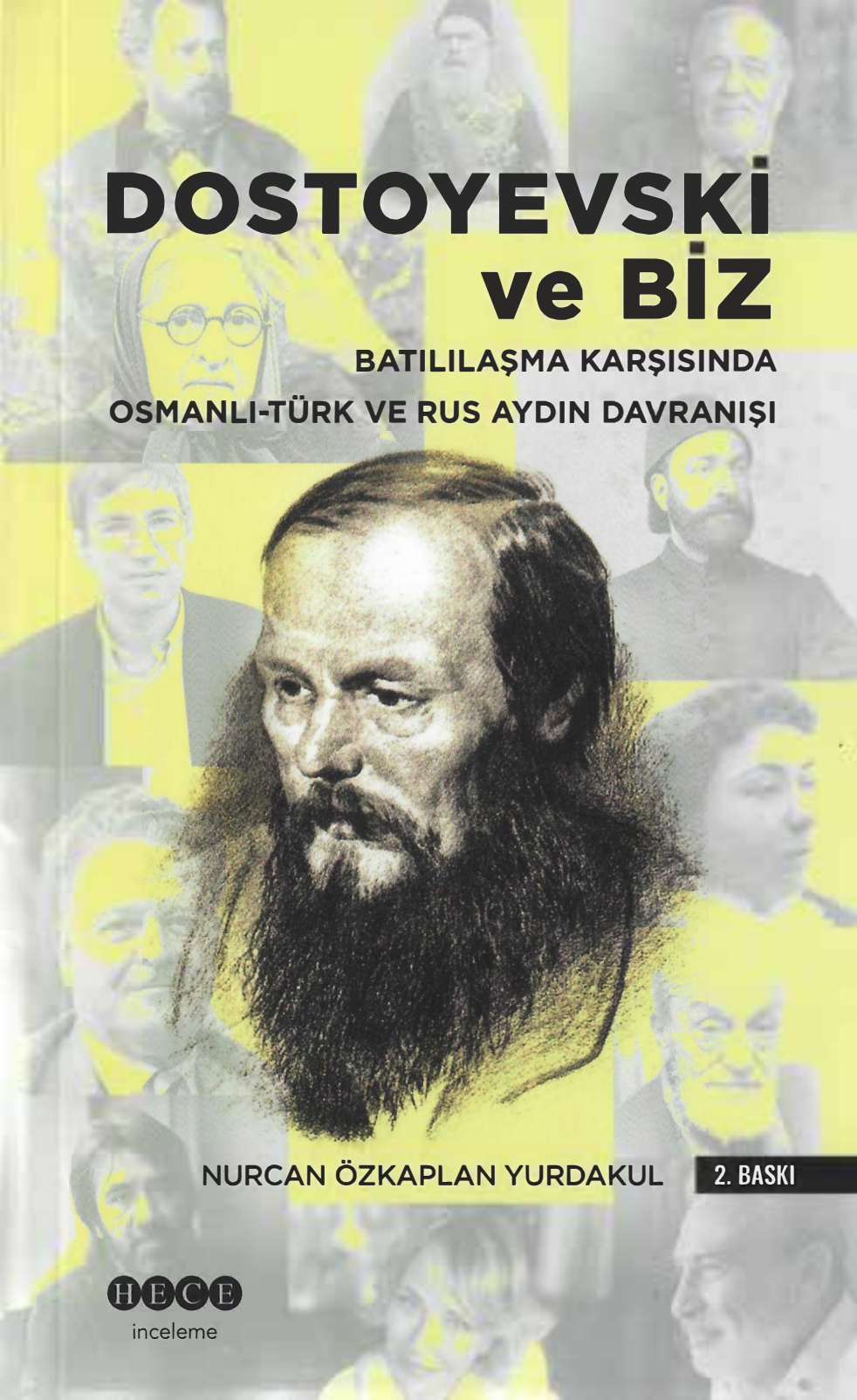
DOSTOYEVSKİ ve BİZ

BATILILAŞMA KARŞISINDA OSMANLI-TÜRK VE RUS AYDIN DAVRANIŞI

NURCAN ÖZKAPLAN YURDAKUL

2. BASKI

HECE
inceleme

DOSTOYEVSKİ VE BİZ

Batılılaşma Karşısında
Osmanlı-Türk ve Rus Aydın Davranışı

Nurcan Özkaplan Yurdakul,1994 yılında Marmara Üniversitesi İngilizce Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. 1995'te London City College'da tamamladığı Uluslararası İşletmecilik eğitiminin ardından, aynı alanda ICM (Institute of Chartered Management) profesyonel sınavlarını verdi. 2000 yılında University of Leicester'dan MBA derecesi aldı. 2013'te Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde Yakınçağ Tarihi alanında doktorasını tamamladı. 1995-2018 yılları arasında yurtiçinde ve yurtdışında özel ve kamu kuruluşlarında üst düzey yöneticilik yapan yazar 2018 Yılında Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesinde başladığı akademisyenlik görevine 2021 yılından beri Yıldız Teknik Üniversitesinde devam etmektedir. 2018'de yayınlanan *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?* isimli kitabı 2022'de Farsça olarak İngiltere'de basılan Nurcan Özkaplan Yurdakul evli ve iki çocuk annesidir.

DOSTOYEVSKİ VE BİZ

Batılılaşma Karşısında Osmanlı-Türk ve Rus Aydın Davranışı

NURCAN ÖZKAPLAN YURDAKUL

HECE YAYINLARI

Hece Yayınları: 699

Araştırma

©Hece Yayınları

Birinci Basım, Mart 2023

İkinci Basım, Ağustos 2023

Kapak Tasarımı

www.sarakusta.com.tr

Teknik Hazırlık

www.hece.com.tr

ISBN: 978-625-8162-83-7

Baskı

Emsal Matbaa Tanıtım Hizmetleri San. ve Ltd. Şti.

Sertifika No: 46753

HECE Basın Yayın Reklamcılık San. Tic. Ltd. Şti.

Konur Sokak No: 39/1-2 Kızılay-Çankaya/Ankara

T: (0 312) 419 69 13 F: (0 312) 419 69 14

e-posta: hece@hece.com.tr

Sertifika No: 17672

© Eserin bütünüyle ya da kısmen fotokopisinin çekilmesi, mekanik ya da elektronik araçlarla çoğaltılması, kopyalanarak internette ya da herhangi bir veri saklama cihazında bulundurulması, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun hükümlerine aykırıdır ve hak sahiplerinin maddi ve manevi haklarının çiğnenmesi anlamına geldiği için suç oluşturmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Giriş / **9**

Dostoyevski ile Nereden Tanışırız? / **13**

Dostoyevski Bizim Neyimiz? / **21**

Dostoyevski'de "İyi Biz ve Kötü Siz" ve Aslında Müştereklerimiz / **29**

Dostoyevski'de ve Bizde Köklerimiz ve Kaybettiklerimiz / **37**

Dostoyevski ile Aramızı Bulan Bilgemiz: Tolstoy / **45**

Dostoyevski ve Bizde Köylülerimiz / **49**

Dostoyevski ve Ziya Paşa: Modernleşme Algıları ve Tutumları Üzerinden Aydınlarımız / **63**

Dostoyevski'de İnsanlığı Kurtaracak Rusluk veya Nizam-ı Âlem Sorumluluğu / **69**

Dostoyevski Rehberliğinde Kendi Ülkeni ve İnsanını Saymak ve Sevmek / **79**

Dostoyevski ile İnsanın Anlam Arayışı ve İman Etmek Üzerine Düşünmek / **85**

Dostoyevski'nin İnsanlığın XXI. Yüzyılını Öngörmesi ve "Yaratma Cesareti" / **97**

Dostoyevski Neden Roman Yazardı ve Bizde Neden Bu Evsafta Bir Romancı Çık(a)madı? / **101**

Dostoyevski Türkiye'de Cam'a Çıkar mı? / **111**

Dostoyevski'yi Anlamak İçin Osmanlı ve Çarlık Rusya'sı Reformlarının Benzerlikleri ve Farklılıkları Üzerine Birkaç Söz / **125**

Sonuç Yerine / **137**

Kaynakça / **143**

Kırım Tatarlarından kayınpederim merhum
Sabri Yurdakul Beyefendi'ye minnetle…

GİRİŞ

Bu kitabın ne olmadığını söyleyerek başlamak, okura sonraki sayfalarda kendisini neyin beklemediğine dair haber vermek için münasip olacaktır. Dostoyevski'nin eserlerine sıkça müracaat edilmiş olsa da bu kitap, bu büyük yazarın eserleri ve hayatına ilişkin bir etüd değildir. Keza, yazarın farklı boyutlarını sırasıyla ele alan kronolojik veya tematik bir çalışma da değildir. Ya da yazarın tüm dünyada kabul gördüğü söylenen görüş ve fikirlerinin ne kadar evrensel ve önemli olduğunu, döneminin ya da dünya tarihinin önde gelen diğer kalemleriyle karşılaştırarak ortaya koyan bir çetele de değildir. Bu kitap, başlığında da ifade edilmeye çalışıldığı gibi kapı komşumuz olan ve zannettiğimizin çok ötesinde bize benzeyen Dostoyevski'nin bize söyledikleri ve bizim de Dostoyevski üzerinden yine kendimize söylediklerimizi anlama ve anlatma çabasıdır.

Bu kitabın ne olduğunu söylemek için ise şu tespitle devam etmek münasip olacaktır: Osmanlı İmparatorluğu'nun, özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllardaki ne siyasi tarihi ne de modernleşme serüveni Çarlık Rusya'sı, Rus modernleşmesi ve Rus milliyetçiliği anlaşılmadan çalışılabilir. 200 yıl kadar uzun süren Osmanlı-Rus savaşları, her Osmanlı tarihçisinin ve Osmanlı tarihini anlamak, anlamlandırmak isteyen her okurun yolunu hem Rus modernleşmesine hem de Rus milliyetçiliğine düşürür. İşte tam orada bizi, Rus milliyetçiliğinin kuramcılarından biri olan Dostoyevski başta olmak üzere, Batılılaşma karşısında Rus halkının ve Ortodoksluğun haysiyetinin savunucusu olan Rus yazarları karşılar. Bu da bizi, kitabın da kapsamını gösterir şekilde, Dostoyevski'nin bize söylediklerine ve bizim de Dostoyevski üzerinden yine kendimize söylediklerimize götürür.

Çünkü Dostoyevski'nin eserleri başta olmak üzere Rus klasikleri; Ruslarla olan akrabalığımızın eskiliğine ve daha da

mühimi, Batı ve Batılılaşma karşısındaki sorunlu vaziyetimize ışık tutar. Bu kitap, Dostoyevski'nin, Rusya'nın batılılaşması karşısında Rusların izzet ve haysiyetini savunma noktasında gösterdiği titizlik ve yaşadığı hayal kırıklıkları ile benzer bir hali tecrübe eden Osmanlı ve Cumhuriyet müelliflerinin tutumlarının, durumlarının bir karşılaştırmasıdır. Yazarın evrensel şöhreti ile ülkesinin insanlarına duyduğu sevgi, saygı, samimi ilgi ve insanlık adına sorumluluk taşıma cesareti arasındaki ilişkinin yine bizimle karşılaştırmalı bir dökümüdür. İşte bu yüzden, eserleri ile denizler aşırı, kıtalar arası ve çağlar ötesi bir etki yaratmış olan Dostoyevski'nin, Türk okurları için önemi, dünya çapındaki okur kitlesinden daha farklı ve başkadır. O bize, diğer okurlarına söyleyebileceğinden daha çok şey söyler. Biz de onu, diğer okurlarının anlayabileceğinden daha iyi anlarız. Birlikte acı, tatlı, iyi, kötü günleri olan çok eski bir aile dostumuz, kapı komşumuz gibidir Dostoyevski.

Bu kitap, Osmanlı tarihçisi kimliğinden dışında, yetmişlerde doğup Soğuk Savaş yıllarında büyümüş bir çocuk, 1990'larda Sovyet Bloku çözülürken, göçmenleri şehirlerinin sokaklarında şaşkınlıkla seyretmiş bir genç, eski Sovyet memleketlerinden gelen kadınların yardımcılığında çocuklarını büyütmüş bir anne olan yazarın, Dostoyevski ve Rus yazarları ile tanışıklığını ve bundan duyduğu şaşkınlığı da hikâye eder. Bu hikâyede, kitaplardan ziyade ekranı (camı) tercih eden modern Türkiye'nin yazara olan ilgisi de basın arşivi ve popüler kültür üzerinden yerini alır.

Bu kitabın yazılması serüveni de tuhaf bir şekilde, Cam'da gerçekleşen bir tanışma ile başlar. Bir televizyon programında XIX. yüzyıl diplomasi tarihçisi sıfatıyla söylediğim; "Rus dış politikası Dostoyevski'siz anlaşılamaz" cümlesini duyan Hece Yayınlarının riyasetini yürüten Ömer Faruk Ergezen, Dostoyevski'nin doğumunun 200. Yılı için planladığı *Dostoyevski Özel Sayısı*'nda benim de bir makale yazmamı teklif eder. Kuşkusuz Hece Dergisi *Dostoyevski Özel Sayısı*, Ömer Faruk Bey başta olmak üzere Türkiye kalem ehlinin Dostoyevski'yi anlama ve

anlatma cesareti kadar yetkinliğini de teyit eder. Bu kitabın editörü İbrahim Demirci'nin ilgili özel sayı için kaleme aldığım "Dostoyevski ve Biz" adlı makalemin genişletilip bir kitaba dönüştürülmesi teklifi üzerine bu kitap kaleme alınır. Ne diyebilirim? Hem Ömer Faruk Bey'e hem de İbrahim Demirci Bey'e bana verdikleri bu cesaret için müteşekkirim.

Bu kitabın yazılışında Dostoyevski'nin eserlerinden başka siyasi düşünce, kültür, dış politika tarihi ve edebiyat gibi disiplinlere yönelik çeşitli literatüre müracaat edilmiştir. Özellikle edebî eserlere yapılan atıfların, aynı eserin hem Türkçe hem İngilizce tercümelerine hem de farklı tarihlerdeki baskılarına yapılması, yazarın farklı dönemlerindeki okumaları ve aldığı notlara sadık kalma ihtiyacı sebebiyledir.

Umulur ki bu kitabın okuru Ruslarla müşterekleriimizin husumetlerimizin fevkinde olduğunu görür, Rusya ve Ruslarla olan ilişkilerimizin anlaşılmasında, Dostoyevski başta olmak üzere Rus yazarlarının çarpıcı rolüne şahitlik eder. Dostoyevski'nin bize söylediklerini ve Dostoyevski üzerinden kendi kendimize söylediklerimizi can kulağıyla duyar, işitir.

Şubat 2023, İstanbul

Dostoyevski ile Nereden Tanışırız?

Bizim neslimiz Soğuk Savaş yıllarının soğuk ve uzun kış gecelerini, özellikle elektrik kesildiği zamanlarda -ki pek sık kesilirdi- büyüklerimizin dizi dibinde masallar kadar seferberlik hatıralarını da dinleyerek geçirmiştir. Seferberlik hikâyelerini anlatacak, çocukluğu seferberlikte geçmiş büyük annelerimizin veya halalarımızın henüz hayatta olmaları şüphesiz önemliydi. Ancak onların muhayyilesine masallar yerine bu hikâyeleri, yani "Urus" ve "Kazak" askerlerini sobalarımızın başına çağıran şey, Rus işgali altında geçen çocukluklarından başka pilli radyolardan taşan "Sovyet tehdidi" idi. Radyolara göre Rusların uzun menzilli füzeleri vardı, bizim Kırım, Kefe, Köstence, Varna, Bakü ve anmaya dillerin varmadığı daha nice şehirlerimiz artık onların yedindeydi. Oradan fırlatacakları füzeler, maazallah bizim şehirlerimizde ve evlerimizde kıyameti koparacaktı, bereket "dostumuz" Amerika vardı da... Ama ne Ruslar füze attılar, ne kıyamet koptu, ne de Amerika bizi korudu.

Bu ruh halimizin yanında tarih derslerinde okuduğumuz, biri bitmeden diğeri başlayan Osmanlı-Rus savaşları, kütüphanemizde bekleyen cilt cilt Dostoyevski, Tolstoy, Puşkin, Gogol tercümeleri ile uzun yıllar aramıza girdi. Osmanlı'nın zeval çağında Halide Edip Adıvar'ın meşhur Sultanahmet Mitinginde yaptığı konuşmasının sırrına varmamız için büyümemiz gerekecekti. Halide Hanım'ın; "milletler dostumuz, devletler düşmanımız" cümlesini yeniden kurup; "milletler dostumuz devletler rakibimiz, devletler ancak canımıza kast ederlerse düşmanımız olabilir" diyebilecek vakitlere henüz gelmemiştik. Canımıza kasteden devletler düşmanımız ama savaş halinde olmadığımız devletler sadece rakibimiz olabilirdi. "Türk ateşle imtihanını" vermişti zira.

Masal[1] ve seferberlik hikâyeleri anlatan büyük anne ve halalarımızın tek tek aramızdan ayrılmalarından sonra, uzun kış gecelerini geçirmek ve onların yerini bir parça da olsa tutabilecek kitaplar vardı. Böylece ellerimiz titreye titreye, içimize sinmeye sinmeye Batı klasiklerinden sonra bu ciltlere uzandık. Oysa, bu yazarlar bize Goethe, Dickens, Balzac ve hatta Hugo'dan bile daha yakındı. Onların eserleri bize "türkülerimiz ve ana sütümüz gibi helâl ve temiz"di.

Rusların da uzun kış gecelerinde, gaz lambasının[2] ışığında çocuklara bir taraftan masal anlatıp bir taraftan çorap ören, çorap yamalayan büyük anneleri, halaları yerine -aslında köle olan- dadıları vardı. Borodino Müdafaasından yaralı dönmüş Prens Andre'nin neredeyse tek tesellisiydi, hasta yatağı başında gün ağarıncaya kadar onu beklerken çorap ören ağzı dualı müjik dadısı.[3] Çocukluğumuzun geçmek bilmeyen uzun kış gecelerine masallardan başka, ateşlendiğimiz gecelerdeki öksürük nöbetlerimiz de eşlik ederdi. Bu nöbetlerin kederini dağıtan şey ise ellerinde derece ile ateşimizi ölçüp ona göre ilacımızı veren modern annelerimizden ziyade, ateşimizi gözümüzün ferinden

[1] Nâzım Hikmet, *Masallar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002. Büyük annelerimizden dinlediğim masalların tadına yazılı edebiyatımızda ilk defa Nâzım Hikmet'in masallarında vardım. Belli ki baba tarafından ataları Polonyalı ve İstanbullu bir Paşazade olan Nâzım da büyüklerinden bu masalları dinlemiş. Aynı memeden süt emmek gibi aynı masalları dinleyerek büyüyen çocukların kardeşliğini düşündürür bu benzeyiş. Bu hikâyeleri benim Doğu Karadenizli büyükannelerimden dinlediğim şekliyle kelimesi kelimesine benzer kılan şey şüphesiz bizim üzerinde neredeyse hiç çalışmadığımız sözlü kültürümüzdür. Nâzım'ın anlattığı masallar toplumumuzda hak ettiği ilgi ve heyecanı neden yaratmaz? İhtimal, bugün bu kitapları çocuklarına anne-babalar bu sözlü kültürün kıymeti ile hatta bu kültürle ilgili değildir. İlgili olanlar da bu kitapları çocuklarına *Nâzım* isminin zihinlere kazılan ötekiliği nedeniyle almıyordur. Yoksa, Batılılaşma ve modernleşme karşısında bizi ikiye ayıran tavır, anneleri ve çocukları da ayırmaya devam mı etmektedir?

Çocuk Dostoyevski'lerin evlerinde gaz lambası yerine domuz yağının kullanıldığı ilkel bir lamba yanarmış, *bilmezlikten değil fukaralıktan*. Dostoyevski'nin domuz yağı kokusuna olan nefreti hakkında en önemli etütlerden birini yapan Zwieg'den öğreniyoruz. Stefan Zweig, *Üç Büyük Usta: Balzac, Dickens, Dostoyevski*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

Leo Tolstoy, *War and Peace*, Çev. Anthony Louise and Aylmer Maude, Wordsworth Classics, Londra 2003, s. 773-774.

anlayan, ıhlamurumuza bal katan, ağzı dualı, alnı ferah büyükannelerimizdi. O büyük annelerimizle Prens Andre'nin dadısı ne kadar da birbirlerine benzerdi. "*Kış geçti, geçti öksürük hapları ile Cumartesi*"[4] dizesi çocukluğumuzun hasta ve öksürüklü kederine işaret etse de bu kederi dağıtan şey hasta yatağı başında beş şişle çorap ören, ağzı dualı büyükannelerimizin Rus dadılarla benzerliğiydi.

Yahya Kemal Beyatlı, "Kar Musikileri" şiirini Varşova yerine Moskova'da yazsaydı İslav kederine karşı bu derece mesafeli olabilir miydi?

Bir erganun ahengi yayılmakta derinden...
Duydumsa da zevk almadım İslav kederinden.[5]

Hastalıktan doğan kederi dağıtan şey ateşimizi termometre yerine serin, nasırlı elleriyle ve müşfik bakışlarıyla ölçen büyükannelerin elleriydi. Zülfü Livaneli'nin "Karlı Kayın Ormanı" şarkısında bahsettiği el, hasta çocuk kalbi için büyükannenin eliydi.

Karlı kayın ormanında
yürüyorum geceleyin.
Efkârlıyım, efkârlıyım,
elini ver, nerde elin?[6]

O yıllarda, Rus klasiklerinden başka "ana sütü gibi helâl" Nâzım Hikmet şiirleri de bizlere haramdı. O yüzden kitaplarından önce şarkılardan duyabiliyorduk bu şairin şiirlerini. Bu noktada Beyatlı *Kar Musikileri*'ni Varşova yerine Moskova'da ya da Petersburg'da yazmış olsaydı Islav kederinden yine zevk almasa da ihtimal duyduğu bu kederi böyle kenara itmezdi. Zaten

[4] İsmet Özel, *Erbain,* Çıdam Yayınları, 1987 İstanbul s.27.
Sadettin Ökten, *Yahya Kemal'in Rüzgârıyla Düşünceler ve Duyuşlar,* Ötüken, 2008, İstanbul, s. 159.
Nâzım Hikmet, *Bütün Şiirleri*, YKY, 2007 İstanbul, s. 1461.

Nâzım Hikmet de "Karlı Kayın Ormanı"nı bir Avrupa şehrinde yazamazdı, yazsaydı da ne haneye kabul edilme ihtimalini dileyebilir ne de yerden derviş selamı vermeyi aklından geçirirdi.

Ben ordan geçerken biri:
"Amca, dese, gir içeri."
Girip yerden selâmlasam
hâne içindekileri.[7]

Rusların da "orak biçen" köylü kızları "tarla dönüşü" türküler söylüyorlardı. Tolstoy'a göre gerçek sanat ancak bu türkülerde aranabilirdi.[8] Onların da türkülerinde "suya giden" kızları vardı.[9] Halk türkülerine, eserlerinde yer açan Tolstoy, *Sanat Nedir?* adlı çalışmasında, türkülerin, sanat eserleri içerisinde nasıl mümtaz ve asli bir konuma sahip olduğunu anlatır.

Onların da ; "Batı, dost mu düşman mı?" ya da "Batıya mı benzemeli, ondan uzak mı durmalı?" gibi cevaplamaları gereken "deli sorular"ı vardı. Onlar da ne yapsalar ne etseler bu sorulara bir türlü cevap bulamıyorlardı. Onlar da Batının indinde bir yerde "barbar"dı. Ne Petersburg şehrini inşa etmiş olmaları, ne devasa konser ve balo salonları, ne dünya edebiyatını edebiyat yapan büyük yazarlarının cilt cilt eserleri ne de Rus taşrasını resmeden muazzam ressamları ve dünyaca ünlü bale eserleri bu barbarlık iftirasının lekesini azaltabiliyordu.

İngiltere başta olmak üzere, tüm Batılı devletler, bu barbarlık kartını sıkça Ruslara karşı kullandılar. Mesela; Sir Robert Wilson -sonraki yıllarda İstanbul'da askerî ateşe olarak da görev yapan- 1817'de İngiltere, Osmanlı-Rus Savaşı'nı takiben Rusların barbarlığının altını çizen bir basın kampanyası başlattı. Bu

---

[7] Nâzım Hikmet, Bütün Şiirleri, YKY, 2007 İstanbul, s. 1461.

Leo Tolstoy, *What is Art?* Çev. Aylmer Maude, Walter Scott, Londra, 1898, s. 7. Rusya'da yasaklanan ve sansürsüz olarak ilk defa 1898'de İngiltere'de basılabilen bu kitap Türkçe'ye ancak 2007'de çevrilmiştir.

Orlando Figes, *Nataşa'nın Dansı, Rusya'nın Kültür Tarihi*, çev. F. Dereli, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, s. 120.

kampanyada; Rus askerlerinin barbarlığı ve Rus generallerinin beceriksizliği nedeniyle Napolyon'u yenemeyip ellerinden kaçırdıkları vurgulandı. I. Aleksandr'ın, Büyük Petro'nun vasiyetinin gereği olarak Yakın Doğu üzerindeki Rus emellerini sürdürdüğü, İstanbul'u takiben Tahran'ı ve daha sonra Hindistan'ı ele geçirme azminde olduğu ve Rusların haddizatında Avrupalı değil Asyalı olduklarının altı çizildi.[10] Zira, Avrupalı değilseniz dünyanın bütün günahları sizin alnınıza yazılabilirdi, yazıldı da. Üstelik Rus siyasileri de kendi günahlarının Rusların alınlarına yazılması için hiçbir fırsatı kaçırmadılar.

Haçlı Seferleri'nin durdurulmasından başlayan İstanbul'un fethiyle dozu artan Türklerin yakasına yapıştırılmış olan "barbarlık" kılıcı şimdi de Rusları kesmeye başlamıştı. İlgili kampanyada bahsi geçen Rus generallerinin beceriksizliği ise başlı başına üzerinde durulmayı hak ediyor. O yıllarda İngiltere'nin beceriksizlik dediği şeyin ne olduğunun anlaşılması kolay değildi. Bunun için Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ı yazması gerekecekti. Tolstoy o savunmayı yapmasaydı General Kutuzov, İngilizlerin kampanyası mucibince tarihe, beceriksiz general olarak geçecekti. Kutuzov'un yaptığı, Rusların bir millet olma ihtimalinin önünü açmaktı. Borodino Müdafaasında savunma namına ellerinde ne kadar askerî malzeme varsa neredeyse tamamını sarf eden Rus ordusunun durumunu yakînen bilen general; "görelim ne kadarmışız" dercesine bir noktadan sonra meseleyi kendi halkının ferasetine bırakmıştı. Moskova halkı ve köylüsü de generallerini yanıltmamıştı.[11]

1798'de Mısır'a girerek İmparatorluğumuzun ilk çivisini çeken Napolyon, 1812'de de Rusların Moskova'sını yakıp yıkmış, taş üstünde taş bırakmamış ancak kendisini de batırmıştı. Bir farkla ki bizde devlet adamları dâhil aydınların dikkatlerini Batıya çeviren Napolyon savaşları, onların Büyük Petro'dan beri

[10] Edward Ingram, *British Persian Connection, 1798–1828, Prelude to the Great Game in Asia*, Clarendon Press, Londra, 1992, s. 209-210.
Tolstoy, *War and Peace*, s. 3591-3636.

Batıdan ilk kez şüphe etmelerine ve Yakın Doğuya, köklerine, yani *Memalik-i Mahrusa*'mıza yönelmelerine sebep oldu. Zira, 1071'den itibaren kitlesel olarak Anadolu'nun kapısı Türklere[12] açılsa da bu tarihe kadar Anadolu yedi asır boyunca Ortodoks kültürüne ev sahipliği yapmıştı.[13] XIX. yüzyıl boyunca bitmek tükenmek bilmeyen Osmanlı-Rus savaşları, Rus aydınları için Ortodoksluklarını tevarüs ettikleri Doğu Roma ülkesinde kimliklerini, köklerini ve akrabalarını aramayı temsil ediyordu. Bizim seferberlik hikâyelerinde karşımıza çıkan Urusların ve Kazakların, Rus aydının ve özellikle Dostoyevski'nin zihnindeki karşılığı işte böyle bir şeydi. Rus siyasileri bu aydınlara sanki şöyle demişti: "Madem köklerinizi arıyorsunuz o zaman ülkelerinin üstüne yürüdüğümüz Osmanlılar/Türkler ilk hedefinizdir. Kaleminizi verin Rus askerinin kılıcının hizmetine, bu fırsat bir daha ele geçmez!"

1830'larda asi Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa Devlet-i Aliye'ye karşı isyan etmekle kalmadılar, ortalığa düşüp hasım devletlerden müttefik arama işine girdikleri sırada, Selahattin Eyyubi'den beri üzerine titrediğimiz Kudüs ve çevresine de hasım devletleri buyur ettiler. Bu davete icabet

[12] Türk, Kürt ve Arap unsurların birlikteliği, 1 Mart 1309/ 25 Şaban 1310/ 14 Mart 1893'te Sultan Abdülhamid Han'a sunulan *Tahdis-i Nimet* adlı bir layihada *İnkılab-ı Cihan* alt başlığında ve *ittihad-ı İslam* ve bunlar bir noktada *tecmi-i muhibbe-i Rabbanidir* ifadesiyle tanımlanmaktadır. Türklerin, Kürtlerin ve Arapların bir arada bulunuşu, evrakta Allah'ın bize duyduğu sevginin bir tezahürü olarak değerlendirilir. Söz Konusu Layiha, Ankara'da Özel Sebahattin Yıldız Müzesi'nde sergilenmektedir. Müze, Sebahattin Yıldız tarafından kültür mirasımıza sahip çıkmak adına 2010'da kurulmuştur. Türk ve Kürt birlikteliğinin en belirgin örneklerinden biri 1071 Malazgirt Zaferinde gözlemlenir. Büyük Selçukluların İran'a hâkim olduğu yıllarda, yani Malazgirt Zaferinden çok önce başlayan bu birliktelik Malazgirt Zaferinde bir silah arkadaşlığına dönüşür. Abdullah Kıran'a göre Malazgirt, bir ırkın (kavmin) diğer bir ırka (kavime) karşı savaşı değildir. Milletler/dinler arası savaştır. Yani bu savaş İslâm ümmetinin Hristiyan Bizans karşısında kazandığı bir zaferdir. O kadar ki bazı kaynaklara göre Alparslan'ın kumanda ettiği askerlerin üçte ikisi Kürt'tür. Abdullah Kıran, "Malazgirt Savaşı, Sultan Alparslan ve Diyojen,"*Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2020 8(2); 405–418; s.405.

Ökten, *a.g.e.*, s. 32.

edenlerden biri de Çarlık Rusya'sı oldu. "Mabedimizin göğsüne namahrem eli" bu surette değdi. İşte bu sıralarda Rusya Hariciye Nazırı Nesselrode'un, Çarı, bölgeye bir Ortodoks misyoner heyeti göndermeye ikna etmesini takiben konu delegasyonun kimlerden seçileceğine gelmişti. Nesselrode delegasyon azalarını seçerken takip ettiği *casting*/rol dağılımı usta bir yönetmenin işçiliğinin fevkindeydi. Rus Hariciye Nazırı, çocukluk hayalleri Antakya, Lazkiye ve Kudüs'te olan Ruslardan bir heyet seçilmesini[14] emretti. Böylece Puşkin'in nesli Ortodoksluğun peşine yollara düştü, Kudüs Rus hacılardan başka Rus tüccarların da rutin güzergâhı oluverdi.[15]

[14] Theofanis George Stavrou, "Russian Interest in the Levant 1843-1848: Porfirii Uspenskii and Establishment of the First Russian Ecclesiastical Mission in Jerusalem," *Middle East Journal*, 17/1/2 1963, (91-1039, s. 100-101.

Filistin'e ecnebi göçünün rekabetinin arkasındaki Rus etkisini bu çerçevede doğru yerine oturtmak Balfour Deklarasyonuna giden sürecin anlaşılması açısından incelenmesi gereken bir etken olarak karşımıza çıkar.

Dostoyevski Bizim Neyimiz?

Bu soru aslında bir çocuğun yeni tanıştığı fakat anne babasının ihtiram gösterdiği, sevinçle karşıladığı ailesinin dostları veya akrabaları hakkında sorduğu bir sorudur. Çocuğun: "Anne Suat Ablalar bizim neyimiz oluyor?" sorusuna alacağı: "Suat Ablalar" cevabı ile kurulan ilişki ve bu ilişkinin nev'i, büyüdüğünde -bunu çeyiz sandığı olacak- hafızasında dosyalamasını sağlar. Bu dosyalama moda tabirle ifade edersek çocuğun "hatıra biriktirmesine" vesile olur. Ve çocuklar çok sayıda dostlarının olmasını ve herkesle barışık olmayı dilerler. Bu da yetmez çocuklar herkes iyi olsun isterler. Bu isteği, çocukların zayıflığına ve belki de korkaklığına vermek genel kanaat olsa da aslında onlar iyiliği, güzelliği severler. Bu talep onların şedit öğrenme meraklarının ve dünyayı tanıma iştahlarının doyurulmasını sağlayan iklimi mümkün kılar. Çünkü insan sevmediği şeyi öğrenemez. Çocuk önce öğrenir, sonra dostu düşmandan ayırmaya değil, dostu ve tehdit olanı ayırma çabasına girişir.

Türk-Yunan ilişkileri veya Türkiye-İsrail ilişkileri ve hatta Türkiye-Arap Ülkeleri ilişkileri gibi ikili ilişkileri konu alan bilimsel konferanslarda, müşterek geçmişimiz kadar dostluk ve barış için neler yapılacağı da konuşulur. Bu konferanslarda bilim insanları, mensup oldukları devletlerin düşmanı olarak takdim edilen devletlerle aralarını bulmak arzusundadırlar, tıpkı küsülü olan komşularıyla anne-babalarını barıştırmak için çırpınan çocuklar gibi. Bu konferanslarda; "Daha güzel günler için, dost olabileceğimizi anlatmak için neler yapılmalıdır?", etütleri yapılır. Nihayetinde okul kitaplarındaki millî tarih müfredatlarının bu minval üzere elden geçirilmesi kararlaştırılır, lakin bu ideal sadece konferans metinlerinde kalakalır.

"Edebiyatçının, fikir adamının müesses nizamdan, hükûmetten beklediği isteyeceği tek şey hürriyet içinde kendini ifade etmesine ses çıkarılmaması. Hakikatte mükâfat bir kanat değildir, fikir adamı için bir zincirdir." Cemil Meriç bu cümleleri, TRT'ye 1976'da verdiği bir röportajda söyler.[16] Okurun devletinden beklentisi de Meriç'in belirttiği düsturda yazılmış kitapların varlığıdır. Büşra Ersanlı'nın 1992'de yayınlanan doktora tezi, tarih eğitiminin içeriği ve sorunları üzerinden okullardaki ders kitaplarına değinir. Ersanlı'ya göre kitapların içeriğinin hükûmetlerin ihtiyacına göre tespit edilmesi, ortada ne idrak edilecek bir tarih ne de anlaşılabilecek bir dünya bırakır.[17]

Evren denen yerde, Güneş Sistemi denen metropolün Dünya adlı gezegeninde, Cumhuriyet Türkiye'sinin Soğuk Savaş denen bir devrinde okullarda okutulan bu kitaplarda; Allah yarattı demeden yedi düvel düşman, yetmiş iki millet kötü ilan edilir ve koca dünya bu çocuklara dar edilirdi. Hâlâ da öyle! Bu çocuklar bu koca dünyayı ve yetmiş iki kötü milleti öğrenmeye nereden ve nasıl başlayabilirdi? İnsan okumak ve anlamak yerine gökten bomba yağacak diye korkudan kütüphanelerde ancak iki büklüm olabilirdi. Necdet Subaşı; hangi kitapları okuyarak bir okur olduğunu anlattığı bir çalışmasında Türk okurunun sıkışmışlığını göz önüne serer.[18] Daniel Defoe'nun *Robinson Crusoe*'unu okurken; "Robinson bir de namaz kılsa", diyecek kadar bu kahramanı seven çocuk Subaşı, toplumun ve yazarların solcu ve sağcı olarak tasnif edilmesinin bir çocuk okuru ne surette kısıtladığını göstermeye çalışır.[19]

Bırakınız devlet eliyle basılan ve okullarda okutulan ders kitaplarını, şairlerimiz dahi Türk çocukları ile dünyanın arasını

[16] Cemil Meriç, TRT Konuşması, 1976, https://www.youtube.com/watch?v=WXI8NnYqlZQ

Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih, Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, Afa Yayınları, İstanbul 1992, s. 3-9.

Necdet Subaşı, *Tedâvüldeki Kitaplar –Kritik Öyküler,* Tezkire, İstanbul 2015. s. 71-80.

Subaşı, *Tedâvüldeki Kitaplar,* s. 13-18.,71-80.

açmaya yemin etmiş gibidirler. Tevfik Fikret'ten de çukurda olduğumuzun teyidini aldıktan sonra, yükselecek bir semanın olmadığı gibi insanın uçması da pek de mümkün olmadığını telkin edilmiştir bize. Fikret: "*onlar niçin semada, ben niçin çukurdayım?*" ifadesiyle çukurda olduğumuzu kesinleştirirken başka bir dizesinde de ancak Batılı eğitim alarak asumana yükseleceğimizi müjdeler: "*Yükselmek asumana ve gülmek ne tatlı şey!*"[20]

Aradan bir elli sene geçer geçmez Necip Fazıl Kısakürek sözü alır ve asumana yükselmenin bizim için katiyen gerekmediğini söyler.

Yirminci yüzyılın ablak yüzlü feza pilotu,
Buldun mu Ay yüzünde ölüme çare otu.
Bizimkiler ışığa gem vurup da binerler,
Yerden göğe çıkmazlar gökten yere inerler.[21]

Kısakürek, "Feza Pilotu" şiiri üzerinden tüm uzay araştırmacılarını karşımıza alır. Oysa, bir pilotun fezaya gitme serüveni kimin içini ürpertmez ki? Ya da çocuk yaşımızda, Ay'a ilk ayak basan insan konusunun işlendiği çocuk dergilerinin sayfalarını bize öteki kılarak ne geçmiştir ki bu büyük şairin eline? Belki "yirminci yüzyılın ablak yüzlü feza pilotu" astronot fezaya giderek Allah'ı idrak edecektir, kim bilir? Uzay ve motor araştırmalarının sahibi olan şirketler tekelvari bir şekilde müşterek çalışsalar da geliştirdikleri uçak ve otomobilleri Üçüncü Dünya'ya satıp nemalansalar da, o araştırmacıların içinde, evrenin sınırlarını merak eden ve insanın anlam arayışı ihtiyacının bir ucundan tutan bilim insanları da vardır muhakkak değil mi?[22]

[20] Tevfik Fikret, *Haluk'un Defteri*, Tanin Matbaası, 1338 İstanbul
Necip Fazıl Kısakürek, *Çile*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2016, s.410.

[22] Necip Fazıl Kısakürek'in şiiri ile uğraşıyorum çünkü milleti adına Birinci Dünya'ya, yani Batıya duyduğu öfkesi Dostoyevski ile müşterek noktasıdır bu şairimizin. Necip Fazıl şiirinin tahribatına zihnini açan bir okuru olarak kendisine nazım geçtiğinden sitem hakkını da kendimde görüyorumdur belki.

Biz Soğuk Savaş çocukları olarak, kütüphanemizin yüksek raflarına ulaşacak kadar boyumuz uzadığında, yani büyüdüğümüzde ve ellerimiz Rus klasiklerinin ciltlerine yetiştiğinde o büyük kafalarla, o cümlemizin derdini kendine dert edinmiş engin vicdanlarla karşılaştık. Bu büyük adamlar ne "seferberlik hikâyeleri"nden dinlediğimiz düşmanlarımız "Urus"lara benziyordu, ne de televizyonlardan tehdidi taşan elleri füzeli "komünist Moskof"lara. Dahası onların çocukları da bizler gibi bizden de uzun kış gecelerinde masallar dinleyerek büyüyor, onlar için de eğitim denilen şey masal anlatan büyüklerinin dilinden dökülen masallar ve fıkralarla gerçekleşiyordu.[23] Dostoyevski de bu masalları -Sibirya sürgününde halktan dinlemeden çok öncehenüz bir çocukken annesinden dinlememiş miydi?

Rus yazarları okudukça sadece insanlığın müşterek dertleri olan ölüm, iman, ahiret, iyilik, kötülük gibi kavramlarla nasıl başa çıkacağımızı anlamakla kalmadık, bu eserler üzerinden kendi tarihimize ilişkin ipuçlarına da ulaştık. Puşkin'in *Deli Petro'nun Arapı* romanından İbrahim adlı Habeşi dedesinin Ahmet Mithat Efendi'nin şu bizim Tuaregler,[24] dediği akrabalarımız gibi akrabamız olduğunu öğrendik.

Gogol'ün kitaplarında Rus köylüsünü ve Rus memurunu tanıdık. Osmanlının sınıfsız bir toplum olmasının ne demek olduğunu, topraksız Rus köylüsünün ahvaline *Ölü Canlar*'da şahit olunca anladık. *Palto*'nun altındaki Rus memuru üzerinden Osmanlı kâtiplerinin "Kâtibim" türküsünden ibaret olmadıklarını, bizimkilerin de yoksulluğa düçar olmuş olanlar kadar rüşvete bulaşmış olduklarını anlayabildik. Ve şunu anladık: Biz de *Savaş ve Barış*'ın "Nataşa"sının dansını idrak etmek isteyecek kadar kendi kültürümüze, kendi türkülerimize tıpkı Nataşa

[23] Dostoevsky, *Karamazov Brothers*, s. 331. *There is nothing higher, or stronger, or sounder, or more useful afterwards in life, than some good memory, especially a memory from childhood, from the parental home. You hear a lot said about your education, yet some such beautiful, sacred memory, preserved from childhood, is perhaps the best education.*

Ahmet Mithat Efendi, *Türklüğe Dair*, Sırat-ı Müstakim , Sayı 21, Zihicce 21 1327, Dersaadet.

gibi aç yetiştirilmiş, anne sütünden mahrum edilmiş çocuklar gibiydik. Elbette Nataşa'nın hali bizden beterdi. Nataşa, bırakınız ana dilinde eğitim alma hakkını, ana dilinde bile annesiyle konuşamayan soylu Rus soyundandı. Bunları öğrenince tecrübe ettiğimiz Harf İnkılâbına dahi şükreder hale geldik.

Velhasıl, Recaizade Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası*'ndaki züppelerin, 100 küsur yıldır Dostoyevski'nin içine doğduğu Rusya'nın her yerinde olduğunu öğrendik Rus Klasiklerinden. En önemlisi bu eserler üzerinden "Batılılaşmak mı Batılılaşmamak mı?", meselesinin, sadece bizim için değil Ruslar için de "olmak ya da olmamak" gibi ağır bir mesele olduğunu öğrendik. Reformlar ve reformların izzetimizi ezmesi, yüz sene farkla da olsa Ruslarla müşterek meselemizdi. Yani bu koca dünyada yalnız değildik. Başka bir ifade ile "Batılılaşmak" bir tek bizim maruz kaldığımız bir şey değildi.

Hüsamettin Arslan'ın tabiriyle, "örs ve çekiç" ilişkisinde, Rus halkı da bizim halkımız gibi hep örs olagelmişti. Deli Petro'nun elindeki çekiç değil, "balyozdu." Petro'nun balyozunun Rus halkının ve Ortodoksluğun başına inen ilk darbesi ise Petersburg şehrinin bizzat kendisiydi. İngilizlerin St. Paul Katedrali ve İtalyanların St. Peter Katedrali esas alınarak kurulmuştu Petersburg kiliseleri. Petro bunlarla yetinmemiş, bu imar ve inşa işini yapacak mimar ve mühendisleri, zanaatkârları, sanatçıları dahi ithal etmişti ülkesine. Böylece, Ruslardan üstün olduğuna inanılan Almanlar, Fransızlar ve İtalyanlar yerleşmeye başlamışlardı Petersburg'a.[25] Heyhat, Rusların yurtlarında iş-aş bulan bu Batılıların çocukları yüzyılın sonuna gelindiğinde Rusları "sadece öğrenmeyi bilen maymunlar", olarak tanımlayacaklardı.[26]

Petersburg'a yerleşen Avrupalılar içinde Almanların özel bir konumu vardır. Tolstoy'un öğretmeni ve Turgenyev'in dadısı Almandır.[27] 1870'e kadar Rusça İncil olmadığından din eğitimi

[25] Figes, *A.g.e.*, s. 35.

Figes, *A.g.e.*, s. 98.

Figes, *A.g.e.*, s. 88. Figes, Turgenyev'in annesinin Ortodoksluğu ayak takımının dini olarak gördüğünü, bu mezhebi açıkça küçümsediğini, evlerindeki yemek-

alma şansına sahip olanlar İncili Almancasından okurlardı.[28] Soylu Rus çocuklarının altı ya da yedi yaşındayken dadılarının bakımından alınıp önce Fransız ya da Alman bir öğretmene emanet edilmesi, sonra da yatılı okullara sürülmesi Rusya'da olağan bir durumdur.

Soylu Rus çocuklarının bu tecrübesi rahmetli Ayşe Şasa'nın dadılarıyla yaşadığı trajik tecrübeye benzer. Yahudi asıllı Alman dadılar elinde büyüyen Şasa, yaşadığı bu tecrübeyi trajik hayatının psikolojik maluliyetlerinin sorumlusu sayardı. Cumhuriyet seçkinlerinden kabul edilen Şasa Ailesi de "Batılı olmak" gayesiyle Ayşe Hanım'ı yabancı dadılara teslim eder. Ömrü boyunca ailesinin bu tercihini acı ile yad eden Ayşe Hanım, bu tutumu tüm hayatı boyunca ve kitaplarında çok sorgular. Şasa Ailesi, bu tercihini, çocuklarını asrın icabına göre yetiştirmenin en kestirme yolunun onları "yabancı mürebbiyelere" teslim etmek olduğunu söyleyerek savunur.[29]

Sayıları çok olmasa da Türkiye seçkinlerinin çocukları da kültürlerinden ve dinlerinden "asrî bir yaşam" biçiminin gereği olarak mahrum kalırlar. Bu aileler, millî gururlarından olsa gerek bu tercihlerini alenen "Batılı bir yaşam" biçiminin gereği olarak ileri süremeseler de asrileşmeyi ne pahasına olursa olsun yürünmesi ve hatta aşılması gereken bir yol olarak görürler. Böyle bir mahrumiyet ve maluliyetle büyüyen çocuklarının hem kendi ülkelerinde hem Batıda yabancı ve öteki[30], yani Araf'ta

lerde dua yerine her gün Fransızca tercümesinden Thomas a Kempis okutulduğunu kaydeder. Figes, s. 89.

[28] Figes, *A.g.e.*, s. 88. Figes'in bu iddiasına karşın da bu tarihten önce 1866 yılında yayınlanmış *Suç ve Ceza* romanında Raskolnikov'un Sonya'nın odasında gördüğü bir Rusça İncil'den bahsedilir. Dostoyevski, *Suç ve Ceza*, s. 677-678. Böyle bir bilginin Figes gibi Rus kültür tarihinin tüm detaylarına hâkim bir araştırmacının dikkatinden kaçmış olması şaşırtıcıdır.

Ayşe Şasa, *Bir Ruh Macerası*, Timaş Yayınları, 2009 İstanbul, s. 27

Buradaki öteki kelimesinin üzerinde günümüzde oldukça çok yazılmış olması nedeniyle durmayacağım. Tarihsel olarak toplumların seçkin veya avantajlı kesimlerinin öteki olması genellikle ender bir durumdur. Bkz. Jürgen Habermas, *Öteki Olmak Öteki'yle Yaşamak*, Çev. İlknur Aka, Yapı Kredi Yayınları, 2015 İstanbul, s. 38-47.

kalakalacak olmaları nedense bu her şeyi düşünen asrî ailelerin akıllarına gelmez.

Neredeyse tüm Hristiyan dünyasının Müslümanları "Türk" olarak tesmiye etmesi gibi Dostoyevski de Ortodoks olmakla Rus olmayı bir sayar. Bunun gereği de kendi yüzyılı için Ortodoks/Slavist olmaktır. Öyle ki ona göre: "*Bir zındık Rus olamaz, hatta zındık hemen Rus olmaktan çıkar.*"[31] Onun bu yaklaşımı ile İsmet Özel'in son yıllarda geliştirdiği ve Özel'in şairliğini sevenleri derin hayal kırıklığına uğratan: "*Türk demek Müslüman demektir*" yaklaşımı neredeyse aynıdır.[32] Özel de Dostoyevski gibi sınırları genişletir ve ölçüleri keskinleştirir. Dostoyevski'nin; *"Bir zındık Rus olamaz, hatta zındık hemen Rus olmaktan çıkar."*[33] hükmü ile Özel'in, *Türk Olamadıysan Oldun Amerikalı* kitabının adından çıkarılacak hüküm aşağı yukarı aynıdır.[34]

Bir çeşit "hemşeri" olduğumuz Ruslarla -ki onlar da Asyalı bir kavimdir- birlikte ne kadar yol yürüdüğümüz ve yollarımızın ne zaman ayrıldığı, bizatihi kendi tarihini Alman oryantalistlerin Çin kaynakları üzerinde yaptıkları incelemelerden öğrenen Türkler için elan cevaplanması mümkün bir soru değildir. Tolstoy'un *Savaş ve Barış* adlı eserinde Çar Aleksandr'ın baş danış-

[31] Dostoyevski, *Ecinniler II,* s. 52.

Nejat Göyünç, Tanzimat'a Yöneltilen Eleştiriler, Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri, 13- 14 Mart 1985, Ankara, 1994, s.108. Göyünç 16. yüzyıldan başlamak üzere Osmanlı'ya seyahat eden Batılı seyyahların Osmanlı veya Müslüman yerine Türk ifadesini nasıl yaygın surette kullandıklarına dikkat çeker. Ancak Göyünç'ün ilgili tebliğini bitiriş kısmı döneminin siyasi iklimine uyma becerisini (!) de gösterir. *Türkiye'de çağdaşlaşmanın yolunu en iyi çizen; devletimizin kurucusu, rehberi, ebedi ilham kaynağı Mustafa Kemal Atatürk'tür. Kalkınma için tek yol da ancak Atatürk'e dönüştür, onun fikirlerini anlamak, onları uygulamakla mümkündür.' Böylelikle, kendisinden bol bol bahsedilen, her tarafa heykelleri dikilen, resimleri asılan, fakat iyi anlaşılamayan bir lider hüviyetinden çıkar. Sanırım, 12 Eylül 1980'de Türkiye bu yolda iyi bir dönüş yapmış, gerçekçiliğe doğru kesin adımlar atmıştır. Vatanını, milletini seven her yaştaki, kalpten dinç olan her Türk gencinin bu gelişmelere, engel tanımaksızın, yılmayarak katkıda bulunması için gerekecek kudret; damarlarında mevcut asil kandan kaynaklanacaktır.* A.g.e., s. 111.

Dostoyevski, *Ecinniler II,* s. 52.

İsmet Özel, *Türk Olamadıysan Oldun Amerikalı,* Tam İstiklâl Yayıncılık Ortaklığı, İstanbul 2015.

manı olarak Çarlık Rusya'sının kurumlarının yeniden reforme edilmesinde rol alan Koçubey karakteri, şüphesiz müşterek akrabalığımızın süregelen varlığını temsil eder.[35] Romanda Koçubey'e biçilen mümtaz rol, Tolstoy'un sadece bu akrabalığımıza yönelik idrakini değil aynı zamanda bu akrabalıktan duyduğu memnuniyeti de temsil eder mahiyettedir.

[35] Tolstoy, *Savaş ve Barış*, I. Cilt, Çev. Leyla Soykut, İletişim Yayınları, Dünya Klasikleri, İstanbul 2003, s. 594.

Dostoyevski'de "İyi Biz ve Kötü Siz" ve Aslında Müştereklerimiz

Dostoyevski gibi bir yazarın siyasi fikirlerini incelemek, Ahmet Haşim'in; *"Şiirde anlam aramak, eti için bülbülü öldürmeye benzer"*[36] ifadesinde eleştirdiği tutumu hatırlatıyor insana.[37] Yazarın siyasi görüşlerini okurken Haşim'in bu sözünü hatırlayarak teselli bulmaya çalışsam da seferberlik hikâyeleri dinleyerek büyümüş bizim nesiller için Dostoyevski'nin Türkler hakkındaki tutumu ve siyasi görüşleri onun dehası ile aramızı açar. Bereket görgüsü, tecrübesi, eğitimi, kültürü Dostoyevski'ye göre çok çok daha kapsamlı olan bilge Tolstoy vardır ve gelir sık sık aramızı bulur. Tolstoy gerek Slavistlere yönelik eleştirileri ile gerek Kafkas akrabalarımıza olan sevgi ve saygısı[38] ile Dedem Korkut gibi gelir ve özellikle biz Türk okurlarına sanki şöyle der: *"Görüyorsunuz, adam haklı olarak çok öfkeli, milletinin haysiyeti adına kalbi çok kırık, uymayın siz ona! Bu kalp kırıklığının gerekçeleri ve çareleri sizin de kalp kırıklıklarınıza merhem olacaktır."*

Milletine karşı Rus devleti ve aydınının takındığı tutum Dostoyevski'nin kalbini en çok kıran şeydir. Batı hayranı aristokrat ve bürokrat sınıfına duyduğu öfke, kitaplarının tamamında

[36] Ahmet Haşim (2010). *Bütün Şiirleri*. Haz. İnci Enginün-Zeynep Kerman, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2010, s. 66.

Edward Hallet Carr, *Dostoyevski*, Çev. Ayhan Gerçeker, İstanbul, 2007, s. 254.-255. Carr, bu çalışmasında Bülbül'ü eti için kesmeme titizliği göstererek Dostoyevski'nin ideolojik duruşu yerine sanatçılığını, psikolojik ve felsefi yetkinliğini önceler.

[38] Dedesinin Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi olması, kendisinin Altın Ordu Devletinden bakiye seçkinler tarafından 1799'da kurulmuş Kazan Üniversitesinde eğitim almış olması muhtemelen Tolstoy'un Osmanlı ve İslam'a ilişkin algılarını farklılaştıran ve onu Dostoyevski'den ayıran özelliklerinden bazılarıdır.

ve artarak karşımıza çıkar. Onun bu öfkesinden aslen halk tabakasından olan, fakat Rus eğitim reformlarının açtığı kanaldan okuyarak sıyrılan ve Ortodoksluktan ve halktan uzaklaşan Ruslar da payını alır.

Bizim "en uzun yüzyılımız olan" XIX. yüzyıl[39], endüstri devrimini tamamlayarak dünyanın geri kalanına sömürülecek doğal kaynak muamelesi yapmaya girişen Batı emperyalizminin yüzyılıdır. Vergi mükelleflerinin, yani tüccar sınıfının oyları ile seçilen parlamenterler Batılı hükûmetlerin aşını-ekmeğini verdiği için kararlarına da yön verir. Esasen, parayı verenin düdüğü de çaldığı yerdir bu ülkelerin parlamentoları. Bu meclislerin kararları -gerek insan, gerek meta olarak- daha fazla kaynak için daha fazla toprağın nasıl elde edileceğine yoğunlaşır. Bu yoğunlaşmada, Amerika bağımsızlık savaşını kazandıktan sonra yeni dünyadaki sömürgelerini kaybeden İngiltere başta olmak üzere Fransa gibi ülkeler gözlerini eski dünyaya çevirirler.[40] Osmanlı ülkesi gibi engin ve iştah kabartan topraklara sahip olan Rusya da Batılı devletlerin gözüne av olarak takılır ya da avcı.

III. Aleksandr ve II. Nikolay'ın, Rusya'nın büyük devlet olma statüsünü korumak ve büyük devlet olma statüsünden geri kalmamak noktasındaki kararlılığı, avcı statüsünün tercih edildiği anlamını taşısa da Rusya'nın kendine rakip olarak gördüğü Batılı devletlerle arasındaki fark XX. yüzyılın başında kapanmayacak şekilde açılır. Ayrıca merkezî devletin teşvikiyle gelişen Rus ekonomisi, şehirli zengin sınıfın durumunu iyileştirirken, Çarlık rejiminin asıl destekçisi olan Ortodoks Rus köylüsünün durumunu daha da kötüleştirir.[41] Böylece, 304 yıllık Romanov Hanedanlığını tarihten silen 1917 Bolşevik İhtilalinin şartları hazırlanmış olur.

---

[39] İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,* Kronik Yayıncılık, İstanbul 2018.

Yaron Perry, *British Mission to The Jews in The Nineteenth Century Palestine*, Frank Cass Publishers, London, 2003, s. 2.

Onur İşçi-Onur Önol, *Rusya İmparatorluğu'nun Çöküşü (1881-1917)* Kronik, 2019 İstanbul, s. 20-23.

Osmanlılardan yüz sene önce başlamış olan Çarlık Rusya'sının modernleşme çabaları ve gelişmesi, Büyük Petro'nun önderliğinde Batılı devletlerin ve kurumlarının harfiyen taklit edilmesi üzerine bina edilir. Bu taklit etmenin Rusları da Türkler gibi kendi kültürlerini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya bırakması bazı Rus ve Türk aydınları için batılılaşmanın onur kırıcı bir müştereği olagelir.

Rus modernleşmesi, Rusların devlet zoruyla Avrupalılara benzetilme çabasıdır. Bu benzetilme haline Rusların, daha doğrusu Rus aydının isyanı Puşkin'le başlar. Bu büyük şairin devrine kadar Rus tiyatrolarında sergilenen eserlerde lisanları, âdetleri, tavırları, müzikleri ile Rus olmak gülünç olmakla eş tutularak hicvedilir. Buna göre mesela Rus serfleri aşktan anlamazlar, birliktelikleri olsa olsa biyolojik bir şeydir.[42] Modaya uygun giyimi, fiyakalı hareketleri ve efemine Fransızcası ile geleneksel Rus erkeğinin zıttı olan Petersburg züppesi, XVIII. yüzyıl Rusya'sının gözde beyzadesidir. Rus şivesiyle Fransızca konuşmak komik değil gülünçtür, Türk televizyonlarında Egeli, Karadenizli, Kürt, Trakyalı şivesiyle konuşarak sözde komedi yapılması gibi. Bu dönemde Rus aristokrasisi, Batılı prensiplerin körü körüne taklidi ile Rus millî vasıflarını unutmakla kalmaz, bu halleri ile iftihar da eder. Figes'in tabiriyle: "*Kendilerini yabancıların yanında evde gibi hissedebilmek için çaba gösterirken, kendi evlerinde yabancı olmuşlardır.*"[43] XVIII. yüzyılın Rus soyluları için Fransızlar harfiyen taklit edilmesi gereken rol modelleri, Paris ise neredeyse bir hac destinasyonudur.

Bu Batılı olma mücadelesinden en ağır hasarı Rusça alır. Rus soylu ve bürokratları çok az Rusça bilirler. XIX. yüzyıla gelindiğinde, Rus dış politika kuramcısı, Rusya'nın Paris Büyükelçisi, Viyana Kongresinde Murahhası ve sonra da Rusya Dışişleri Bakanı olan Nesselrode (1822-1856) dahi Rusça bilmez. Rus

[42] Simon Karlinski, *Russian Drama From Its Beginnings to the Age of Pushkin*, University of California Press1985 Berkeley, s. 143-4.

Figes, *A.g.e.*, s. 83.

soylu ailelerin fertleri, çocukken dadılarından öğrendikleri Rusçayı neredeyse sadece evlerinde çalışan hizmetçilere emir vermek için kullanırlar. 1812 Çocukları'ndan olan ve sürgüne gönderilen Dekabristler'den biri olan Maria Volkonsky'nin de hayatının anlatıldığı çalışmasında Sutherland, bir Dekabristin dahi çok az Rusça bildiğini kaydeder.[44] Rusça konuşmak sadece evlerde değil, okullarda da yasaklanır. "Girls Gymnasium"/ Kız lisesinde Rusça konuşurken yakalanan kızlara yanlarında kırmızı teneke bir zil taşıma ve sınıfın köşesinde bir ahmak gibi ayakta durma gibi cezalar verilir.[45]

Türk modernleşmesinin bir uzantısı olarak bizim tecrübe ettiğimiz tarihsel sırasıyla dilde sadeleşme ve Harf İnkılâbı, hayatımıza türlü belalar açmış olsa da Rusların tecrübe ettiği Rusçanın fiilen yasaklanması kadar izzet kırıcı olmadığı açıktır. Bizdeki dilde sadeleşmeyi mesele edinen Batılılaşmacı ve *Araplaşma karşıtı* diye adlandırılabilecek aydınlar daha çok Türkçenin namusunu kurtarmak ve kültürümüzü korumak azminde iken Çarlık Rusya'sında Rusçayı öteleyenler sadece ve ne olursa olsun Batılılaşma azmindedirler.

Rusçanın sadece avamın diline indirgenmesi Rusya'da XVIII. yüzyılda başlamışken Türkçenin "avamın dili" kabul edilmesi Osmanlı'dan önce ta Beylikler dönemine kadar gider. Ama aradaki önemli bir fark olarak; Beylikler döneminde dahi yazılan mensur eserlerin "sebeb-i telif" kısımlarında, eserlerin geniş kitlelere faydalı olması amacıyla dilin hassaten sade ve anlaşılır tutulmasına özen gösterildiği belirtilir.[46] Yani Türkçe, yazı dilinde varlığını bir şekilde sürdürür.

1812 Çocuklarından, Rus kimliğinin düşürüldüğü bu duruma isyan eden Rus aydınlarından biri kabul edilen Tolstoy'un *Anna Karenina* romanında, aslında yazarın kendini temsil eden,

[44] Christine Sutherland, *The Princess of Siberia: The Story of Maria Volkonski and the Decembrist Exiles*, Farrar, Straus and Giroux, 1984 Londra, s. 173-174.

Figes, *A.g.e.*, s. 87.

Musa Duman, "Yenileşme Dönemi Osmanlı Türkçesi, Yenileşme Döneminde Türk Dili," *Türkler XV. Cilt*, (107-130) s. 107-108.

Konstantin Levin adlı baş karakter de soylu ailelerde Rusçanın tecrit edilmesine esef eder. Levin, Şçerbatskiler ailesinin kadınlarına hayranlık derecesinde âşıktır. Fakat onların kendi aralarında Fransızca veya İngilizce konuşuyor olmalarına samimiyetle içerler.[47] Romanın başka bir yerinde İvan İvanoviç adlı bir karakter de sırf Fransızcası "pek gülünç olduğundan" bir başka karakter olan Yaletskaya için iyi bir eş namzedi olarak görülmez.[48] Tolstoy bu ve benzeri örnekler üzerinden Batı öykünmeciliğinden Rusçanın aldığı payın üzerinde durur.

Dostoyevski ve pek çok Rus milliyetçisine göre Rus kimliğinin temel kimlik ögesi olan Ortodoksluğun haysiyetinin kurtulması, Osmanlı idaresinde ve himayesinde olan Ortodoksların özgürleşmesiyle mümkündür. Çünkü, Rusya'nın sıcak denizlere inen yolları bizim topraklarımızdan geçer. Rus milliyetçilerinin ve Rus Devletinin kendilerine yazdıkları veya inandıkları tarih için tüm bunların ve daha fazlasının olması gerekir ve sonuçta bu tarih anlayışı Ruslarla Osmanlıları/Türkleri hep karşı karşıya getirir.

Batı karşıtlığı ile Doğuya ve köklerine yönelen Rus aydınları için Moskova, Rusların öz şehri, "Avrupa şehirlerinin kaba bir kopyası ve Rusların eti- kanı üzerine kurulmuş Peterburg"[49] ise artık üvey annesidir. Dostoyevski'deki Batı karşıtlığı ise "1812 Çocukları"nın tamamının fevkinde bir mahiyet kazanır ve birçok araştırmaya konu olur.[50] Dostoyevski'de en şedit halini gözlediğimiz Batı karşıtlığı aslında Büyük Petro'dan beri devam eden Çarlık Rusya'sının "Batılı olmak ya da olmamak" olarak özetlenebilecek resmî ideolojisine olan karşıtlıktır.

Yahudi karşıtlığı da Dostoyevski'de belirgin bir tutumdur ve Türk-İslam karşıtlığından bazı açılardan farklı bir şekilde tezahür eder. Dostoyevski'deki Yahudi karşıtlığı üzerine yapılan

[47] Tolstoy, *Anna Karenina*, s. 35.
Tolstoy, *Anna Karenina*, s. 153.
Figes, *A.g.e.*, s. 157-163.
Bruce Ward, *Dostoevsky's Critique of the West: The Quest for the Eartly Paradise*, Wilfrid Laurier University Press, 1986 Kanada,

etütler, ondaki Yahudi karşıtlığının 1862'de Batıya yaptığı ilk seyahatten sonra belirginleştiği fikrine ulaşırlar. Yahudi karşıtlığı Dostoyevski romanlarında barizdir ve yazar Yahudilere yönelik karşıtlığını bu kavmin para ve banka işlerindeki tekelleri ile ilişkilendirir.[51] Batıya yaptığı seyahati takiben Dostoyevski'nin zihninde Yahudiler, aşağılık figürlerden zapt edilemez fesat figürlere dönüşür. Yahudiler, kendilerine yönelik zulümden şikayet etmelerine rağmen, Hz. Musa devrinden beri kendi iradelerini tüm insanlığa empoze etmeye kararlı bir kavimdir ve Dostoyevski'nin ideallerinin zaferi için en güçlü tehdittirler. Mondry'a göre ise Dostoyevski'nin Rusları, Tanrı'nın seçtiği bir millet olarak görmesi ve Yahudilikteki seçilmiştik algısının oluşturduğu rekabet, yazarın Yahudi karşıtlığını kaçınılmaz kılar.[52] [53] Örneğin: *Karamazov Kardeşler*'in babaları Fyodor Pavloviç'in kötü yola düşmesinin sebeplerinden biri Odessa'daki Yahudilerle ünsiyet kurmasıdır. Romanda *"Yahudilerden çıfıtlar, çıfıtçıklar, çıfıt bozuntuları ve çıfıt yavruları"*[54] olarak bahsedişi, bir nefret taşması halinde tezahür eder.

Siyasi duruşuna ilişkin hakkında yapılan tüm analizlerin vardığı müşterek sonuç, Dostoyevski'nin günümüz tabiri ile ifade edersek "aşırı bir Rus milliyetçisi" olduğu yönündedir. Ülkele-

[51] Fyodor Dostoyevski, *Öteki*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, çev. Tansu Akgün, İstanbul 2022, s. 89.

[52] Henrietta Mondry, "Jewish-Christian encounters, suicide and transitory spaces in Dostoevsky's Crime and Punishment and Trollope's Nina Balatka" *Contınental Thought & Theory: A Journal of Intellectual Freedom*, Volume 2, Issue 3, (37-69) s. 39.

Henrietta Mondry'ın *Yahudi Hristiyan Karşılaşması* başlıklı çalışmasında Suç ve Ceza'daki bir sahneyi, Dostoyevski'de Yahudilere yönelik müsbet bir ilgi olarak konumlandırmayı tercih eder. *Uykulu gözlerinin soğuk bakışıyla, kendine doğru gelen Svidrigaylov'a baktı. Yüzünde, istisnasız olarak bütün Yahudi ırkının yüzünde acı bir iz bırakan, asırlardan kalma o hırçın melânkoli görülüyordu. İkisi de Svidrigaylov ile Achilles, birkaç saniye, hiç konuşmadan, sessizce birbirlerini süzdüler. Nihayet sarhoş olmayan bir adamın kendisinden üç adım ötede, hiç konuşmadan, karşısında durup yüzüne bakması, Achilles'in tuhafına gitti.* Dostoyevski, *Suç ve Ceza*, s. 634-635.

[54] Fyodor Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, çev. N. Yalaza Taluy, İstanbul 2007, s. 103.

rinin büyüme, genişleme istikametinde engel olduğunu düşündükleri herkese ve her şeye husumet duyan milliyetçiler gibi o da Avrupalılara, Türklere husumet duyar. Ancak Yahudilere duyduğu husumet, Rusya'nın genişleme istikametine bu milletin, hele hele o devirde engel oluşuyla açıklanamaz.[55] Burada, Dostoyevski'nin de diğer Ruslar kadar Rusya'da cari olan kültürden payını aldığı söylenebilir. Yine de ondaki nefret seviyesine ulaşan Yahudi karşıtlığını sadece kültürel mirasla açıklamak yeterli değildir.[56]

Ama Dostoyevski'nin tüm milliyetçi taşkınlıklarını "hoş göremesek" de tahammül edip anlamaya çalışarak onun düşünce ve anlam dünyamıza muazzam katkılarından faydalanmaya devam edebilir, onun ecza dolabından aldığımız reçetelerle kendi Doğulu yaralarımıza teşhis koyabiliriz. Hülasa, Dostoyevski, Türk ve İslam karşıtı mıydı, sorusunun kestirme bir cevabı yoktur, olamaz da. Dostoyevski için Türklere ve tüm Batıya karşı demek yerine Rusya'dan, Rus siyasetinden ve kendi dininden yanaydı demek çok daha makul olacaktır. Batılılara Hristiyanlıktan vazgeçmiş olmaları, materyalistlikleri ve en çok da Rusların Batı hayranlıkları sebepleriyle karşıdır, Türklere ise Ortodoksları ve Slavları kendi egemenlikleri altında tuttukları ve Rusya'nın dünya devletleri arasına girişini geciktirdikleri için. Çünkü Rusya'nın Knezlikten dükalığa dahi geçmesi için Altın Ordu Devleti'nin vassallığından çıkması, bir devlet olabilmesi için de Altın Ordu Devleti'nin yıkılmasını beklemesi gerekmiştir. Ama diğer tarafta Figes, Rus kültür tarihine ilişkin yaptığı dev çalışma ile hemşehriliğimiz ve hatta akrabalığımıza şahitlik eder. Ona göre: *"Ruslar da Cengiz Han'ın vârisleridir ve Çarlık Rusya'nın devlet kumaşında Altın Ordu Devleti'nin harcı vardır."*[57]

Lucia Aiello, *The Reception of Fedor Dostoevski in Britain (1869-1935)*, Thesis Submitted for the Degree of Doctor of Philosophy Bakhtin Centre, University of Sheffield, October 2000, s. 147.

Kalpana Sahni "Oriental Phantoms: F. Dostoevsky's Views on the East", *Social Scientist, c. XIV/7*, (1986), s. 39. Rusçada Moğolları ve Asyalıları ifade eden sözcüklerin genelde hakaret ve küfür yerine ikame edilmesi gibi *Poganyi/alçak herif* kelimesi de Yahudi ve Müslümanları tanımlamak için kullanılır.

Figes, *A.g.e.*, s. 331.

Dostoyevski'de ve Bizde Köklerimiz ve Kaybettiklerimiz

"*XIV. yüzyılda zorla Ortodokslaştırılan pagan Ruslar arasında -adına ister Tatar ister Çerkez densin- Müslüman Türkler de vardır.*"[58] Kesin olan şey ise 1812'den sonra Devlet-i Aliye'nin Ortodoks tebaasının Rusların akrabaları oluşunu, Dostoyevski dâhil pek çok Rus milliyetçisinin bir ülkü olarak algılamalarıdır. Kayıp ruhlarını arayacakları yer de Rusya'nın derinliklerinden başka Yakın Doğudur. Rusya'nın bu yönelimini takiben Ortodoks tebaamız Rusya'dan başka Rusya'ya buraları kaptırmak istemeyen uluslararası siyasetin[59] ve özellikle de İngiltere'nin hedefi haline gelir.[60]

[58] Figes, *A.g.e.*, s. 131-152.

Nurcan Özkaplan Yurdakul, From the British Consulate to the US Embassy in Jerusalem, *Hurriyet Daily News*, 4 January 2018, https://www.hurriyetdailynews.com/opinion/nurcan-ozkaplan-yurdakul/; Baykan Sezer, "Doğu Batı Çatışmasında Yunanlılığın Yeri", *Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Tarımı*, İstanbul 1990, s.105-138.

Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, I: Cilt, s. 286-287. Büyük Petro'nun tayin ettiği Rusya'nın sıcak denizlere inme siyasetinin fiiliyata geçmesi 1783'te Kırım Hanlığı topraklarının Rusya'ya katılması ile başlar, 1812'de aydınların Yakın Doğu'ya ilgisi ile ivme kazanır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kaybettiği her toprak Rusya'nın vergi gelirlerini artırır ve savaş gücünü takviye eder. Cevdet Paşa'nın Kırım Hanlığı üzerinden gelen vergi gelirlerinin artışını, *Devlet Giray Hân Olduğu ve Rusyaluyu Harac-güzâr Ettiği*, başlığı ile vermektedir. Aynı eserde Prut Muharebesi'nden sonraki yıllarda ise Rusya'nın güneye ilerleyişi ile Devlet-i Aliyye'nin ne surette sıkıntıya düçar olmaya başladığı anlatılmaktadır. Bkz. *A.g.e*, s. 64-67; Karacaoğlan'ın *Hazır ol vaktinde Nemçe Kralı*, dizesiyle başlayan koşmasının ikinci dörtlüğü Viyana'ya sefere giden Osmanlı ordusunun hangi askerleri içerdiği hakkındadır: *Yetmişbin var siyah postal giyecek/Seksen bin var Allah Allah diyecek/ Doksanbin var tatlı cana kıyacak/ Yüz bini de Tatar Han'dan geliyor.* Bahsi geçen üç yüz kırk bin kişilik ordunun yüz bininin Tatar Hanlığından geliyor olması bilgisinin istatistiki değeri sorguya ispata muhtaçtır. Ancak gene de bu dörtlük Kırım Hanlığının Osmanlı ordu-

Türk milliyetçiliğinin Yusuf Akçura gibi öncülerinin, modern Osmanlı tarihçiliğini kuran Zeki Velidi Togan, Halil İnalcık, Kemal Karpat, İlber Ortaylı ve daha niceleri gibi büyük isimlerin Rusya'nın işgaline giren topraklardan gelen muhacir ailelerden çıkması tesadüf değildir. Halide Edip'in *Yeni Turan* adlı eseri, bilinen Turancılığın değil Rusya'nın Asyalı ve Kafkas asıllı akrabalarımızla coğrafi ve siyasi olarak nasıl aramıza girdiğinin feryadı gibidir. Romandan anladığımıza göre Rus yayılmacılığı, has insan kaynaklarımızla aramıza girmiştir,[61] tıpkı Osmanlılığımızı bir tarafa bırakmamızı temsil eden *aşırı* milliyetçiliğin Kürtlerle aramıza girmesi gibi.[62]

Aynı Halide Edip *Zeyno'nun Oğlu* romanında, Kürtlerle aramızın açılmasının suniliğini, duygu ve kültür birliğimizin ve birbirimizi ne surette tamamladığımızın kadimliğini işler.[63] *Zeyno'nun Oğlu* romanının Mehmet'i, *Tatarcık* romanında "Tıbbiyeli Mehmet ve Mehlika Sultan'a Âşık Yedi Genç"ten birisi olarak karşımıza çıkar. İstiklal Savaşı gazisi Kaptan Tatar Osman'ın kızı olan "Tatarcık" lakaplı Robert Kolej mezunu Lale, modern Türkiye'yi ve onun istikametini sembolize eder. Toplum tarafından dışarlıklı olması sebebiyle dışlanan, yeterince sosyetik olamadığı için küçümsenen Lale'nin bir Tatar kızı olması hiç de tesadüf değildir. Çıtkırıldım, müsrif, aklı fikri bir sefirin karısı olmak suretiyle Sefire Hanım olma rüyasından

suna katkısının toplumun zihnindeki yeri hakkında fikir vermektedir. Kırım Hanlığı ve Hanlığın nüfuz bölgesinin Rusya'nın yedine geçmesi, Osmanlı'nın kaybı Rusya'nın kazancı olur. Haz. Müjgan Cunbur, *Karacaoğlan, Şiirler*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1973, s. 322-323.

Halide Edip, *Yeni Turan*, Tanin Matbbası, İstanbul 1329.

Celadet Bedirhan, *Bir Kürt Aydınından Mustafa Kemal'e Mektup, Celadet Bedirhan'dan Türkiye Reisicumhuru Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Mektup*, 8 Kanunisani 1933. Celadet Bedirhan'ın Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mektup, milliyetçiliğin Osmanlılıktan kopuşumuza ne surette sebep olduğuna, Kürtlerle Türklerin arasını nasıl açtığına yönelik tespitler ve bu kopuşun telafisine yönelik tavsiyelerle doludur. Ona göre genç Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Paşa, İttihatçılarla pek çok konuda çatışsa da devlet, ırk temelli milliyetçilik dâhil bazı kurum ve refleksleri İttihat ve Terakki'den tevarüs etmiştir.

Halide Edip, *Zeyno'nun Oğlu*, Remzi Kitapevi, 1928 İstanbul.

ibaret olan İstanbul'un sosyetik kızlarına inat Lale, "ekmeğini taştan çıkaran" Anadolu kadınlarını andırmakla kalmaz, Mehmet'e de annesi Kürt Zeyno'yu hatırlatır. *Yeni Turan*'da kayıp akrabalarımızla kopan bağımızın bize neye mal olduğunun bilançosunu çıkaran Halide Edip, *Tatarcık* romanıyla da Rus işgali altında kalan akrabalarımızla aramızdaki "ipek bağın" korunmasının önemini vurgular.[64] Aynı ipek bağın Kürtlerle aramızdaki varlığını Zeyno'nun Oğlu üzerinden gözeten Halide Hanım, bu bağın tadını-tuzunu kalben, bizzat anne bir baba ayrı "Bedirhani" olan Mahmure Ablası'ndan, yani kendi evinden bilir. Dahası Halide Edip'in elinde Birinci Büyük Savaş yıllarında Suriye'deki yetim mektebi kurma faaliyetleri sırasındaki birinci el gözlemleri de vardır.[65]

Halide Edip'in hatıra ve gözlemleri doğrultusunda ulaştığı bilgiye karşın Dostoyevski'nin gerek Asya'nın kalbindeki ortak akrabalarımıza gerek Osmanlı topraklarındaki Ortodoks mirasına yönelik ilgisi sadece bir hisle başlar. Dostoyevski, Rusların dejenere olmuş Ortodoks Kilisesinden Rusları bir millet yapan dinlerini öğrenemeyeceklerini anlar ve sanki "nerede kalmıştık?" sorusuyla işe başlar. Batılı entelektüellerin Antik Yunan'da Hristiyanlık öncesi kültürel kimliklerini araması gibi Dostoyeski de Deli Petro'dan önceki Ortodoksluğun aslını bulmak için önce manastırlara, sonra da bu manastırların asıllarının bulunduğu Antakya, Lazkiye ve Kudüs'teki manastırlara yönelir.

Dostoyevski'nin entelektüel izleğinin yolu bizim topraklarımıza; Osmanlı Suriye'sine, Lazkiye, Antakya ve Kudüs'e nasıl

[64] Halide Edip Adıvar, *Tatarcık,* Ahmet Halit Kitapevi, 1939 İstanbul. Balkan Harbi yıllarında can havliyle yazılan *Yeni Turan*'daki didaktiklikten eser yoktur *Zeyno'nun Oğlu* ve *Tatarcık* romanlarında. Ancak her iki roman da Türkiye siyasilerine örtülü bir ikaz taşır ve Türk okuyucusuna hitap eder. Halide Edip'in dünya okuruna hitap eden fikrî eserleri ve hatıratvari eserleri bizi dünyaya anlatma kaygısı kadar yetkinliğe de sahipken edebî eserleri için aynı hükmü çıkarmak zordur.

Halide Edib, *House with Wisteria, Memoirs of Turkey Old and New*, Century Company, New York ve Lonrda 1926, s. 96-100, 339. Halide Hanım Lübnan'da Nakiye Hanım ve Isabel Fry adındaki meslektaşları ile 800 yetim çocuğa âdeta annelik eder.

düşer, sorusuna cevap bulamadan Dostoyevski'nin ne romanlarında ne de fikrî eserlerinde tecessüm eden Türk karşıtlığını anlamlandırmak kolaydır. 1812'de Moskova'nın Napolyon işgali ile yıkımı, Rusların bu ağır trajedisi; Rusya'da yeni bir neslin, *1812 Çocukları*'nın doğum sancısıdır.[66] Dostoyevski'nin babası Borodino Savunmasında bulunmuş, canını Napolyon'un Moskova işgalinden kaçarak kurtarmıştır. Pek çok büyük Rus yazarı gibi Dostoyevski de anne ve babasının neslinin kahramanı Puşkin'in himayesinde yetişen Gogol'ün Palto'sundan çıkar.[67] Tolstoy, şaheseri *Savaş ve Barış*'ta 1812 tarihinin Rusya için ne demek olduğunu anlatır. Tolstoy'a göre; Rusya bu zaferi, Rusça dahi konuşmayan, düşmanın kültürüne batmış dejenere soylu süvarilerine ve komutanlarına değil, kahramanca savaşan ve işgalci Napolyon'un askerlerine saman dahi satmayan ve tek kelime Frenkçe bilmeyen serflerine borçludur.[68] Öyle ki "Kuvayı Milliye" bizim için neyse "Borodino ve Moskova Savunmaları" da Ruslar için odur.

Serflerin kahramanca direnişinden etkilenen bir kısım subaylar ve aydınlar, yani Dekabristler, Slav milliyetçiliğinin öncüsü olur. Yakın arkadaşı Dekabrist züppe Pyotr Çadayev'in *İlk Felsefi Mektup* adlı eserinde: "*Başkalarının peşinden koşmayı bırakmanın zamanı geldi... Kendimizi olduğu gibi anlamalı ve yalan söylemeyi bırakıp gerçeği aramalıyız*" itirafı, Rusçayı ancak dadısından anlattığı masallardan öğrenen Puşkin'in büyüdüğü Rusya'da yepyeni bir şeydir.

Dostoyevski, Batı yerine Doğuyu, yerleşik kilise yerine manastırları önceleyen XIX. yüzyıl Rus aydınlarının neredeyse başında gelir. Rus aydınları 1812'den sonra Ortodoks inancında

[66] Figes, *Nataşa'nın Dansı*, s. 93.
Puşkin'in eserlerini Dostoyevski'ye annesi Maria takdim eder. Maria ile Puşkin'in ölümünün ardı ardına gerçekleşmesi ve Puşkin'in namusu uğruna *züppe* bir Fransızla girdiği düello sebebiyle ölmesi onu Dosyoyevski'nin nazarında kahramanlaştırır. Judith Gunn, *Dostoevsky: A Life of Contradiction*, Amberly Publishing, London 2016, s. 15-20.

[68] Tolstoy, War and Peace, s. Figes, a.g.e., s.117.

İslam Tasavvufunu andıran ve beş yüz yıldır özlem duyulan Staretslik kurumunun ihyasına yönelir.[69] *Karamazov Kardeşler*'de geniş yer verilen bu kurumun, Hristiyan Doğu'da özellikle Sina ve Aynaroz'da bin yıllık bir geçmişe sahip olduğu, Rusya'nın geçirdiği çeşitli yıkımlar, Tatar istilası, iç karışıklıklar ve İstanbul'un Fethinden sonra Doğu ile ilişkilerin kesilmesi sonucu ortadan kalktığı esefle kaydedilir. Romanda Doğu olarak zikredilen bölge Suriye ve çevresidir.

Karamazov Kardeşler'de Staretslerin Suriye ve Kudüs'e hac ziyaretleri konu edilir.[70] "*Starets, ruhunuzu, iradenizi alıp kendi ruhuna, kendi iradesine bağlayan adamdır ama papazlar gibi günah çıkarma yetkileri yoktur.*"[71] Bu özellikleri ile Ortodoks Sufiler olan Staretsler tasavvuftaki mürşitleri çağrıştırır. Bu noktayı mutasavvıf Ömer Tuğrul İnançer'in mürşidin rolü üzerine yaptığı bir konuşma sarih kılar. İnançer'e göre mürşit müritle Allah'ın arasına girmez, mürşit müritle Allah'ın arasını bulan adama denir.[72]

Kilise mensupları ile manastır mensupları/Staretsler arasında geçen bir tartışmada kilise mensupları, manastır mensuplarını yenilikçilikle ve Türklerle/Osmanlılarla yaşadıkları için bozulmakla şöyle suçlarlar: *"Biz eski usul üzerinden gidiyoruz; her çıkan yeniliğe ayak uyduracak değiliz, onlar kadar bizim de ermişlerimiz var. Onlar orada Türk boyunduruğu altında kala kala her şeyi unutmuşlar. Hangi saf Hristiyanlığın sözünü ediyorsunuz, kilisede çanları bile yokmuş..."* Uzayıp giden bu tartışmalarda Dostoyevski'nin gönlünün Staretslerden yana olduğu görülür.[73] Onun eserlerinde "Ruhun selameti için Kudüs"e veya Mısır'a gidilir.[74]

---

[69] L. Stanton, *The Optina Pustyn Monastery in the Russian Literary Imagination: Iconic Vision in Works by Dostoevsky, Gogol, Tolstoy and Others*, Peter Lang Inc., New York 1995, s. 63-64.

Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s. 47-48.

Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s. 42

Ömer Tuğrul İnançer, Allah ile Kul Arasına Girilir mi?, 26 Ocak 2021, https://www.youtube.com/watch?v=T64oq0JfuAs&ab_channel=MyMecra

Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s. 467-469.

Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s. 187, 190.

Ecinniler'in Liberal Trofimoviç'i dahi Mısır ve Filistin'e seyahat eder.[75] Aydınların ve din adamlarının bölgeye olan bu merakının, beklenebileceği gibi Rus siyasileri tarafından araçsallaştırıldığı görülür.[76] Günümüzde Rusya'nın Suriye ve çevresine yönelik dış politikasına ışık tutacak ya da; "Rusya'nın Suriye'de ne işi var?" sorusuna cevap aranabilecek değerdeki bu ilgi, sadece XIX. yüzyıl boyunca Rus dış politikasına yön vermekle kalmaz, Sovyet dış politikasını da etkiler ve Putin Rusya'sında da aslına avdet eder. 2013'te Moskova'da düzenlenen bir konferans 2014'ten itibaren ilan edilen Suriye'deki fiilî Rus varlığının entelektüel hazırlığı gibidir.[77]

Kitapları Sovyet Rusya'da pek önemsenmeyen Dostoyevski'nin[78] Rus dış politikasını tayin eden görüşleri iktidardadır.[79] Vladimir Lutsky tarafından İngilizce olarak kaleme alınan, Arap Ülkelerinin tarihini anlatan kitap, bölge devletlerinin neden bağımsız olmadıkları değil, neden Sovyet idaresinde olmadıklarının motivasyonu ile yazılmış gibidir.[80] Meseleye buradan bakıldığında; bir kısım Filistinlilerden başka bir Allah'ın kulu da kalkıp, "bağ bizim bağban bizim avcı burada ne gezer" demez gibidir.

Trofimoviç'le Şatov arasında geçen bir diyalog daha da çarpıcıdır. Şatov: *"Rusya'ya, Rus Ortodoksluğuna ve İsa'nın vücuduna*

[75] Dostoyevski, *Ecinniler I*, s. 54.
Pınar Üre, "İmparatorluk Rus Filistin Ortodoks Cemiyeti ve 1882-1914 Yıllarında Filistin ve Suriye'de Rus Şarkıyatçılar", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (2019 Bahar), Sayı: 30, s. 79-98
Salvestroni, S. 'Isaac of Nineveh and Dostoyevsky's Work,' in H. Alfeyev, ed., Saint Isaac the Syrian and His Spiritual Legacy: Proceedings of the International Patristics Conference, held at the Sts Cyril and Methodius Institute for Postgraduate Studies, Moscow, October 10-11, 2013, New York, St Vladimir Seminary Press, 2015.

[78] Yuri Vladimiroviç Puşçayev, "SSCB'de Dostoyevski: 1930-1960'lı Yıllar Arasında, Sovyet Kültürü, İdeolojisi ve Felsefesinde F.M. Dostoyevski'nin Sanatıyla İlgili Algı," *Hece Dostoyevski Özel Sayısı*, 2021, (81-100)
İdil Tunçer Kılavuz, "Sovyetler Birliği'nde Rus Milliyetçiliği ve Rus Kimliğinin Gelişimi," *Journal of Political Sciences*, 26(2): 2017, (79-110).

[80] Vladimir Borisovich Lutsky, Arap *Ülkelerinin Yakın Tarihi, 16.yüzyıldan 20. yüzyıla,* Çev. Turan Keskin, Yordam Kitap, İstanbul 1969.

inanıyorum. Onun yeniden gelişinin Rusya'da olacağına inanıyorum... İnanıyorum... der. Trofimoviç'in, "*Tanrıya inanıyor musunuz?*" sorusu üzerine, Şatov: "*İna...nacağım*" diye kekeler. Ateist olduğunu anladığımız Şatov dahi Ortodokstur. "*Roma'da vazedilen İsa, şeytanın üçüncü iğvasına uğramış bir İsa*'dır. *Yeryüzü saltanatından vazgeçmeyen bir İsa telkin eden Katoliklik aslında İsa aleyhtarlığını da ilân etmiş böylelikle de bütün Batı dünyasını mahvetmiştir. Fransa, Roma'nın iğrenç tanrısını reddetmiş, yenisini ise bulamamış, bu yüzden de ıstırap içinde kıvranmaktadır.*"[81]

Bütün bunlar Dostoyevski'nin, Türk/Müslüman karşıtı olmadan çok daha önce Batı/Katolisizm ve hatta Protestan karşıtlığına verilebilecek örneklerden bazılarıdır. Onun Katolisizm karşıtlığının aile tarihi ile ilgisi yeterince araştırılmış bir konu değildir. Dostoyevski'nin Ukrayna Kilisesi/Uniate Church mensubu olan aile büyükleri, bu kilisenin Roma Katolik Kilisesi ile birleşme ve Papanın otoritesini kabul etmesini takiben ancak Ortodoks ibadet ritüellerini yerine getirme şartını "dinden çıkma" nedeni olarak görmeleri nedeniyle asalet unvanlarını yitirmişlerdir. Ancak 1828'de, babası Dr. Dostoyevski unvanlarını geri aldıktan sonra mülk edinme ve hizmetçi çalıştırma hakkı kazanmış ve aile yoksulluktan bir nebze kurtulabilmiştir.[82] Ailenin fakirleşmesine sebep olan Katolik baskının çocuk Fyodor'un gelecekteki siyasi görüşlerini de etkilediği düşünülebilir.

Yukarıda *Ecinniler* romanı içinde incelenen Ortodoksluğa ve Slavizme ilişkin görüşlerini *Bir Yazarın Günlüğü*'nde bir adım daha ileri götüren Dostoyevski, sadece Ortodoksluğun gerçek Hristiyanlığı temsil ettiğini iddia ederek Ruslara, insanlığı kurtarma misyonu biçer.[83] Başka bir ifade ile insanlığın geleceği hakkında Ruslara sorumluluk yükler. Ona göre: "*Kendine özgü*

[81] Dostoyevski, *Ecinniler II*, s. 57., Dostoyevski'ye göre Ruslar *Tanrıyı kendinde taşıyan yeni Tanrı adına dünyayı kurtarmaya ve korumaya nasibi olan yeni kelâmın ve hayatın anahtarlarını elinde tutan millet*tir. Dostoyevski, *Ecinniler II*, s. 49.
Gunn, A.g.e., s. 2-8.
Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *Bir Yazarın Günlüğü*, çev. Kayhan Yükseler, İstanbul 2001, s. 641-646.

sağduyusu ve ağırbaşlılığıyla Rus halkının dehası, evrensel insanlık ülküsünden yana çıkmaya, bütün milletler arasında belki de en yatkın olanıdır; çünkü Rus halkının tutumu karşıtlıkları bağışlayan, birbirine benzemezliklere hayat hakkı tanıyan, aykırılıkları hoş gören bir tutumdur; Ruslar çelişkileri yumuşatmaya, insanlar arasında kardeşlik bağlarını canlı tutmaya eğilimlidir. Ekonomik bir özellik değil, ahlaki bir özelliktir bu. Rus halkının bu yanını inkâr edebilir miyiz?"[84]

[84] Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *Puşkin Üzerine Konuşmalar,* çev. Tektaş Ağaoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 19.

Dostoyevski ile Aramızı Bulan Bilgemiz: Tolstoy

Rus halkını, gene kendisinin ortaya döktüğü tüm kötü huylarına rağmen savunan Dostoyevski'nin halkına hürmetinin gerekçelerinden biri onların Türklere karşı savaşmış olmalarıdır: "*Bu halk değil miydi daha geçende yekvücut şahlanıp Türklerin ayakları altında ezilen Hristiyan Slavların yardımına koşan, Türklere karşı açılan savaşı kutlayan?*"[85] Diğer tarafta Tolstoy, *Anna Karenina*'da Levin karakteri üzerinden kendi anlam ve iman arayışını anlatır. Sergey İvanoviç'le Levin'i karşı karşıya getirir. Tolstoy'un roman boyunca eleştirdiği ve cehaletini ima ettiği Sergey İvanoviç, tıpkı Dostoyevski gibi Slav milliyetçisidir. İvanoviç, Rusların Osmanlı'ya karşı Ortodoksların yanında, özellikle Balkan ayaklanmalarında savaşma gerekçelerini şöyle savunur: "*Dinsiz Bedevi'lerin boyunduruğu altında inleyen pırıl pırıl insanların öyküleri hâlâ yaşamaktadır halk arasında. Halk, kardeşlerinin çektiği acılardan haberdar oldu*" cümleleri ile Dostoyevski'nin cümleleri arasındaki tıpatıp benzeyiş şaşırtıcıdır. 1878'de yayınlanan *Anna Karenina* romanındaki bu yaklaşımı ile Tolstoy, Dostoyevski'ye erken bir ikaz yapar gibidir.

Tolstoy'dan önce Puşkin'in, Türklere yönelik algısı da oldukça ilginçtir. Osmanlı idaresinde Osmanlı tebaası olarak yaşayan Ortodoksların hürriyeti, hidayeti ve misyonu, Rus aydınlarının idealize ettiği ama Rus hükûmetlerinin ise istifade ettiği bir durumdur. Bu ideal uğruna Puşkin'in eserlerinde Türklerle savaşmak ve bu uğurda ölmek şerefli bir mevkidir. *Yüzbaşının Kızı* romanında isyancı, düzmece bir çarın Yüzbaşıyı asması

[85] Dostoyevski, *Puşkin Üzerine Konuşmalar*, s. 56.

üzerine karısı, kocasının ölüsü başında şöyle ağıt yakar: *"Caniler ne yaptınız ona? Ah gözümün nuru İvan Kuzmiç! Benim cesur askerim! Ne Prusya sürgünleri ne Türk kurşunları sana bir şey yapamamışlardı. Şerefli savaşlarda ölmedin de bir kürek mahkûmu yüzünden mahvoldun!"*[86]

Puşkin'e göre Türklerle savaşmak şerefli bir şeydir. Yüzbaşının karısının ağıtı Ahmet Arif'in mertliğe, dürüstlüğe övgüyü temsil eden; *"erkekçe olsun isterim dostluk da düşmanlık da"*[87] dizesini çağrıştırır. Ruslarda milletinin istiklali, ülkesinin emniyeti ideali için kahramanca ve mertçe savaşmanın idealize edilmesine Doksanüç Harbi'nin "Plevne'den çıkmayan şanı büyük Osman Paşa"sı tanıklık eder. Savaşta aldığı yaraya rağmen ayakta duran Osman Paşa'nın çehresi için Rus General Skobelef: *"Bu yüz muzaffer bir kumandanın yüzüdür, teslim olmuş olmasına rağmen muzaffer sayılacaktır"* der. Grandük Nikola ve Çar Aleksandr' ın esir düşmüş Paşa'yı ziyaret ederek tebrik ve hayranlıklarını bildirmesi de[88] benzer bir anlayışı temsil eder. Puşkin'in "Kafkas Esiri, Bahçesaray Çeşmesi, Imitations of Koran"[89] gibi şiirleri de onun İslam ve Türk medeniyetine karşı beslediği ince bakışını temsil etmesi açısından önemlidir.

Dostoyevski'nin Türklere yönelik hasmane tutumunun Kırım Savaşı sırasında keskinleştiği düşünülebilir. Osmanlı toprakları üzerindeki Rus ilerleyişini durdurmak için Koca Reşit Paşa'nın güttüğü başarılı diplomasi sonucunda Fransız ve İngiliz ordula-rının Osmanlı ordularının yanında 1854'te Ruslara karşı savaşması ve muvaffakiyetleri, 1856 Paris Konferansı'nda da Rus-

[86] Aleksandr Sergeyeviç Puşkin, *Yüzbaşının Kızı*, Çevirenler; Şükrü Tarlabelenler, Mustafa Bahar, Kumsaati Yayınları, 2001 İstanbul, s. 90-91.

Ahmet Arif, *Hasretinden Prangalar Eskittim*, Metis Yayınları, 2007 İstanbul, s.23-24.Tanzimat'tan Cumhuriyete, Yunus Emre, Karacaoğlan gibi şairlerin kullandığı saf Türkçe ile şiir yazabilme ideali, en saf Anadolu Türkçesi ile en güzel halini Ahmet Arif şiirlerinde bulmuştur, demek yanlış olmasa gerektir.

Mithat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi, Resimli-Haritalı, VI: Cilt*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011 Ankara, s. 3315-3318.

Fyodor Dostoyevski, *Crime and Punishment*, çev. Constance Garnett, haz. Keith Carabine, Wordsworth Classics, Herthfordshire, 2000, s. 479.

ya'nın Karadeniz'in kuzeyine hapsedilmesi,[90] Dostoyevski'deki; "Yedi düvel Rusya'ya karşı" düşüncesini pekiştirmiştir, denilebilir.

Balkanlar'daki isyanlara katılan ve Osmanlı'ya karşı savaşan Rusların durumuna Tolstoy apayrı bir yerden bakar. Ona göre, Rus halkının Balkanlarda yaşayan Slavlara hürriyetlerini kazandırmak gibi bir derdi ve algısı yoktur. Bazı Rusların duyduğu bu hezeyanlar Çar ve Kilise eliyle örgütlenmektedir. "*Seksen milyonluk halkın içinde toplumsal konumunu yitirmiş, Pugaçev'un çetesine girmeye, Hiva'ya ya da Sırbistan'a savaşmaya gitmeye her an hazır, şimdiki gibi yüzlerce değil, on binlerce çılgın her zaman bulunur.*"[91] Başka bir yerde de şöyle dedirtir görüşlerini desteklediği kahramanına: "*Rusların Slav kardeşlerini birdenbire niçin böylesine sevdiklerine, benimse onlara niçin en küçük bir sevgi duymadığıma aklım ermiyordu.*"[92] Tolstoy bu cümlelerle, Rusya'nın Osmanlı tebaası olan Ortodoks ve Slavlara yönelik siyasetine ve bu meselede kalemini neredeyse Çarın hizmetine sunan ve aslında çok sevdiği Dostoyevski'nin siyasi duruşuna net bir şekilde karşı çıkar. Böylece Türk okurlarının gönlünü alır ve sanki Dostoyevski ile aramızı bulmaya çalışır.

Türklere yönelik söz konusu hasmane beyanları, ister milleti adına canının yanmış olmasına, ister aşırı milliyetçiliğine verilsin Dostoyevski bu sentimental düşünceleri sadece Türklere değil, Rusya'nın ideallerinin önünde engel olduğunu düşündüğü tüm uluslara karşı da besler. Onun bu neviden beyanlarını "kavgada yumruk sayılmaz" deyip geçmek, bu büyük yazarla ünsiyet kurmak veya bu ünsiyeti korumak isteyen okurun göstermesi gereken bir tahammül olsa gerektir.

[90] Nurcan Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?,* Kronik Yayınları, 2018 İstanbul, s. 50-56.

Tolstoy, *Anna Karenina,* Çev. Ergin Altay, İletişim Yayınları, 2015, İstanbul, s. 111.

Tolstoy, *Anna Karenina,* Çev. Ergin Altay, İletişim Yayınları, 2015, İstanbul, s.111-112.

Dostoyevski ve Bizde Köylülerimiz

Günümüzde, duya duya hiç garipsemediğimiz bir ifadedir "İnsan Kaynakları/Human Resources" İşletmeciliğin yanısıra biraz da tarih ve edebiyatla ilgilenmiş olanlar, insan kaynakları kavramından biraz geriye giderek işletmecilik denilen disiplinde kaynakların ikiye ayrıldığını, birisinin "material resources/ maddi kaynaklar" diğerinin de "human resources/insan kaynakları" olduğunu, bu ikincisine de "live stock/canlı stok" kavramından geçildiğini sezebilirler. Klasik Batı edebiyatında, mesela Jane Austen veya Rus romanlarında, kızların çeyizlerinin dökümünden veya bir mevtanın terekesinden bahsedilirken "10 büyükbaş, 20 küçükbaş hayvan ve beş de köle" gibi bir döküme sıkça rastlanabilir. İşte bu dökümlerde hayvan ve kölelerin hepsi için kullanılan bir kavramdır canlı stok.

Gogol'ün *Ölü Canlar*'da yazdığı ve İsmet Özel'in; "*Benim adım insanların hizasına yazıldı*"[93] dizesinin çağrıştırdığı gibi ne hazindir ki Rus mujiklerinin isimleri de "hayvanların hizasına yazılmıştır." Rus halkının bu vaziyetinin acısını derinden hisseden Dostoyevski, aydınlarla ve devletle hesaplaşmaya çalışsa da evde/Rusya'da yapabilecekleri sınırlıdır. O da öfkesini dışarı taşırır ve Nasreddin Hoca misali: "Yüzüğü evde kaybedip, dışarıda arar." Dışarda da Rusların reva görüldükleri ötekileştirilmelerinin sebebinin Ortodokslukları olduğunu görür.

1812 Çocukları'ndan Dekabristler, Rus Devletinin Rus serflerine Moskova Müdafaasında gösterdikleri fedakârlığın borcunu ödemesi için de mücadele ederler. Dekabrist bir lider olan ve Puşkin'in "farklı bir kafa" olarak tanımladığı Albay Pavel

[93] İsmet Özel, *Erbain*, Çıdam Yayınları, İstanbul 1987, s. 61.

İvanovich Pestel, *Rus Gerçeği* adlı manifestosunda; "*Çarın düşürülmesi, devrimci cumhuriyetin kurulması ve serfliğin kaldırılması*", çağrısında bulunur. Büyük Rus çıkarları için: *"Diğer ulusal grupların, Finlandiyalılar, Gürcüler ve Ukraynalılar vb'nin. farklılıklarını yok etmeye zorlanıp Rus yapılmalarını"* dile getirir. *"Sadece Yahudiler bu asimilasyondan muaftır, zira onlar Rusya'dan sınırdışı edilmelidirler."* Pestel'in manifestosunda Fransa'da aldığı eğitimin milliyetçi izlerinin yanısıra Batı'da cari olan Yahudi düşmanlığı da belirgindir.[94] Bu görüşlerin pek çoğu Çarlık tarafından yürürlüğe konsa da Dekabristler türlü sürgünlere tâbi tutulurlar ve serfliğin ilgası için 50 yıl daha geçmesi gerekir.[95]

Dostoyevski, serfliğin 1861'de kaldırılmasını büyük bir heyecanla karşılayanların başında gelir ve bu olayı Rusya'nın X. yüzyılda Hristiyanlığı kabulü kadar önemli bulur.[96] Zira o zamana kadar Hıristiyan olmayan hemen herkes köledir ve Slav sözcüğü de Latincede köle demek olan "esclavus" sözcüğünden gelir.[97] Tolstoy da bu kutlu olaya kendi mülkünün önemli bir kısmını köylülere dağıtarak iştirak eder.[98] Ancak, köylü sınıfı için pek çok hayal kırıklığına ve korkunç bir yoksulluğa sebep olan serfliğin ilga edilmesi, Rusların zihnindeki kölelik korkusunu ve duygusunu tamir etmez.[99] Serflik, Bolşevik Devriminden çok sonra dahi; "*Stalin'in Rusya'sına dönen sürgünlerin çoğunda, kölelik hayatına geri döndüklerini*"[100] düşünecekleri kadar kalıcı bir hasar bırakır.

Rusların bu durumuna derinden içerleyen Dostoyevski döner dolaşır, çözümü ve hidayeti Ortodokslukta arar. Hannah Arendt'in "Yahudi olması sebebiyle şiddet" görmesi, bu sebeple enter-

[94] Figes, *Nataşa'nın Dansı*, s. 118-120.
Figes, *A.g.e.*, s. 160.
Figes, *A.g.e.*, s. 275.
Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020, s. 29-31.

[98] Figes, *A.g.e.*, s. 294.

[99] Figes, *A.g.e.*, s. 182.

[100] Figes, *A.g.e.*, s. 654.

nasyonalist duruşuna rağmen Yahudi kimliğinin altını çizmek zorunda kalması misali,[101] Dostoyevski de dünyanın karşısına ısrarla Ortodoksluk elbisesi ile çıkar.

Seküler bir Yahudi ailenin çocuğu olarak doğmuş ve seküler bir eğitim almış olan Arendt, Nazi baskıları karşısında Yahudi kimliğine avdet eder. *"Geçmişimiz vasiyetname olmaksızın bırakılmış mirasımızdır/our inheritance was left to us by no testament"* diyen Arendt'in modern insanın geçmişi ile nasıl ilişki kuracağı üzerine ürettiği fikriyat, Dostoyevski'yi doğru anlama ve değerlendirme noktasında modern insana rehberlik edebilir mahiyettedir.[102] Anti-Semitist Dostoyevski'nin kendi köklerine ve kültürüne gösterdiği düşkünlüğün meşruiyetinin anlaşılmasında bir Yahudi düşünürün geliştirdiği bakış açısının aydınlatıcı olması ise tek kelimeyle ironiktir!

Rusların da "orak biçen köylü" kızları bizim kızlarımız gibi "tarla dönüşü" türküler söylerler ki Tolstoy'a göre gerçek sanat ancak bu türkülerde aranabilir.[103] Onların da türkülerinde "suya giden" kızları vardır.[104] Köy hayatını romantik çiftliklerle sınırlayan, köy kızlarını; çiftliklerin bahçesinde papatya toplayan sevimli kelebeklere veya "eteğine sağlam", kurşun işlemez ve "erkek gibi kadın"a indirgeyen Yeşilçam filmlerine inat, Rus romanlarında olduğu gibi Aytmatov'un eserlerinde de köy gerçeğin ta kendisi olarak karşımıza çıkar.[105] Yeşilçam sinemasındaki iyi işlerin menşeinin, "O da Gogol'ün *Paltosu*'ndan çıkmıştır"

[101] Joseph Betz, "An Introduction to the Thought of Hannah Arendt," *Transactions of the Charles S. Peirce Society* 28 (3), (1992), s.379- 422.

Hannah Arendt, *Between Past and Future*, Penguin Books, 2006 New York

Leo Tolstoy, *What is Art?*, çev. Aylmer Maude, Walter Scott, Londra, 1898, s. 7. Rusya'da yasaklanan ve sansürsüz olarak ilk defa 1898'de İngiltere'de basılabilen bu kitap Türkçe'ye ancak 2007'de çevrilmiştir.

Orlando Figes, *Nataşa'nın Dansı, Rusya'nın Kültür Tarihi*, çev. F. Dereli, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, s. 120. *Aya bak yıldıza bak, suya giden kıza bak, kız Allah'ın seversen dön de bir yol bize bak,* dizelerini içeren bu İspir türküsünün muhteşem icrası için Bkz. https://www.youtube.com/watch?v=t69pL6wfxjg.

Cengiz Aytmatov, *Toprak Ana,* Çev. Refik Özdek, Ötüken Neşriyat, 2020 İstanbul. Evin gelini olan Cemile; karakteri, eşine olan aşkına, kayınvalidesinin olağanüstü şefkatine ve minnet duygusu gelişmiş bir kadın olmasına rağmen savaşın ve dulluğun zulmü karşısında gençliğine boyun eğer.

diyebileceğimiz Çehov misali Kırgızların Çehov'u olan Cengiz Aytmatov olması hiç de şaşırtıcı değildir. Yine de Yeşilçam'ın Aytmatov romanlarındaki köy olgusunu beceriksizce kopyaladığını belirtmek gerekir.

Yurdunu ve tabiatı özenle tasvir etme ve sevme becerisi ile Çehov'u, çevre şuuru ile günümüz çevrecilerinin fevkinde bir nosyonu ve kendi milletini saymaya gösterdiği özeniyle de Dostoyevski'yi çağrıştıran Aytmatov; *Beyaz Gemi*'de iki hanenin yaşadığı küçücük bir köye yalanı dolanı, iyisi kötüsüyle koca bir dünyayı sığdırır.[106] Aytmatov bizim Rus romancısı ile kurabileceğimiz ve hatta kurmamız gereken ünsiyetin tüm şifrelerine sahiptir.

Dostoyevski'nin romanlarının mekânının ağırlıklı olarak şehirler olması bu yazarın köy hayatından payını almamış olması anlamına gelmez. Sibirya'da sürgündeyken tecrübe ettiği kırsal yaşamdan çok önce, babasının köydeki yurtluğunda köylü ile iç içe yaşar. Bırakınız köylülere yukarıdan bakmayı, kendini bütün gün çalışarak hayatını kazanan köylülerle eşit görmeyi dahi aklından geçirmez. Hatta böyle bir eşitleme çabasını saygısızlık addeder.

Bir Yazarın Günlüğü'nde Rus halkının ve özelikle köylülerin anlattığı ve dinledikleri masallar hakkındaki düşünceleri, yazarın Rus köy kültürü hakkındaki tutumunu netleştirir. Dostoyevski, bu masallarla okumayı öğrenmeden önce çocukluğunda tanıştığını, Sibirya'da karşılaştığı mahkûmlardan da aynı hikâyeleri dinlediğini söyler. Kutsal yerlerden de bahseden bu hikâyelerin kitaplar üzerinden aktarılamayacağını ancak kalben anlatan birinden kalben dinlenebileceğini, kaydeder.[107]

[106] Cengiz Aytmatov, *Beyaz Gemi*, Çev. Refik Özdek, Ötüken Neşriyat, 2020 İstanbul.

[107] *Yes, on the whole Russian people love stories about holy things very much. Peasants, their children...and merchants even listen to these stories with tenderness and sighs...I myself heard such stories in childhood before I learned to read. Later I even heard these stories in the stockade among bandits, and the bandits listened and sighed. These stories are not transmitted by books, but are learned by the heart. These stories, and stories about holy places, contain something that is, so to speak, peniten-*

Linda Ivanits'e göre Dostoyevski, Rus köy kültürü/folkloru ile bu seviyedeki bir ünsiyeti ancak Sibirya sürgününden sonra kurabilmiştir.[108] Yazarın *Ev Sahibesi* eserinin etüdü üzerinden bu hükmü çıkaran Ivanits, Dostoyevski'nin bu eserdeki üslubunu, meseleye dışarıdan bakan bir entelektüelin üstenci üslubu olarak tanımlar. Ivanits, eserde yazarın köylülerin sert hayat şartlarını anlamaya çalışan ve onlara derin merhamet duyan çabası ile bu üslubun ayrı şeyler olduğu üzerinde durur. Ancak Sibirya sürgününden sonra halk kültürünün ruhani bağlantılarını kurabilir ve o kültürün özünün bu ruhani boyut olduğunu teslim eder.[109]

Dostoyevski'nin Rus halk kültürünün özüne yönelik bu kavrayışı Sibirya sürgünü sonrasında kaleme aldığı eserlerde belirginleşir. *Suç ve Ceza*'da eğitimli ve Batılı Raskolnikov'un cinayetini meşrulaştırmak için kırk dereden kırk su getiren tavrı karşısında halk kültüründen payını doyasıya almış ya da Batılılaşmanın hasarına uğramamış karakterlerin vakur ama mütevazı imaları/"unobtrusive allusions" göze çarpar. Raskolnikov'un hidayetinin bu imaları kavramasıyla mümkün olacağını dolaylı olarak hissettiren Dostoyevski, kahramanının kurtuluşunu da ancak bu halka ve onların değerlerine entegre olabilmesine bağlar.

Raskolnikov, kız kardeşinin, kendisinin katil olduğunu öğrenmesi ve Sonya'nın onu ikna etme çabaları sonucunda teslim olmak için polis merkezine gider, orada yalnız kalınca bu kararından vazgeçer. Karakoldan ayrılır ayrılmaz Sonya'nın kendisini takip ettiğini görünce hemen karakola geri döner. Bu da Raskolnikov'un rasyonel teorisinin Sonya'nın değer sistemi karşısındaki kaçınılmaz yenilgisini gösterir.[110]

---

tial and purifying for the Russian people.

[108] Linda Ivanits, "The Early Dostoevsky And Folklore: The Case Of The Landlady," *Slavic & East European Journal*, Vol. 52, No.4, 2008, (513-528), s. 514-515.

[109] Ivanits, *A.g.m.*, s. 520-522.

Fyodor Dostoyevski, *Crime and Punishment*, çev. Constance Garnett, haz. Keith Carabine, Wordsworth Classics, Herthfordshire, 2000, s. 407-462.

Ivanits, *Suç ve Ceza* etüdü için Diğer Lazarus/"The Other Lazarus" kavramını geliştirir. Böylece Ivanits, romanda Rus kültürünü temsil eden köylü, tüccar, fahişe, dilenci gibi sıradan halk karakterlerinin değer sistemlerinin, nihilist rasyonel ve teorik Raskolnikov'un dönüşümünü[111] sağlayarak onun Aziz Lazarus gibi nasıl dirilteceğinin ince ince işlenmiş oluşuna dikkat çeker.[112] Nitekim Hazreti İsa kıssalarından ders çıkarmak gibi Raskolnikov da gerek Petersburg'da gerek Sibirya'da dinlediği halk hikâyelerinden ders alarak dönüşür. Onu Sibirya sürgünü boyunca takip eden Sonya da bu vesile ile günahlarının kefaretini ödeyerek arınır. Başka bir çalışmada ise Dostoyevski'nin nasıl bizzat kendisinin sürgüne gönderilmesiyle Aziz Lazarusvari bir ölüm kalım meselesi arasında kaldığı ve yaşama dönüşü konu edilir.[113]

Dostoyevski'nin Rusların annesi Rusya için Rus halkına son seslenişini ve bir çeşit vasiyetini temsil eden *Karamazov Kardeşler*'in karakterlerinin değer sistemlerinde de Rus köy kültürünün değerleri ile Ortodoks ruhaniyetinin cem oluşuna şahit oluruz. Realist, tanrıtanımaz ve nihilist İvan Karamazov'un yapıp ettikleri yerilirken, Peder Zosima'nın himayesinde hidayete ermiş Aleksey Fyodoroviç Karamazov, diğer adı ile Alyoşa, Rus hafızasını tevarüs etmesi ile hidayete ermiş örnek bir insan olarak resmedilir. Dostoyevski bir hoca ise Alyaşo da onun gözde öğrencisidir. Staretslerin öğretisini tevarüs ettikçe diğer Karamazovlardan ayrışır, onun olduğu yerde kötülük can çekişir, mağdurlar ve zayıflar rahat bir nefes alır.

Başka bir Starets olan Peder Paisiy'in Alyoşa'ya hitaben yaptığı konuşma; Dostoyevski'nin, bilim karşısında ruhani değerleri tercih ettiğini göstermese de bilimsel değerlerin dinî değerlere saldırısını kınadığının açık bir manifestosu gibidir: "*Şunu hiç unutma delikanlı, dünya bilimleri büyük bir kuvvet halinde birleşerek şu son yüzyılda en çok ermişlerin bize kutsal diye tanıttığı şeyleri*

[111] Dostoyevski, *Crime and Punishment*, s. 445.
Linda Ivanits, "The Other Lazarus in Crime and Punishment," *The Russian Review*, Volume 61, (341–357).
Joseph Frank, *Dostoevski: The Years of Ordeal, 1850-1 859*, 1983 Princeton.

ele aldılar; amansız bir incelemeden sonra tutar yanını bırakmadılar. Fakat ayrı ayrı parçaları incelerken bütünü, hem de şaşılacak bir basiretsizlikle gözden kaçırdılar. Oysa o bütün, gücünden hiç kaybetmeden gözlerinin önünde eskisi gibi duruyor, cehennem kuvvetleri bile baş edemez onunla."[114]

Karşıt karakterlere de bol bol yer verilen eserde Rus hafızasından nasibini almamış karakteri Yüzbaşı Nikolay İvanoviç Snegiryov da: "*Bir ulusun doğuşu gibi önemli tarih olaylarından söz açmadan önce konuştuklarımızın anlamını iyice bilmek gerek, dedi. Ben, kendi hesabıma, bütün bu kocakarı masallarına kulak asmam; zaten genel tarihe de pek saygım yoktur*" ifadesi ile Rusya'nın hafızası karşısında konumlanır.[115] Oysa, Dostoyevski'nin gözde kahramanı Alyoşa'ya göre Rus halk geleneklerinin içine sinmiş olan değerler, bu değerlerin taşıyıcılarından biri olan masallar, eğitime erişme şansı olmayan Rusların yegâne servetidir. Alyoşa ile Peder Zosima arasında geçen, hafıza ve hatıraya yönelik övgüler de yazarın benzer hassasiyetlerini temsil eder.[116]

Dostoyevski'de Rus halkının değerleri ve hafızası, Rusların Ortodoksluklarını yeniden idrak edecekleri bir arşiv gibidir. Bu arşiv kayıtları ona göre, Rus köylü ve halk kitlelerinin hafızasında ve folklorunda mahfuzdur. Sibirya sürgününden sonra eserlerindeki bu değerlere yönelik duruşunun, sevgiden hayranlığa, anlama ve öğrenme çabasından inanca ve saygıya dönüştüğü söylenebilir. Hülasa onun Ortodoksluğu; "*Rus köylü ruhunun kurtarıcı niteliğine olan inancından ayrılamaz.*"[117]

Adına ister köylü isterse Ortodoks değerleri densin Dostoyevski'nin bu değerleri baş tacı edişini Tolstoy'da da görürüz. Tolstoy, bu değerleri mutlak sanatın temel kaynağı, hatta bizatihi kendisi olarak kuramsal ve didaktik bir çerçevede ele alır. Dostoyevski ise çağının belki de en etkin kitlesel medyası, televizyonu,

[114] Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s. 246.
Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s. 772.

[116] Fyodor Dostoevsky, *The Karamazov Brothers,* Çev. Richard Pevear and Larissa Volohonksy, Vintage Books: A Division of Random House, Inc., 1992 Londra.

[117] Figes, *A.g.e.,* s.394.

sineması diyebileceğimiz roman enstrümanı üzerinden Rus değerlerini dünya okurunun karşısına çıkarır. Dünya okurlarının bu değerlere saygısını, hayranlığını talep eder. Romanlarında "*alkışlayın bu erdemli Rusları, onları sevmeseniz de hürmet edin*" diye emir verir gibidir.

Suç ve Ceza'nın, günahlarından arınan Sonya'sı "Mecdelli Meryem"[118] suçunu ikrar edip hidayete eren Raskolnikov'u ise "Aziz Lazarus"tur.[119] Türk edebiyatının en seçkin kabul edilen eserlerinde ise Türk köylüsünün arz edilen konumu içler acısıdır. Bu çerçevede üzerinde pek çok çalışma yapılan ve ilk defa bir Batı diline çevrilen Türk Romanı olma imtiyazına da sahip *Yaban* romanına değinmeden olmaz.

Dostoyevski'de gözlemlediğimiz insanlığa öncülük edebilme noktasında Rus halkına yüklenen misyonu, verilen hak ve sorumlulukları, bizim aydınımız tarihimize rağmen halkımızdan esirger. Alnına "bu millet adam olmaz" yaftası yemiş insanımız için kendisi de bir köylü olan Şükrü Erbaş, "Köylüleri Niçin Öldürmeliyiz?" diye şiir bile yazar. Erbaş, bu şiiri, "insan onuruna yakışır bir yaşama biçimi"ni savunmak için yazdığını söyler.[120] Şiirinin yanlış anlaşıldığını iddia etse de şiir, köylülerin tepeden tırnağa sevilecek bir tarafı olmadığını ispat eder gibidir. İhtimal bu cesareti de Erbaş, köylüyü tahkir etme geleneğinin öncüsü Yakup Kadri'nin *Yaban* romanından almıştır.

[118] Lisa Di Bartolomeo, "The Female Characters of Fyodor Mikhailovich Dostoevsky," MLitt(R) Thesis, University of Glasgow, 1993, s. 92. *Mary Magdalene is commonly assumed to be the woman who showed "great love" in Luke 7: 37-50. Although this is apparently unsubstantiated, it is important that most people identify Mary of Magdala as the sinful woman who washed Christ's feet with her tears. It may also be assumed that Dostoevsky shared this associative belief, and believed he had tapped into the passage about the sinful woman as well as the specific mentions in the Gospels about Mary Magdalene. The description of the "sinful woman" in Luke 7 comes just before the first mention of a woman named Mary Magdalene.*

[119] Sonya'ya Mecdelli Meryem elbisesinin layık görülmesine karşın günümüzde hem Türkiye'de hem başka pek çok ülkede Rus kadınlarının Nataşa ismi ile maruf olması ne büyük bir tezattır. İnsanın yazmaya eli varmıyor Nataşa tabirine yüklenen anlamın içeriğini. Dostoyevski'nin mutlaka kemikleri sızlıyordur.

Şükrü Erbaş, "Köylüleri Niçin Öldürmeliyiz?", *Milliyet Gazetesi*, 27 Şubat 1994.

Yakup Kadri 1928'de yayınlanan *Sodom ve Gomore*'de: "*Anadolu'yu düşman işgalinden kurtaran Kuvayı Milliye mensubu yağız benizli ve çocuk bakışlı askerlerimizin Dolmabahçe rıhtımının taşlarına ayak basmalarıyla Anadolu'dan sonra İstanbul'un da kaderinin değiştiği*"ni coşku ile yazar.[121] *Sodom ve Gomore*'de askerler bile çocuk bakışlı olabilirken *Yaban*'daki çocuklar bile nemrut ihtiyar sevimsizliğine hızla dönüşür. *Sodom ve Gomore*'de pek sevdiği Anadolu insanı, *Yaban*'da birdenbire gözden düşer, düşmek ne kelime yerin dibine sokulur. Dostoyevski'nin Sibirya sürgününün ardından Rus halk kültürüne ve Rusların irfanına hayranlığı ziyadeleşirken dört sene gibi kısa bir sürede Anadolu insanı Karaosmanoğlu'nun gözünde hasıma dönüşür. Edebiyat tarihimizin sınırlı sayıdaki *tenkit* temalı ciltlerinde bu dönüşümü sorgulayanlar da olur. Berna Moran; Yakup Kadri'deki tavır değişikliğini, geleneklerine ve dinine bağlı Anadolu insanının devrimleri benimsemiyor olmalarına Kadrocu Yakup Kadri'nin duyduğu öfke ile açıklar. Moran'a göre 1932'den itibaren "Kadrocu" Yakup Kadri için Anadolu insanı artık tutuculuğun ve gericiliğin bizzat müsebbibidir.[122]

Kadro Hareketi'ne kadar gazeteci, yazar ve hatta mebus dahi olan Yakup Kadri bu hareketten sonra artık ideologdur. *Yaban* da zaten önce *Kadro* dergisinde tefrika edilir. O vakte kadar tutuculuğun ve gericiliğin müsebbibi olabilecek saltanat, hilafet, Osmanlı uleması ve onların uzantısı olan tüm kurumlar lağvedilmiş, sıra softalara ve yobazlara inanan köylülere gelmiştir. "*Sınıfları doğrudan geçip gerçekleri gören bu parlak Kadrocu ihtiyar gençlerin gözünde halk, dönüştürülmesi gereken bir yığındır.*"[123] *Yaban*'daki Bekir Çavuşlar, Salih Ağalar, Zeynep Kadınlara "teknik aşısı" yapılacaktır.[124]

[121] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Sodom ve Gomore*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 287.

Nurcan Özkaplan Yurdakul, "Çalıkuşu ve Yaban: Aydın Diktatörlüğü," *Lacivert Dergi, s.4, Ağustos 2004.*

Özel, *Erbain*, s. 12.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Türk Edebiyatında Yaban" *Yaban*, İletişim Ya-

İletişim Yayınları tarafından 2004 baskısında "Yaban Hakkında Yazılanlar" başlığı altında muhtelif değerlendirmelere kronolojik sıra ile yer verilmektedir. *Çalıkuşu*'nun da yazarı olan Reşat Nuri Güntekin de romanı değerlendiren aydınlardan biridir. Reşat Nuri *Yaban*'ın muhteviyatını saygıyla tasvip eder. Ama aynı Reşat Nuri, Dostoyevski'nin eserlerini de o yıllarda Türk Tiyatrosu için tercüme eden isimdir. Üstelik Reşat Nuri'nin *Karamazov Kardeşler* tercümesinin tiyatroya uyarlandığının haberinden[125] daha önce de *Cürüm ve Ceza*'yı tercüme ettiği ortaya çıkar. Burada şaşırtıcı olan; aynı ismin hem köy ve geleneği yeren *Yaban*'a övgüler düzmesi hem de köy ve geleneği baş üstü eden Dostoyevski'nin eserlerini tercümeye değer görmesidir.

Reşat Nuri ve neslinin halkı karşısındaki üstenci ve jakoben duruşuna benzer bir duruşa kendi ülkesinde şahit olan ve bu tutuma karşı nefretini her fırsatta yazan, mühendislik okuduğu halde müellif olarak hayatını kazanmaya çalışan Dostoyevski'nin yazarlık motivasyonlarını Cumhuriyet'in kalem ehlinin anlamadığını söylemek zordur. Buradan, Reşat Nuri ve neslinin Dostoyevski'nin motivasyonunu görmezden gelmeyi, bu görmezlikten gelme halinin konforunu ve önerdiği kariyeri tercih ettikleri hükmü çıkarılabilir. Moran'ın da imlediği gibi Cumhuriyetin kalem ehli, kendini sair halktan üstün görmekte, onu dönüştürebileceğine ve buna hakkı olduğuna inanmaktadır. Bu okumuş takımın bu tutumları ise en hafif tabirle saygı eksikliği olarak tanımlanabilir. *Yaban* hakkında yapılan kritiklerin, ulaşabildiğimiz kadarıyla, hemen hemen hepsi ya Yakup Kadri'nin yazarlığını övmüş ya da romandaki tutumunu meşru kılmaya çalışmıştır, Burhan Ümit Toprak ve İsmail Habib hariç.

Toprak, Ahmet Celal'i Hamlet bozması bir paşazade olarak niteler ve Yakup Kadri'yi de gerçeği çarpıtmakla suçlar. Yakup

yınları, İstanbul 2004, Türk Edebiyatında Yaban, s. 182-213.; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Samimiyete Davet", *Kadro Dergisi*, S.16, Nisan 1933, s. 29-30

Selami İzzet Kayacan, "Şehir Tiyatrosunda: Karamazov Kardeşler," *Akşam Gazetesi*, 3 Kanunuevvel 1935, s. 7.

Kadri'nin Türk köylüsünün bırakınız medeniyetten, imandan dahi payını almadığına yönelik iddiası küplere bindirir Toprak'ı. Aynı yazısında bir muallimin bir köydeki tecrübesini aktararak Yakup Kadri'yi tenkide devam eder: Bir köylü, köye yeni gelen muallime: "*İngilizler İstanbul'dan çıktı mı?*" diye sual eder ve on seneyi mütecaviz İngilizlerin İstanbul'dan çıktığı cevabını alır. Bunun üzerine de muallimin hal ve duruşunu İngilizlere benzeterek: "*O vakit siz buralarda ne ararsınız?*" diye, şaşırarak sorar.[126]

İsmail Habib'in *Yaban*'a reaksiyonu, romanın Almancaya tercümesini takibendir. O yıllarda Alman bir yayıncıdan gelen talep üzerine Türk edebiyatından Almancaya tercüme için Ahmet Mithat Efendi, Fatma Aliye Cevdet Paşazade, Halit Ziya Uşaklıgil ya da Halide Edip Adıvar henüz hiç eser vermemiş gibi *Yaban* tercih edilir. Habib, *Vurun Kahpeye* yerine *Yaban*'ın tercih edilmesinden Herr Max Schultz'un Almanca baskısı için yazdığı takdim yazısının mahiyetine de içerler. Kitabın takdim kısmında Herr Schulz Efendi'nin Türk köylüsünün vatanseverliğini sorgulaması, üstelik bunu Osmanlı-Alman İttifakının Birinci Harpteki başarısızlığına bir gerekçe olması iması olarak konumlandırılması İsmail Habib'in kanına dokunur.[127]

Aradan geçen seksen seneye rağmen değişmeyen şey Batılı kamuoyunun bizim edebiyatımızda tutkun olduğu şeyin bizim vahametimiz olmasıdır. Yoksa Franz Kafka romanları kadar bürokrasiyi kavrayan, devletin bu irrasyonel nemrut çehresinin ve menfaatperest çevrenin ipliğini Oscar Wilde oyunlarındaki kadar pazara çıkaran *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* gibi bir şaheser ince Batılı edebiyat gustolarının dikkatinden kaçmazdı.

İsmail Habib, köylüye "milletin efendisi" sıfatının verilmesine rağmen köylülerin itilip kakılmasını da münafıklık olarak görür. Okuma yazmayı söker sökmez kendini köylüden ayıran cahil, yarı cahil okumuşlarımıza ateş püskürür.[128] Tolstoy saf

[126] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Türk Edebiyatında Yaban," *Yaban*, s. 200-205. İsmail Habib Sevük, *Cumhuriyet*, 1940, Sayı, 5704.

[128] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Türk Edebiyatında Yaban," *Yaban*, s. 200-205.

sanatın kaynağını rençperlerin haklı yorgunluğunda bulabilirken Erbaş'ın "Köylüleri Niçin Öldürmeliyiz?" tavrı ile uğraşan İsmet Özel bile "Mataramda Tuzlu Su" şiirinde ısmarlama bir hayatı bırakırken; "*Rençberlerin o rahat ve oturmuş lehçesinden tiksinirim*" diyebilir.[129]

Türkiye'nin okumuş sınıfının okuma yazmayı söker sökmez kendini köylüden ayırması ile batılılaşmış Rusların kendilerini Ruslardan saymaması davranışındaki benzerlik hakikaten de şaşırtıcıdır. Fonvizin'in *Tuğbay* adlı tiyatro oyunundaki İvan karakterini; "*Bir kez bile Paris'te bulunan kişi bundan sonra kendini Rus görmeme hakkına sahiptir*"[130], demesi misali bizim okumuş sınıf da mektep görür görmez kendini köylüden üstte ve başka bir mevkie yerleştiriverir.

Hem Yakup Kadri'nin "çocuk bakışlı askerler" hem de Necip Fazıl'ın "Masum Anadolu'nun saf çocuğu Sakarya" tabirlerinde aynı kapıya çıkan üstenci tutum dikkat çekicidir. Neden Yakup Kadri ve Necip Fazıl çocuk tabirine müracaat ederler, kendi yetişkin insanlarını tanımlarken? Çünkü Dostoyevski'nin Ruslara duyduğu sevgi daha çok saygı ve hürmet barındırırken bizim aydınlarımızın halkımıza yönelik hissi; halkın bunların şefkatlerine, koruyuculuklarına ve hatta kurtarıcılıklarına duyduğu ihtiyaca dair mutlak/konformist bir imandan ibarettir. Yine, akat bu sefer haktan yana bir tutumla İsmet Özel'den italiklersek: "*Türk aydınının hali ve zekâsı babacan tavrıyla tiksinti verir.*"[131]

Rus aydınları ancak Borodino ve Moskova Savunmalarından sonra kendi halklarının kıymetini idrak ederken bizim subaylarımız ve aydınlarımız İstiklal Harbi'nden önce Anadolu insanına yönelmiştir. Her iki aydın grubunun da müşterek oldukları husus; ülkelerin insanlarının istiklal tutkusuna hayranlıkları ve milletlerinin bunu başaracak tek mercii olduklarına dair idrakleridir. Ancak, Rus aydının halkına olan bu teveccühü

[129] Özel, *Erbain*, s. 18-19.

[130] Figes, *A.g.e.*, s. 82.
Özel, *Erbain*, s. 53.

ve saygısı yüz küsur sene sürerken bizim aydınımızın halkına yönelik sempatisi *Yaban* örneğinde görüldüğü gibi en fazla on yıl sürer. 1932'de yayınlanan *Yaban* bu tavır değişikliğini gösteren örneklerinden ne yazık ki sadece bir tanesidir.

Dostoyevski ve Ziya Paşa: Modernleşme Algıları ve Tutumları Üzerinden Aydınlarımız

İster sosyalist ister nihilist olsun Rus muhalifleri de Yeni Osmanlılar gibi Avrupa'da örgütlenir, orada kurdukları yayın organları üzerinden Çar'a karşı halkı kendi yanlarına çekme planı yaparlar.[132] Çar'ın yetkilerini sınırlamanın hukuki düzenlemesi olan meşrutiyet rejimine geçilmesi, ihtilalci Rus aydınlarının da başat konularından birisidir. Bu ihtilalcilerden biri de birçok kentlinin saygı duyduğu büyük yazar İvan Turgenyev'dir. Dostoyevski, *Ecinniler* romanında İvan Turgenyev'i temsil eden Karmazinov'u; "*Büyük yazar bu ihtilâlci gençliğin önünde, hastalığa tutulmuş gibi, tir tir titriyordu. Cahil kafası, Rusya'nın geleceğini bu gençliğin ellerinde görmekteydi*" cümleleri ile tasvir ederek Karmazinov üzerinden Turgenyev'in Batı hayranlığını, Rus halkını ve Ortodoksluğu aşağılamasını her fırsatta gösterip tenkit eder.[133]

Dostoyevski'nin batılılaşmış Rus aydın, aristokrat ve bürokrat sınıflarına karşı duyduğu öfke, Ziya Paşa'nın, Mehmet Emin Âli Paşa başta olmak üzere Tanzimat paşalarına duyduğu öfke ile benzerlik arz eder.[134] Her ne kadar Ziya Paşa, tıpkı Karmazinov portresi ile sunulan Turgenyev gibi Batılı ülkelerde ihtilâlcı yayın faaliyetlerine iştirak etmiş olsa da ülkesi ve dini adına ıstırap çeken tarafıyla Dostoyevski ile benzeşir. Bu iki mustarip aydın

[132] Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *Ecinniler II*, çev. Ahmet Muhip Dranas, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1958, s. 7.

Dostoyevski, *Ecinniler II*, s. 6.

[134] İbnül Emin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar I*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1940, s. 16-17.

arasındaki bariz farklılıklar ve benzerlikler, üzerinde durulmayı haketmektedir.

İspir'li bir babanın oğlu olan Ziya Paşa, mesleki olarak Osmanlı bürokrasisinin yani kalemiyenin imtiyazlı bir mensubu iken Dostoyevski kalemiyle geçinen yoksul bir yazardır. Dostoyevski, kibarlar sınıfının bir mensubu olan Turgenyev'in Rus halkının batılılaşmasını ve hatta yazarımıza göre; "Seçkinci bir idare tarzı olan anayasal monarşiyi destekliyor" olmasını affetmez. Ona göre Turgenyev Batıdan yanadır ve bu yüzden de Rus kültürünün, dininin ve köylüsünün karşısındadır.[135] Ancak, Leigh'e göre; Dostoyevski ikili bir dünya görüşü arasında bocalamakta, daha doğrusu ıstırap çekmektedir. Batılılaşmayı Rus kültürünün asli unsurlarını kaybetme riski nedeniyle eleştiren yazar, bir taraftan da Rusların modern bilimin imkânlarından istifade etmeleri gerektiğine inanır. Bununla da kalmaz, Batıcı olarak tasnif ettiği Slavofilleri de destekler.[136] Bu tarafıyla, dillere pelesenk olan; "Batının fennini alıp kültürünü almama" düsturuyla modernleşme klişesine inanan Osmanlı aydınlarının önde gelenlerinden olan Ziya Paşa'yı anımsatır.

Diyar-ı küfrü gezdim beldeler kâşâneler gördüm
Dolaştım mülk-i İslam'ı bütün viraneler gördüm[137]

beytiyle Batı'nın geliştiğini fakat İslam ülkelerinin geri kaldığını esefle ifade etse de;

[135] David J Leigh, "The Philosophy and Theology of Fyodor Dostoevsky," *URAM*, Volume 33, Issue 1-2, March 2010, (85-103), s. 87.

[136] Leigh, *a.g.m.*, s. 87-88.

[137] Küfür diyarını/Batı'yı gezdim beldeler, mükemmel evler gördüm. İslâm yurdunda da bütün yıkık evler gördüm. Şükrü Kurgan, *Ziya Paşa, Hayatı, Sanatı, Eseri*, Varlık Yayınları, 1963. İstanbul, s. 82.

İslamlık imiş devlete pâ-bend-i terakki
Evvel yoğ idi işbu rivayet yeni çıktı.
Milliyeti nisyan ederek her işimizde
Efkâr-ı Firenge tebaiyyet yeni çıktı.[138]

mısrasında Ziya Paşa'nın Batı karşıtlığı, dolayısıyla Dostoyevski'nin ikili dünyasıyla benzerliği belirginleşir. Tanpınar'a göre, rejim meselesinde Ziya Paşa da Namık Kemal de bütün Yeni Osmanlılar gibi İngiliz parlamentarizmine benzeyen bir meşrutiyet rejimi arzusundadırlar. Lordlar Kamarası'na benzeyen bir âyân meclisi bile tasavvur eden Ziya Paşa, cumhuriyet idaresinin en iyi idare şekli olduğuna inansa da imparatorluğun millet kompozisyonu nedeni ile hanedanlığın devamını taktik gereği kabul eder görünür.[139] Ancak Paşa'nın ikili tasavvuru başka bir yerde gene Batı karşıtı olarak çıkar karşımıza.

Bilmem ki her işte mutlak
Avrupalıya mukallit olmak,

diye yazan Paşa, reformlar için Avrupalı kurumları model almanın taklitçilik olduğu görüşüne avdet eder görünür.

Hanedanlığın devamını taktik gereği kabul eden Ziya Paşa'ya karşın Dostoyevski, kayıtsız şartsız bir Çar ve Çarlık taraftarıdır. Rusların tecrübe ettiği Batılılaşmanın baş mimarlarının Rus Çarları olmasına rağmen tüm Batıcı aydın ve aristokrat sınıfını kalemiyle kılıçtan geçiren Dostoyevski, Rus Çarlarına bırakın dil uzatmayı, laf dahi söyletmez. Dahası, Çardan ve Çarlıktan yana olmak onun için doğru ve namuslu Rus olmanın yani Ortodoksluğun tabii bir gereğidir. Mesela; -kendini savunmak için *Ecinniler*'in General İvan İvanoviç'ine-, "*Evet, bayım, ben generalim, hem de tümgeneral, Çarıma hizmet ettim. Sen ise bayım, bir*

[138] Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı*, Çağlayan Kitabevi, 1988 İstanbul, s. 229
Tanpınar, *A.g.e.*, s. 240.

çocuksun, dinsizin birisin", dedirtir. Devamında generali eleştirmek için; "*General rütbesine erişmiş kimselerin tuhaf alışkanlıkları vardır. Gülünç bir tarzda: 'Ben Çar'ıma hizmet ettim' derler. Sanki biz basit insanların, hükümdarı o değildir, onlarınki ayrı, yalnız kendilerine mahsus bir hükümdardır*" cümlelerini ekleyerek Çar'ın asıl Rus halkının Çarı olduğunu savunur.[140]

Ziya Paşa'nın Padişah'a yönelik algısı ile Dostoyevski'nin Çar'a yönelik algısı arasındaki derin farklılık, Rusların ve Türklerin farklı devlet geleneklerinden kaynaklanır denilebilir. Cevdet Paşa'nın bu konudaki tespiti ise konuya bir nebze netlik kazandırır. Paşa'ya göre Rusların Hristiyanlığı Roma'dan değil de Bizans'tan almaları, Rus devlet geleneğini etkilemiştir. Rusların zihnindeki Çar'ın Tanrı benzeri konumu, gücünü diğer Avrupa devletlerinin hükûmdarlarının yapmak zorunda kaldıkları gibi Papa ile paylaşmayışı, Cevdet Paşa'nın tabiri ile: *"İnân-ı hükûmeti bütün bütün eline almış bir hükümdar oluşu, Rusların dinlerini Bizans'tan almalarının doğal bir sonucudur."*[141] Osmanlı padişahı, -halife kimliğine haiz olsa da hükümdar- Türk-İslam devlet geleneğinde herhangi bir ruhaniyete sahip değildir.[142] Dahası, Yeni Osmanlılardan biri olan Ziya Paşa Padişahın yetkilerini sınırlamayı hedef haline getiren *Hürriyet* gazetesinin sahib-i imtiyazıdır ve bu gazeteyi doksanıncı sayısına kadar Londra'da, yüzüncü sayısına kadar da taş basması olarak İsviçre'de çıkarmaya devam eder.[143]

Esasen, Dostoyevski'deki Çar sevgisine, hatta hayranlığına benzer bir padişah tasavvuruna, Tanzimat'ı kıyasıya eleştiren Osmanlı aydınlarında dahi rastlanmaz. Dostoyevski hakkında

[140] Dostoyevski, *Ecinniler I*, s. 26.
Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018, s. 23.

[142] Rus Çarı ile Osmanlı Padişahı'nın tarihteki sonlarına baktığımız zaman Türklerin Ruslardan daha soğukkanlı bir tutum sergiledikleri açıktır. Çar'a duyulan sevgi trajik sonuna mâni olamamış, Çar ve ailesinin hunharca linç edilmesine karşın Osmanlı Padişahı sadece sınır dışı edilmiştir. Dostoyevski'nin Çar'a olan sevgisinin Bolşevikleri zerre etkilememesi de incelenmeye değer bir konudur.

[143] Tanpınar, *A.g.e.* s. 227-228.

en önemli etütlerden birini yapan André Gide,[144] bu hayranlığı o büyük kafaya yakıştıramaz, görünür. Oysa Gide'den, Ortodoksluğu Ruslukla özdeş gören Dostoyevski'nin Çar sevgisini anlaması beklenir. Zira o Çar, aynı zamanda Ortodoksluğun ruhani lideridir. Dostoyevski'nin öldüğü tarihte -1881 Şubat'ında- Çar II. Aleksandr aleyhine suikastların planlanmasını ve 1 Mart 1881'de bu suikastlardan birinden Çar'ın yaralı olarak kurtulmasını,[145] Çar'ın yazarın duasından mahrum kalmasıyla açıklamak ancak dindar Ortodoks Rus teyzelerin işi olsa da Çar'a yönelik bu nefret, Dostoyevski'nin Çar'ı konumlandırdığı olağanüstü pozisyonun önemini muhalifler için de doğrular mahiyettedir.

Dostoyevski'deki Ortodoksçuluk, Ziya Paşa ve çağdaşlarında İslamcılık olarak karşımıza çıkar. Tanpınar'a göre Ziya Paşa bütün reform tekliflerini ya İslâmî esaslara bağlar ya da onlardan hareket ederek meşru kılmaya çalışır. Paşa, "garplı olan" ve ülkesine garptan gelen parlamentarizmin esaslarını, Kur'an'da ve İslâm tarihinin ilk devirlerinde aramakla kalmaz, Kur'an ve İslâm tarihini; *"Yeni tesisler için fıkhı tükenmez ve ihmali hiçbir suretle caiz olmayan bir kaynak"* olarak anlar.[146] Ziya Paşa'da görülen İslam'ın Asrı Saadetini esas alma çabası ile Dostoyevski'de Ortodoksluğun esaslarını arama çabası arasında büyük bir benzerlik vardır.

Yazarın Ninovalı Ishak'ın[147] ve Optinalı Peder Zedergolm'ün[148] Ortodoksluğun esaslarını taşıdığına yönelik inancı

[144] André Gide, *Dostoyevski*, Çev. Sema Gül, Timaş Yayınları, İstanbul 2005, Muhsin Kızılkaya, Sanatçı muhalif olmalı (mı)!, *Habertürk* Köşe Yazısı, 11 Aralık 2012, https://www.haberturk.com/yazarlar/muhsin-kizilkaya-2291/3546326-sanatci-muhalif-olmali-mı.

Onur İşçi-Onur Önal, *A.g.e.*, s. 15-16

[146] Tanpınar, *A.g.e.*, s. 153.

[147] Salvestroni, S. 'Isaac of Nineveh and Dostoyevsky's Work,' in H. Alfeyev, ed., Saint Isaac the Syrian and His Spiritual Legacy: Proceedings of the International Patristics Conference, held at the Sts Cyril and Methodius Institute for Postgraduate Studies, Moscow, October 10-11, 2013, New York, St Vladimir Seminary Press, 2015.

[148] L. Stanton, *The Optina Pustyn Monastery in the Russian Literary Imagination: Iconic Vision in Works by Dostoevsky, Gogol, Tolstoy and Others*, Peter Lang Inc., New York 1995

ve bu azizlerin yaşadığı devri bir nevi *asrı saadet* olarak görme eğilimi, Ziya Paşa'nın Asrı Saadetimizi esas alma noktasındaki duruşunu çağrıştırır. Paşa'nın yaptığı ilk tercümelerden birisinin Louis Viardot'nun *Endülüs Tarihi* adlı eseri olması, onun İslam tarihine yönelik ilgisini temsil eder. Özetle her iki isim de ülkelerinin takip etmeleri gereken esasların, dinlerinin köklerinde yattığına inanır.

Gerek Ziya Paşa gerekse Dostoyevski'nin içlerine sindiremedikleri durum ve muhalif oldukları şey; Paşa için İslamiyet'in, yazarımız için de Ortodoksluğun ülkelerinin gelişmesi önünde engel teşkil eden unsur olarak görülmesidir, denilebilir. Ancak Ziya Paşa muhalif kalemini rakiplerini kılıçtan geçirmenin hizmetine verirken Rus halkına duyduğu büyük sevgiden beslenen Dostoyevski, kalemini evrensel sanat ürünleri meydana getirmek için kullanır.

Bu çerçevede Ziya Paşa'nın Âli Paşa'ya öfkesinin, dünya görüşleri ve sınıfsal konumları arasındaki farktan ziyade mesleki rekabetten kaynaklandığı anlaşılır. Mehmet Emin Ali Paşa'nın ölümünü takiben yeni Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın himayesiyle İstanbul'a dönen ve üst düzey bürokrasideki eski mevkiine avdet eden Ziya Paşa, sistemin bozukluğundan ziyade bazı vezirlerin kötü idaresine karşı muhalefet eden tipte bir Yeni Osmanlı olduğunu gösterir. Özetle Ziya Paşa, tüm zamanlarda ve her yerde tesadüf edilen, aklını ve gönlünü ideallar ve ilkeler yerine kariyerine hizmete vermeyi tercih etmiş ve bu yüzden de eksik, yanlış ve en önemlisi haksız kalakalmış bir aydınlanmış üst bürokrat örneği gibidir. Oysa Dostoyevski'nin çağdaşlarına, mesela Turgenyev'e duyduğu öfkenin nedeni yazarımızın ilkesel duruşuyla ilişkilidir. Turgenyev'in Rusların dertleri ile yeterince dertlenmemesi, üstelik Rusya'nın terakkisi için Rusya'ya karşı olan Batı medeniyetini taklit etmeyi çare olarak göstermesi Dostoyevski'nin affedemeyeceği kusurlardır. Duruşlarının nedenleri ve sonuçları arasındaki fark da Ziya Paşa ile Dostoyevski arasındaki farklılığı gösterir.

Dostoyevski'de İnsanlığı Kurtaracak Rusluk veya Nizam-ı Âlem Sorumluluğu

Dostoyevski'nin iddia ettiği ya da vehmettiği ahlak, deha ve kültüre sahip ve pek de tesadüf etmediğimiz Rusların, farklı kültürlerden insanların birlikte yaşamasını mümkün kılıp kılmayacağı aslında test edilmiş bir durum değildir. Ancak Ruslara biçilen bu sorumluluğu, aydınların bu desteğini Rus siyaseti bir fırsata çevirmiş, sanki *baş üstüne* demiş, Rus yayılmacılığı almış yürümüş, Balkanlar'dan Kafkasya'ya oradan Yakın Doğuya ilerleyerek en çok da Müslüman olsun Gayrimüslim olsun Osmanlı tebaasının canını yakmıştır. Dostoyevski'nin Puşkin üzerine olan konuşmasında, Rus siyasileri ile Rus kültürünü birbirinden ayırarak konuştuğunu düşünmek, doğru olacaktır. Yoksa bahsi geçen Rus kültürü dış politikaya da Rus iç siyasetine de açıktır ki sirayet edememiştir.

1877-1878 yıllarında İngiliz Avam Kamarasının sahne olduğu bir tartışma, Rusya'nın böyle bir siyasi beceri ya da dehaya sahip olmadığını gösterir. 2007'de İngiliz Parlamenter kayıtları üzerine bina edilen bir çalışma, Avam Kamarasında Yahudi parlamenterlerin, Osmanlının Tuna Vilayetlerindeki siyasi varlığının devamını nasıl savunduklarını ele alır. İmparatorluğun toprak kayıpları itibariyle ikinci Küçük Kaynarca Antlaşması diyebileceğimiz Berlin Konferansı sırasında Yahudi vekiller, Osmanlı idaresinden yoksun topraklarda Yahudilerin göç etmeye mecbur bırakılacağını kaydederler. Onlara göre; Rus idaresi Yahudilere hayat hakkı tanımaz ve tanımayacaktır.[149]

[149] Michael Clark, "Jewish Identity in British Politics: The Case of the First Jewish MPs, 1858–87," *Jewish Social Studies: History, Culture, Society*, 13, no. 2 (Winter 2007),(93–126). *Gladstone returned from retirement to lead a na-*

Rus devlet geleneğinin gerek XIX. yüzyılda, gerek devamındaki Sovyet döneminde farklılıkları birlikte yaşatacak kültür ve kurumlara sahip olmadığı, her iki devirde de cebrî bir "Ruslaştırma"nın[150] hep yürürlükte olduğu açıktır.[151]

Rus kültürünü tanımlarken Dostoyevski'nin kullandığı, "*karşıtlıkları bağışlayan, birbirine benzemezliklere hayat hakkı tanıyan, aykırılıkları hoş gören*" kavramlar üzerinde durmak gerekir. "Hoşgörü" çerçevesinde davranan bir kişi bugün hoş gördüğünü, yarın hor görebilir. Farklılıklara saygı gösterilebilir, en fazla tahammül edilebilir, hoş görmek hatta "bağışlamak" düpedüz üstenci ve sübjektif bir tutumdur.

Bizde Osmanlı siyasi kültürünü değerlendirirken özellikle "Osmanlıyı çok seven ve onunla iftihar edenlerin" acemice ve naifçe diline pelesenk ettikleri "hoş görme" garabetinin nereden ve ne zaman ortaya çıktığı bilinmemektedir. 600 yıl iyisiyle kötüsüyle neredeyse yetmiş iki milletin birlikte yaşamasını mümkün

tionwide agitation, intent on dismantling the Ottoman Empire and liberating the Eastern Christians. The Jewish community did not share this perspective, preferring the government's policy of upholding Porte rule to counter Russian influence in the region. s. 112. *The majority of Anglo-Jews favored Disraeli's policy of maintaining Ottoman control over the Balkans and opposed Gladstone's agitationfor Christian independence in the area. The community had traditionally been pro-Turk.* s. 116. Osmanlı siyasi Varlığının Tuna Vilayetlerindeki devamına yönelik Yahudi vekillerin bu mücadeleleri Gladstone'un *Osmanlı düşmanlığı* karşısında başarısız olur. Rus idaresine geçen bölgelerdeki huzursuzluk sonucu Yahudi göçü başlar. Britanya adası kıyılarına varan Yahudi göçmenlerle ne yapacağı meselesi İngiliz kamuoyunun gündemini işgal eder. Sonuçta bu yeni göçmen kitlesi, Kudüs'te Rusya'ya karşı kendisine toplumsal temelli bir nüfuz enstrümanı arayan İngiltere'nin izlediği Kudüs'e Yahudi göçü/*the Jewish Return* siyaseti için yeni bir fırsat anlamına gelir. Bkz. Nurcan Özkaplan Yurdakul, "How the British Could lose their Arab and Jewish Friends at Once? An overview of British Antisemitism," *TYB Akademi*, Cilt.11, Sayı. 31, (164-182) 2021

[150] Theodore R. Weeks, *Nation and State in Late Imperial Russia: Nationalism and Russification on the Western Frontier, 1863-1914*, Northern Illinois University Press, 1996.

Michael Clark, "Jewish Identity in British Politics: The Case of the First Jewish MPs, 1858–87," *Jewish Social Studies, V. 8*, 2007, s. 111-112. Clark'ın Avam Kamarası'nın yasama tartışmalarına dayandırdığı ve Yahudi milletvekillerinin Tuna Vilayetlerinde, Yahudilerin emniyeti için Rus yayılmacılığına karşı Osmanlı İdaresinin devamı yönünde yasamayı etkileme çabaları Rus siyasetinin ilerleyişinden Yahudilerin duyduğu endişeyi göstermektedir.

kılan Osmanlı Zimmî Hukukunun[152] böyle öznel bir kelimeye nasıl indirgendiği ayrı bir çalışmanın konusudur. Ancak bu indirgemeyi, kendince iyi niyetle, Marie Arouet Voltaire'in (1694 –1778) icat ettiği ihtimal dahilindedir. Voltaire'in Osmanlı'da kiliselerin özerk konumunu tanımlarken: "*Bu sistemin Avrupalı/bizim cahillerin zannettiği gibi bir zulüm değil, Türklerin hoşgörülerinin bir ispatı olduğu*"[153] söylemi, Osmanlının farklılıkları birlikte yaşatmaya yönelik siyasi anlayış ve becerisini teslim etmekle beraber, bu sistemin ne olduğunu kavramaktan uzaktır. Zira Osmanlılar, başka din ve milletlerin de meskûn olduğu imparatorluklarını idare ederken *hoşgörü* ile değil, en güçlü sultanlarının bile güç kullanma erkini sınırlayabilen hukuki ve idari bir düstur üzere davranmışlardır.[154]

Dostoyevski'nin gerek *Puşkin Üzerine Konuşma*'sında gerek diğer fikrî eserlerinde, Rusya'ya biçtiği rolden ziyade Ruslara

[152] Benjamin Braude, and Bernard Lewis, ed., *Christians, and Jews in the Ottoman Empire I-II*, Holmes & Meier Publication, New York, 1982.

"*...They afterwards continued to be subject to the Greek empire; and when the Turks made themselves masters of Constantinople, were governed and oppressed by particular princes; at length they were totally subjected by the Padishah, or Turkish emperor, who now granted them an investiture. The Hospodar, or Waiwod, chosen by the Ottoman Porte to govern these provinces, is always a Christian of the Greek church. The Turks, by this choice, give a proof of their toleration, while our ignorant declaimers are accusing them of persecution. The prince, nominated by the Porte, is tributary to, or rather farms these countries of the grand seignior; this dignity being always conferred on the best bidder, or him who makes the greatest presents to the vizier, in like manner as the Greek patriarch, at Constantinople...*", François-Marie Arouet Voltaire, *The History of Peter the Great Emperor of Russia*, Johnson & Son, Manchester, MDCCCXLV, s. 43.

Halide Edip, *Conflicts of East and West in Turkey,* Haz. Shaikh Muhammad Ashraf, Jamia Millia, Delhi, 1935, s. 30-31. Halide Edip Hanım, 1934'te Delhi'deki bir konferansta, 1517'de Yavuz Sultan Selim (1470-1520), Doğu Seferinden döndüğünde tebaasının çoğunluğunun Müslüman olmadığını müşahede eder. Hristiyan tebaanın İslam'a geçişini teşvik etmek amacıyla Zimmî Hukukta tadilat yapmak ve hatta Arapçanın yaygınlığını kısıtlamak için Şeyhülislam Zembilli Cemali Ali Efendi'den (?-1526) fetva ister. Zembilli, sen bu hakları kendi kesenden mi verdin ki şimdi geri alıyorsun der gibi, Yavuz'un karşısına 100 yaşlarının fevkinde üç yeniçeriyi çıkarır. Zembilli, Yeniçerilere Fatih Sultan Mehmet'in gayrimüslim tebaanın haklarını hangi hukuka binaen oluşturduğuna şahitlik ettirerek Yavuz'a talep ettiği fetvayı vermez. Böylece Yavuz gibi güçlü bir padişahın şahsi özlem ve istekleri, Osmanlı'nın merkezî hukuk kurumları tarafından engellenmiş olur.

yüklediği sorumluluk ve yetkinlik önemli görünür. Ona göre Ruslar, insanlığın geleceğinde söz sahibi olma ve dünya medeniyetine değer katma yetkinliğine sahiptir. Dostoyevski'nin Ruslara biçtiği bu rolün, XX. yüzyılda Sovyet Rusya'ya cesaret verip onları ne surette yayılmacılığa teşvik ettiği incelemeye değer bir konudur. Ruslar, Sovyet İhtilalinden sonra dünyanın karşısına bir medeniyet teklifi ile olmasa da bir sistem teklifi ile çıkarlar. Yüzlerine gözlerine bulaştırıp, insanlığa huzur ve barış sağlamak yerine arkalarında enkaz bırakmış olsalar da Ruslar bu iddialarında ısrar ederler. Sovyet Rusya'nın bir siyasi gücün egemenliği yerine iki kutuplu bir dünyanın varlığını getirmesinden istifade eden milletler de çıkar. Sonuçta da Bağlantısızlık Hareketi olarak isimlendirilen hareket pek çok sömürge ve manda idarelerinin bağımsızlaşmasına zemin hazırlar.

Dostoyevski, Sovyet Rusya'nın neden başarısız olacağını da önceden görmüş gibidir. Ona göre: "*Toplumsal ve siyasal ülküler tek başlarına hiçbir şey değillerdir. Var olabilmeleri için toplumda manevi değerlere bağlanmaları gerekir. Onları kendi canlı ortamlarından kesip koparamazsınız, bir yerden alıp bir başka yere yamayamazsınız. Toplumsal değerler bütünden kopmuş köksüz "kurumlar" değillerdir. Böyle düşünce, böyle ülkü olamaz.*"[155] Bırakınız Rusların manevi değerlerine bağlanmayı, Sovyet Rusya'nın Ruslaştırma siyaseti sadece diğer halkları Ruslaşmaya zorlamakla kalmaz Dostoyevski'nin altını çizdiği Rus manevi değerlerini doğrudan hedef alır.[156]

"Siyasi ülkülerin" başarısını "halkın manevi değerleriyle" birleşmesinde gören Dostoyevski Yahudilik ve İslam tecrübesinin başarılarını örnek gösterir: "*Yahudileri inceleyin, İslam'ı ele alın. Yahudilerin milli benliği Hazreti İbrahim'in yasalarında belirmeye başlamıştı; fakat asıl, Musa geldikten sonra kendini buldu. Müslüman milletler de Kur'an'dan sonra ortaya çıktılar. İnsanlar ancak ondan sonra, yani kendilerine sunulan yeni gönül hazinelerini elden*

[155] Dostoyevski, *Puşkin Üzerine Konuşmalar*, s. 77.

[156] Figes, *Nataşa'nın Dansı*, s. 210.

kaçırmamak kaygısıyla el ele verdiler... yani kendilerine sunulan ahlak hazinelerini korumak için aralarında yollarını arar oldular; bu hazinenin şanını dünyaya yaymakta kendilerine yardımcı olacak ortak hayat kurallarını nasıl bulabileceklerini araştırmaya başladılar..."[157] Dostoyevski burada Yahudilerin, özellikle de Müslümanların ancak manevi değerleri benimseyerek millet olabildiklerini savunarak onları Ruslara örnek olarak gösterir.

Başka bir yerde İnsan-Tanrı ile Tanrı-İnsan çarpışması yani "Apollo ile İsa'nın yüz yüze gelmesi" sonucunda bu iki kavram arasında uzlaşmaya varılıp İmparatorluğun (Roma) Hristiyanlığı, Kilise'nin de Roma Hukukunu ve Roma Devleti'ni benimsediğini, bundan sonra ortaya çıkan Papalığın da bu suretle eski Roma İmparatorluğu'nun ta kendisi olarak yozlaştığını anlatır. "*Doğu'da kalan devletin Hazreti Muhammed'in kılıcına boyun eğip, yıkılıp gittiği*"ni belirtmesi,[158] onu iddia edildiği gibi İslam karşıtı kılmaz.[159] O, İslam'a karşı değildir, sadece Ortodoksluğun temsil ettiğini düşündüğü Hristiyanlıktan ve bu dinin en saf, en bozulmamış halini temsil eden, manastırlarda sıkışıp kalmış Staretslik öğretisinin canlandırılarak Rusların ruhunun kurtulmasından yanadır.[160] Bir şeyin yanında olmanın o şey dışındakilerin karşısında olmayı da mutlak olarak gerektirmesi, düşünsel bir konfor alanı oluşturarak tüm dünyayı determinist bir algıyla anlamak ve anlatmak kolaycı ve sahte bir algıdır.

Dostoyevski, pek çok Rus gibi tüm kusurlarına rağmen Çarlık Rusya'sını Hristiyanlığı temsil eden tek devlet olarak görür. Son derece ironik olsa da Ortodoksların himaye hakkı ve hatta imtiyazını Çarlık Rusya'sına teslim eden ve bunun teorisini ilk yapan kişilerden biri aydınlanma çağının büyük filozofu Voltaire'dir.[161] "*Zamanla devlet/Çarlık Rusya'sı İsa'yı yeniden baş*

[157] Dostoyevski, *Puşkin Üzerine Konuşmalar,* s. 78.

[158] Dostoyevski, *Puşkin Üzerine Konuşmalar*, s. 84.
Halimur Khan, "Dreaming of Islam: Dostoevskij's Vision of a New Russia in Prestuplenie i nakazanie", *Russian Literature, c. XLVIII/3*, (2000), s. 231-261.

[160] Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler,* s. 96, 443.
Voltaire, *A.g.e.*, s. 43.

tacı edip benimsedi. Sonra da düşmanlarının elinden neler çekmedi: Tatar krallıkları (Hanlıkları), *örgütsüzlük, kölelik, Avrupa, Avrupa hayranlığı devlete etmediklerini bırakmadılar."*[162] Ülkesine ve Ortodoksluğa zararı dokunanlar arasında Avrupa, Avrupa hayranlığı ve Tatarları saysa da Dostoyevski'nin Türklere karşı bariz bir tavrı olduğu açıktır. Ona ve pek çok Rus'a göre Rusya'nın "Üçüncü Roma" olması İstanbul'dan Türklerin çıkarılması ile mümkün olacaktır. Bunun için Avrupalılarla dahi ittifaka itiraz etmez.[163] Kırım Savaşı'nda Osmanlı'nın yanında tüm Batılı devletlerin Rusya'ya karşı savaşmış olması Dostoyevski'nin Türk karşıtlığını artırır, ona ülkesinin Türklerin bile ittifak ettiği Batı ile ittifak etmesinin meşru olduğunu düşündürmüş olabilir.

Dostoyevski; *"Kendine özgü sağduyusu ve ağırbaşlılığıyla Rus halkının dehası, evrensel insanlık ülküsünden yana çıkmaya, bütün milletler arasında belki de en yatkın olanıdır"* ifadesi ile Ruslara insanlık tarihi içinde bir sorumluluk biçer. Zaten öncelikli olarak tüm Hristiyanları kurtaracak düstur olarak tarif ettiği Ortodoksluğun Rusların tevarüsünde olduğuna yönelik iddiası da benzer bir sorumluluğu temsil eder. Bir milletin dünyanın geleceğine yön verme iddiası, eğer insanlığın sorunlarına yönelik üstlenilmiş bir sorumluluğun, yapılmış ve yapılacak hizmetlerin bir sonucu olarak bulunulmuş bir iddia değilse sahibini gülünç bir mevkie düşürür. Dostoyevski'yi böyle gülünç bir mevkiden kurtaran şey ise onun dehasıdır. Eserlerinin hâlâ en çok okunanlar listesinde olması, onun insan ruhunun indiği derinliklerine ruh bilimcilerin dahi inememesi, iman, ahiret, anlam arayışı gibi insanlığın müşterek meselelerine ışık tutmuş olması onun saygın mevkiini korur.

Bir Yazarın Günlüğü'nde; *"Varlığını sürdürmek isteyen milletler dünyanın kurtuluşunun kendinde, yalnızca kendinde olduğuna inanmak zorundadır"* cümlesi, düşünürün bu iddiasının apaçık

[162] Dostoyevski, *Puşkin Üzerine Konuşmalar*, s. 85.
Dostoyevski, *Bir Yazarın Günlüğü*, s. 837, 1194.

beyanıdır.[164] Onun insanlık namına kendi milletine yüklediği sorumluluğa, yazarın eserinin tanıtımının yapıldığı erken Cumhuriyet döneminde Selami İzzet imzalı bir gazete yazısında da rastlanır. Nazizm ve Hitler karşıtlığıyla bilinen ve ilk kadın gazetecilerimizden biri olan Hatice Suat Derviş'in ikinci eşi olan Selami İzzet'in yazısında; *"Dostoyevski'nin kırk seneden beri kafamdaki düşünceye ifade verebilsem beşeriyeti mesut ederdim"* cümlesini zikretmesi, sanatının gayesinin buralarda da benzer bir istikamet olarak anlaşıldığını gösterir gibidir.[165]

Dostoyevski'nin söz konusu iddiası, Ruslar bu sorumluluğu yerine getirmese de Rusların dünyaya nizam verme cesaretine mazeret olmuştur denilebilir. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından beri Rusların önce Ortodoks sonra tüm Slav halklara yönelik himaye iddialarının Rus yayılmacılığının enstrümanı olması, yazarımızın bu ülküyü icat etmediğini, ancak tevarüs edebildiğini düşündürür. Cenaze merasiminin otuz binin fevkinde bir iştirakle gerçekleşmesi de Puşkin'den tevarüs ettiği emaneti geliştirip vasiyet ettiğini ve vasiyetin de mirasçılarca devralındığını gösterir.

Büyük Selçuklulardan beri Türklerin mensup oldukları medeniyetin siyasi öncüsü olarak önce İslam dünyası içinde, Osmanlı asırlarında ise tüm insanlık için siyasi sorumluluk almaları vakıadır. Fatih Şeker; Kaşgarlı Mahmûd'dan başlamak üzere Tursun Beg ve Yahya Kemal'in bu düşünceyi tevarüs ettiklerini, "nizam-ı âlem" için Türk devletlerine düşen sorumluluğu vurguladıklarını, belirtir. Ona göre; *"Divânü Lügati't-Türk"ü kaleme aldıran muharrik unsurla, Tursun Beg'deki nizam-ı âlem endişesi aynıdır."*[166] Gerçekten de son Osmanlı şairi diyebilece-

[164] Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *Bir Yazarın Günlüğü* Çev.: Kayhan Yükseler, I.Cilt., Yapı Kredi Yayınları, 2021 İstanbul, s.657.

[165] Selami İzzet Kayacan (Sedes), "Şehir Tiyatrosunda: Karamazov Kardeşler," *Akşam Gazetesi,* 3 Kanunuevvel 1935, s. 7.

[166] Fatih M. Şeker, *Osmanlı Entellektüel Geleneği,* Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s. 295-296, 83, 95, 99.; Fatih M. Şeker, "Her şey geleneğe bakarak kıymet kazanır.", Söyleşi, 26 Haziran 2014,, https://www.dunyabizim.com/soylesi/her-sey-gelenege-bakarak-kiymet-kazanir-h17479.html

ğimiz Beyatlı'nın "Yeniçeriye Gazel"[167], "Akıncı"[168] gibi şiirleri Şeker'in tezini doğrular mahiyettedir. Nitekim Şeker, "Yeniçeriye Gazel" şiirinin; "*Vur Türk'ü gönderen yed-i takdir aşkına*", mısraı ile Kaşgarlı Mahmud'un *Divanü Lügati't-Türk*'ünün girişinde geçen ve Türklerin tarihsel sorumluluğuna yönelik olarak İslam Peygamberine atfedilen hadis-i şerife bir gönderme olduğunu düşünür. Şeker'in, *"Tarihî mirası sırtımızdan atmaya çalıştığımız bir dönemde Yahya Kemal, en azından hissî düzeyde tarihi omuzlamaya çalışıyor"* cümlesi modern Türk düşünürlerine ve aydınlarına gönderilen bir sitem hükmündedir.

Şeker, siteminde haklıdır. Erken Cumhuriyet yıllarında Dostoyevski eserlerinin büyük ilgi gördüğüne gazetelerde kitapları hakkında çıkan yazılar basit bir delildir. Ancak romancılığını ve sanatkârlığını göklere çıkaran bu yazılar, onun Ruslarla müşterek meselelerimize tuttuğu ışığa, Batılılaşma karşısındaki tavrına ve insanlık namına milletine yüklediği siyasi sorumluluk gibi meselelere hemen hiç değinmezler.[169]

Celaleddin Ezine'nin İlya Ehrenburg ve Mihail Şolohov gibi modern yazarları anarak Sovyet romanına övgü ile başlayan yazısında, Dostoyevski ve Tolstoy şartlı bir övgüye layık görülürler. "*Aklı selimin ve reel dünya görüşünün tezadı olarak tasavvur edebileceğimiz marazi hayal ve anormal yaradılış, Rus romanının mayaları oldukları içindir ki XIX. yüzyıl Avrupası muammalı ve müphem ve fakat ayrı ve orijinal bulduğu bu fikir, üslup ve incelemeye hayran kaldı.*" Ezine'nin bu yorumunda Rus romanının değeri teslim edilmekle beraber romana Batının verdiği değerin belirleyiciliği dikkat çekicidir. Ancak Ezine baklayı ağzından çıkararak Rus romanını; *"Aklın, şuurun ve hendesi iradenin zıddı olan bu edebiyat mucizeye inandığı ve İncilin mistiğinden kaynaklandığı için, hakikati bile rüya ve hayalin süzgecinden aksettir"*mekle suçlar.

[167] Yahya Kemal Beyatlı, *Eski Şiirin Rüzgârıyle*, Yapı Kredi Yayınları, 1993 İstanbul, s. 27.

[168] Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*, MEB Yayınları, 1989 İstanbul Selami İzzet Kayacan (Sedes), "Şehir Tiyatrosunda: Karamazov Kardeşler," *Akşam Gazetesi*, 3 Kanunuevvel 1935, s. 7.

Ehrenburg ve benzer Rus yazarlar ise Dostoyevski'ye nisbetle hakikate çok daha yakın, üsluplarında daha kuru, teknikte daha metin sahibi olmaları ile Dostoyevski'den ayrı bir yere konulur. Dostoyevski'nin yazarlığı; "aklın, şuurun ve hendesi iradenin zıddı olan bu edebiyat mucizeye inanmak" ile itham edilir. Dünyanın artık "kafa pehlivanı doğuramamasından", "makineleşen çağ" klişesi mesul tutulur.[170]

Yazıda, Dostoyevski'nin Rusya'nın ve değerlerinin ruhaniyetine biçtiği rol Slav mistisizmine indirgenir, üstelik bu mistisizmin sadece Slav ırkına mahsus bir haslet olduğu iddia edilir. Dostoyevski'nin Ortodoksluğa yönelik övgülerine, Rus milletinin bu mezhebin hem yüksek hasletlerine vâkıf oluşuna hem de bu mezhebin insanlığa yönelik yegâne kurtuluş reçetesi olmasına ve bu sorumluluğun Rusların nasibi olmasına dair görüşlerine ise değinilmez.

Batılılaşmanın devlet eliyle gerçekleştirildiği Cumhuriyet Türkiye'sinin bu döneminde devrimler karşısında kendi yaşam biçiminin ve dinî değerlerinin tehdit altında olduğunu düşünen milletin muhalif tutumuna, Berna Moran'ın da işaret ettiği üzere, aydınlar umumiyetle iştirak etmezler. İştirak edenlerin diğerkâmlığı ise *babacan tavrı ile tiksinti* vermekten ibarettir. Bu sebepledir ki erken dönem gazetelerde Dostoyevski'nin eserlerine yönelik yazılar, büyük bir yazar olmasına dikkat çekmekten ibaret kalır. Dostoyevski'nin kendi kalemine ve Ruslara yakıştırdığı beşeriyetin mutluluğuna yönelik mesuliyetten kendi milletimiz adına bir pay çıkarma gibi bir şuuru tevarüs etmek kimsenin aklına gelmez.

[170] Celaleddin Ezine, "Modern Rus Romanına Giriş," *Cumhuriyet Gazetesi,* 8 Temmuz 1943, s. 2.

Dostoyevski Rehberliğinde Kendi Ülkeni ve İnsanını Saymak ve Sevmek

Eserlerinde; "*Rusya, bizim güzel vatanımız, büyük meseleyi halletmeye muktedir bir memleket*" olarak tanımlanır.[171] Ona göre ülkesi tüm dertlerinin ve hatta insanlık meselelerinin de müracaat yeridir. Dostoyevski'nin çağdaşı olan, çocukluğu 93 Harbi yıllarının korkunç ikliminde geçen ve vatan sevgisi ile içimizi titreten Tevfik Fikret ve pek çok aydınımız kurtuluşumuzu, tıpkı liberal Trofimoviç gibi Batıya benzemekte görür. "Promete" şiirinin; "*onlar niçin semâda, niçin ben çukurdayım/ Gülsün neden cihan bana, ben yalnız ağlayım*" dizeleri ile Fikret'in telkin ettiği şey geri kaldığımızdır. "*Yüklen, getir -ne varsa- biraz meskenet-fiken/Bir parça rûhu, benliği, idrâki besleyen*", dizeleri ruhumuzu besleyecek yer olarak bile Batı'yı ve Antik Yunan'ı işaret eder.[172]

Nâzım Hikmet "Davet" şiirinde "*Kapansın el kapıları, bir daha açılmasın, Yok olsun, insanın insana kulluğu/ Bu davet bizim...*"[173] diyecek kadar, bu ülkeyi ve insanını şüphesiz sever ama bu daveti, sanki sosyalizm adına yapar. Onu okurken bizim de bu daveti medeniyetimizin ışığında yaptığına inanma isteğimiz sanırım bir tercih meselesidir. Bizim aydınımız genellikle ya kayıtsız şartsız batılılaşmaktan ya da top yekûn Batıyı reddetmekten yana tavır alır.

[171] Dostoyevski, *Ecinniler III*, s. 25.
Tevfik Fikret, *Haluk'un Defteri*, Tanin Matbaası, 1338 İstanbul.
Nâzım Hikmet, *Kuvayi Milliye*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s. 90.

Türkiye'yi ve insanını çok sevdiğini iddia edenler, "*Sakarya saf çocuğu masum Anadolu'nun*", diyebilmişlerdir.[174] Neredeyse tamamını ezbere bildiğim ve hâlâ ürpermeden okuyamadığım bu şiir insanımızı anlamak ve saymak noktasında bize el vermekten uzaktır. Kendi insanının, "saf ve masum Anadolu çocukları" şeklinde tanımlanması da sorunlu bir sevme ilişkisine işaret eder. Bir defa biz Türkler niye saf oluyormuşuz? Hem kendileri ne zaman akıllanmışlardır? İkincisi, neden masum oluyormuşuzdur? Günahtan münezzeh mi doğmuşuzdur? Yoksa Ruhban sınıfı payesi mi verilmiştir Anadolu insanına? Coşkuyla dağıtılan bu saflık ve masumiyet, hatta çocuk payeleri ile Anadolu insanının hakkının yenmiş olduğunun sürekli vurgulanması ile murad edilen nedir?

Sayıları hiç de az olmayan Kısakürek ve benzer isimlerin karşısında saf tutanların da insanımızla kurdukları ünsiyet sorunludur. Bunlar da Fransız İhtilali'nin suyuna tirit Türk jakobenizmi ve sosyalist literatürün üstünkörü ve eklektik bir yorumu ile halkı eğitmek, geliştirmek ve hatta kurtarmak iddiasındadırlar. Eğitmek, geliştirmek ve kurtarmak iddiasında oldukları halkın bir çocuk gibi bilgisiz ve saf ya da yine bir çocuk gibi kifayetsiz yani masum olduğuna dair karineleri nedir? Bu isnatlarını mümkün kılacak kadar halkı bilmişler midir, içre olmuşlar mıdır, saymışlar mıdır ve hatta sevmişler midir? Bu tarafları ile kurtuluşu Batıya benzemede arayan Rus okumuş sınıfı ile benzerlikleri Ruslarla müşterek taraflarımızdan birisidir.

Anlayışlar böyle olunca, mektep medrese görerek Anadolu insanından ayrışmış ve bu kaderden sözde sıyrılmış olan mekteplilerin işi de kendi kendilerine beklirledikleri bu "halkın" hakkının yenmiş olmasının altını biteviye çizmek ve reaktif bir tutumla hakkının yenmesine mâni olacak imkânların yerine ya kayıtsız şartsız Batılılaşmayı hedeflemek ya da Batıyı topyekun

[174] 2016 itibariyle 83 baskı yapan *Çile* kitabı ilk olarak 1962 yılında basılır. Kitabın bu kadar çok okunması incelemeye değer bir konu. Yoksa Cem Karaca'nın dediği gibi *yalan da olsa hoşumuza mı gitmiştir*? Necip Fazıl Kısakürek, *Çile*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2016, s. 398.

reddetmek olabilmektedir.[175] Dikkat çekici olan ise bu yazar ve aydınların hemen hiçbirinin, bu ülkenin insanına, insanlığa ve dünya medeniyetine katkıda bulunma noktasında bir yetkinlik ve sorumluluğu layık görmüyor olmalarıdır. Bu hallerinden yola çıkarak yani sayma hâlinin iradi bir insan davranışı olduğu bilgisinden hareketle bu yazarları saygısız ve üstenci sevme tercihlerinden dolayı sorgulamak her okurun hakkıdır. Tam da burada Dostoyevski'nin rehberliği bizi başka bir anlayışa, irfana götürür.

Rusları anlamanın ve sevmenin nasıl mümkün olacağının da konu edildiği *Ecinniler* eserinde Dostoyevski, "Yüksek Rus Liberalizmi"ni tenkit ederken liberal, pozitivist, Batı hayranı ve bu sebeplerle kendisine "cin tasallut olduğunu" imlediği romandaki kahramanlarından Trofimoviç'e karşı aslen serf olan Şatov'u konuşturur. Şatov, Rusya'nın geleceği için kaygılanan ve Rusları sevdiğini ima eden Trofimoviç ve benzerlerinin Rusya'yı veya Rusları sevemeyeceklerini zira Ruslara üstünkörü baktıkları için onları hiç anlamadıklarını haykırır. Şatov'a göre Trofimoviç ve benzerleri: *"Tüm dikkatlerini Fransızların böcek kadar küçük meseleleri üzerine toplamışlar, onları da doğru düzgün anlayamamışlar, üstelik Rusların onlara benzemeyişlerinden utanç duymuşlardır. Vatana olan bağlarını bu surette kaybeden bu adamlar kaçınılmaz olarak ya dinsizleşmiş ya da kayıtsız birer pislik olmuşlardır."*[176]

Dostoyevski, roman boyunca Şatov karakteri üzerinden Trofimoviç ve benzerlerini kıyasıya eleştirir. Namuslu ve belki de bu yüzden öfkesini kontrol etmekte güçlük çeken Şatov gene bir öfke nöbetiyle şöyle der: *"Rusya'da birdenbire büyük bir değişiklik olsa, hem de onların düşündükleri gibi ve memleket son*

Osmanlı ile modern Türkiye'nin müşterek noktalarından birisi sosyal sınıfların otantik olarak olmayışı, eğitimin toplumsal hareketlilik veya dikey hareketlilik/*sınıf atlamak* için neredeyse en belirgin kurum olması, olarak görülebilir. Batı toplumlarında demokrasi olarak son halini bulan yönetim sistemi aristokrasi ve ruhban sınıfına karşı çeşitli reaksiyonların ve hak arama ve hak koparma mücadelelerinin bir sonucudur. Sait Halim Paşa, reformların, bizde içtimai sınıfların yokluğu dikkate alınarak yapılması gerektiğine ilk dikkat çeken düşünürlerdendir. Sait Halim Paşa, *Buhranlarımız ve Son Eserleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 66, 88, 171-176.

[176] Dostoyevski, *Ecinniler I*, s. 32-37.

derecede mesut, bahtiyar bir hale gelse, bundan müthiş surette bedbaht olacaklar ilk önce gene onlardır. Artık nefret edecekleri, suratına tükürecekleri adam, dillerine dolayacakları şey kalmayacak. Bütün bunlarda Rusya'ya karşı hayvanca bir kin, bu adamların iliklerine kadar işlemiş bir kin var…"[177]

Türkiye'nin "okumuş" ve kendini halktan üstün gören bazı çevrelerinin, Türk siyaseti onların 'tasvip ettikleri' istikametin dışına çıktığı zaman Şatov'un yukarıdaki eleştirilerinin isabet ettiği "Batıcılar" gibi davrandıklarını inkâr edebilir miyiz? Oysa, mektep ve Batı görmüşlüğünden mülhem sözde hak iddiasını ve meşrulaştırmasını bilinçli bir şekilde kullanmayı reddeden ve kendisini de sıra dayağından ayrı tutmayan Şatov, Batı öykünmeciliğinin insanın izzetine halel getirdiğini ikrar eder: "*Eskiden sadece bir uşağın oğluydum, şimdi kendim uşak oldum, tıpkı sizin gibi. Bizim liberal Rus, her şeyden önce uşaktır: hep, ayakkabısının tozunu alacağı birinin peşindedir.*"[178]

Dostoyevski'den bir buçuk asır sonra Aliya Izzetbegoviç de Batı öykünmeciliğinin Müslüman toplumları üzerindeki benzer mahzurlarından bahseder. Ona göre körü körüne Batılılaşmış aydın, vakarını yitirir.[179] Cemil Meriç bizim aydınımızı tarif ederken batılılaşma taraftarı olan "intelijansiya"mıza karşı Dostoyevski'den daha insaflıdır. Ona göre; "*Türk intelijansiyası'da ülkesiyle göbek bağını koparmış, bahtsız bir kafiledir ve bayrağı taşıyacak bir içtimai sınıftan yoksun, vatanında gariptir.*"[180] Kendi garipliği sebebiyle mi verir bu mahzun ve masum sıfatı bu kitleye, yoksa Dostoyevski gibi "şairler kadar cesur değil"[181] midir, tartışmaya muhtaç bir konudur. Yalnız Meriç, tıpkı Sait

[177] Dostoyevski, *Ecinniler I,* s. 154.

[178] Dostoyevski, *Ecinniler I,* s. 155.

[179] Izzetbegoviç'in, *Bu kendi kendini reformist ilan eden kimseleri, genelde utanmaları gereken şeylerle gurur duyduklarından tanırsınız. Genelde onlar; "babasının oğlu", Avrupa'da eğitim görmüş ve oradan zengin Batı'ya karşı büyük eziklik, ait oldukları geri kalmış ve fakir ortama karşı ise çarpıcı üstünlük (kibirli) duygularıyla dönmüşlerdir*, cümleleri durumun Müslümanlar lehine hâlâ değişmediğini göstermektedir. Aliya Izzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, çev. Rahman Ademi, Fide Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.27.

[180] Cemil Meriç, *Bu Ülke,* İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 141. Özel, *Erbain,* s. 61.

Halim Paşa gibi bizde içtimai sınıfların olmayışını belirtir ancak Paşanın aksine bunun ne büyük bir vasıf olduğu üzerinde kendisinden beklendiği ölçüde durmaz. Bu da kendinden sonra yetişen sosyologların bu ülkenin insanını ve tarihini incelerken bu konuya tenezzül edip bakmalarının yolunu, maalesef açmaz/açamaz.

Dostoyevski ile İnsanın Anlam Arayışı ve İman Etmek Üzerine Düşünmek

Ruslarla Doğu-Batı karşıtlığı arasında kalan kültür meselelerinden başka pozitivist modern dünya karşısındaki iman ve inanç meselelerimiz de benzerlik arz eder. Sebeplerimiz farklı olsa da Ruslarla müştereklerimizin varlığı, Rus yazarlarını başka bir ihtiyaç, dikkat ve özenle okumamızı sağlar. O yüzdendir belki de soğuk kış gecelerinin efkârını Gogol'ün *Palto*'sunun sıcağında azaltabilir; anlam arayışı, iman ve ahlak konularındaki şüphelerimizi gözden geçirebilir, hatta "elife mertek" diyecek kadar eski yazımızdan ve Kuran'dan bihaber nesiller olarak Yasin Suresi'nin 65. ayetinin[182] sırrına ancak *Suç ve Ceza*'nın sayfalarında kaybolarak erişebiliriz.

Ecinniler romanının Trofimoviç adlı karakterinin buyurduğuna göre Dostoyevki'nin şefkatle saydığı Şatov, "tıpkı Moskovalı bir Slavcı gibi kendini zorlayarak iman etmektedir."[183] İman etmek iradi bir seçim mi, tefekkür yoluyla ulaşılacak bir hal mi yoksa nasip midir, sorusu filozoflarla tasavvufçuların başbaşa vererek belki cevap arayacakları bir sorudur. Dostoyevski'nin romanlarında mütemadiyen bu maksada matuf şûralar kurulur. Kimi kahramanları bunun bir seçim işi olduğu fikrinde sabit kadem eyler. Mesela; "Tanrı'ya inanıyor musun?" sorusuna "inanacağım" diye cevap veren Şatov bu kahramanlardandır. Tanrı var mı, yok mu tartışmaları neredeyse tüm Dostoyevski romanlarının doğrudan veya dolaylı olarak kadim bir tartışma

[182] Zeki Duman, *Beyânu'l-Hak*, I, Fecr Yayınları, 2006, Ankara, s. 309. İlgili surenin 65. ayetinde geçen, *O gün onların ağızlarını mühürleriz, elleri söyler, ayakları da yapmakta oldukları şeye şahitlik eder*, cümlesi.

[183] Dostoyevski, *Ecinniler I*, s. 35.

konusudur. İman ve anlam arayışı içindeki okurlar bu tartışmalardan eli boş dönmez.

Dostoyevski ne bizim çoğunluk vaizlerimiz gibi bizi Allah'ın gazabıyla korkutur, ne de bazı dinî çevreler gibi Kaptan Cousteau'nun veya başka Batılı olsun yerli olsun şöhretlerin/*the celebrities* hidayetini İslam'ın evrenselliğine delil gösterir. Hatta Dostoyevski; *'Ne olur ne olmaz diye tedbiren iman ediyorlar, aslında iman edebilmiş filan değiller"*,[184] diyerek insanları suçlayan kendilerini üstün ve tanımlayıcı gören "okumuş" karakterlerinin karşısında durur. Dahası dindarlıkları ile kendilerini hayattayken "cennetmekân" gören üstenci ve didaktik kilise mensupları ile uğraşmaya tenezzül dahi etmez, bunun yerine manastır mensubu Staretslerin yapıp ettikleri ile insanlara misal olmayı içlerine sindirmiş mütevazı hallerine hayranlık besler.[185]

Bizde "dinde zorlama olmadığı", yani zorla güzellik olamayacağı İslami bir düstur olarak teslim edilse de iman ve inanç meseleleri ısrarla güzellikten uzak, didaktik bir üslupla ve dinlemekten artık sağırlaştığımız klişelerle anlatılır. Buna karşılık Dostoyevski, *Puşkin Üzerine Konuşma* ve *Bir Yazarın Günlüğü* gibi fikrî eserleri dışında iman, inanç ve ahlak meselelerini anlatabilmek için XIX. yüzyılın en etkin sanat enstrümanı olan romanın en güzel örneklerini tüm insanlığın hizmetine sunar.

"Karacaoğlan der ki yaralı sinem/ elimden aldırdım gül yüzlü sunam/ kimi cennet ister kimi cehennem/cennete gidene dek yolda neler var"[186] dörtlüğünde cehennemi dilemenin ne menem bir şey olduğu, Karacaoğlan şiirlerinde sırrına erilmesi güç onca konudan biridir. Raskolnikov'un vicdan muhasebesi, onu işlediği suçun cezasını aramaya yani Karacaoğlan'ın tabir ettiği cehennemini dünyada dilemeğe götürür. İnsan cehennemi niçin ister? *"Sonu cehennem olsun, yeter ki ölümden sonra var oluş olsun"* diyecek kadar iman etmek için susuzluk yaşayan bizim nesli-

[184] Dostoyevski, *Ecinniler I,* s. 35.

[185] Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler,* s. 467-469.

[186] Haz. Müjgan Cunbur, *Karacaoğlan, Şiirler*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1973, s. 105.

mizden niceleri bu soruya Dostoyevski'de cevap bulup, inkâr ve şüphe hallerinden iman etme haline ve ölüm sonrası fikrine ulaşabilir.

Pozitivist ve nihilist Raskolnikov, kendince geliştirdiği mükemmel bir akıl yürütme ve meşrulaştırma ile rehinci bir kadını bile isteye ve onun kız kardeşini de geride şahit bırakmamak için öldürdükten sonra vicdanı kendisini tarifsiz bir trajedinin içine atar ve ona cehennemi istetir. Yeryüzünde Rusların cehennemi olan ve ölmeden önce cezasını çekeceği Sibirya'yı diler ve *"cennete gidene dek yolda neler var"* dedirtircesine kız kardeşini başka cehennemlere bırakarak ve sevdiği Sonya'yı peşinden sürüyerek Sibirya'ya gider.

Polis merkezindeki sorguda Raskolnikov'un suçluluğunu aşikâr eden şey ne Raskolnikov'un cinayet planındaki kusurlardır, ne de yaman, sinik ve kötücül Sorgu Yargıcı ve Avukat Porfiri Petroviç'in sorgulama dehası.[187] Raskolnikov'un ağzı sanki Yasin Suresi'nin ilgili ayetindeki gibi "mühürlüdür" ve suçluluğunu inkâr edemeyen vücuduna söz geçiremez.[188] Söyleminin sağlamlığına ve mükemmel rasyonalitesine rağmen, sorgu sırasında; "*Dudaklarının kuruduğunu, yüreğinin hızla çarptığını, ağzının köpürdüğünü*"[189] hisseder. "*Titreyen bacakları üstünde pek zor tutunmasına, kahkahalar atarak yüksek sesle ve tane tane konuşmasına rağmen, ansızın dudaklarının titremesine, sesinin çınlamasına, vücudunun ürpermesine mâni olamaz.*"[190] ve delil yetersizliğine rağmen Petroviç, Raskolnikov'un suçlu olduğuna inanır. Ancak onu tutuklayamaz, zira hukuk karşısında bir şeye inanmanın hiçbir hükmü yoktur. İlgili ayetteki; "*O gün onların ağızlarını mühürleriz, elleri söyler, ayakları da yapmakta oldukları şeye şahitlik eder*" cümlesi üzerine düşünenler, Dostoyevski'nin

[187] Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *Suç ve Ceza II*, çev. Hasan Ali Ediz, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1948, s. 241-264.

[188] *Raskolnikov dudaklarını sıkı sıkı kapamış, alev alev yanan gözlerini Porfiri Petroviç'ten hiç ayırmadan oturuyordu.* Dostoyevski, *Suç ve Ceza II*, s. 243.

[189] A.g.e. s. 247

[190] A.g.e. s. 251.

sanki Kuran-ı Kerim'i koynundan çıkarmayan biri olduğuna hükmeder.

Kur'an-ı Kerim hakkında bilgisi olup olmadığına dair çeşitli görüşler olsa da Dostoyevski üzerine çalışmış Keith Cabarine'e göre Dostoyevski, Puşkin'in "Imitations of Koran" şiiri üzerinden Kur'an-ı Kerim'den haberdardır.[191] Svetlana Evdokimova ve Vladimir Golstein ise Dostoyevski'nin Pyotr Kireevsky'nin Rusça'ya 1857'de tercüme ettiği Washington Irving'in *Life of Mohammed* adlı eserini okuduğundan emindirler.[192]

Evdokimova ve Golstein'in çalışması, Dostoyevski'nin *Budala* romanının baş kahramanı Prens Mişkin'e yönelik tasvirlerinde Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in etkisi üzerinde durur. Buna göre geçirdiği epilepsi nöbetleri Prens Mişkin'in etrafındaki gerçeklik dışında üst bir hakikatle bağlantı kurmasını sağlar. Burada Linda Ivanits'in yaptığı analiz ve çıkardığı hüküm de yerinde görünür. Gerçekten de Dostoyevski'nin Prens Mişkin'in vecd haline yönelik tasvirleri, Hz. Muhammed'in Miraç tecrübesinden ilham aldığını düşündürür.[193] Tanrı'nın varlığını idrak ettiği sara nöbeti anına yönelik ayrıntılarda bu tutkulu Ortodoks yazar, diğer pek çok Hristiyan sûfinin yaptığı gibi ruhunun Hz. İsa ile birleşmesini/tevhidini tasvir etmez. Evdokimova ve Golstein'in iddiasına göre; Dostoyevski'nin nöbet tecrübesinin sonunda ruhunu nihai olarak birleştiğini iddia ettiği ruh, Hz. İsa'nın değil Hz. Muhammed'in ruhudur.[194]

[191] Fyodor Dostoyevski, *Crime and Punishment*, çev. Constance Garnett, haz. Keith Carabine, Wordsworth Classics, Herthfordshire, 2000, s. 479.

[192] Svetlana Evdokimova ve Vladimir Golstein, *Dostoevsky Beyond Dostoevsky: Science, Religion, Philosophy,* Academia Studies Press, 2016, s. 400.

Fyodor Dostoevsky, *The Idiot*, Çev. Richard Pevear ve Larissa Volokhonsky, Vintage Classics, New York, 2001, s. 226-227.

All of you, healthy people," Dostoevsky continued, "don't even suspect what happiness is, that happiness which we epileptics experience for a second before an attack. Muhammad avows in his Koran that he saw Paradise and was in it. All the wise folks are convinced that he is simply a liar and deceiver. But no! He does not lie! He actually was in Paradise during an attack of epilepsy, from which he suffered just as I do. I don't know whether that blessedness lasts seconds or hours or months, but trust my word, all the joys which life can give I

"*Kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir*"[195] ayetine atıfta bulunan başka bir çalışma da Dostoyevski'nin İslam Peygamberinin Miraç tecrübesinden ne surette etkilendiği üzerinde durur.[196] Aynı çalışmada Dostoyevski'nin zaman algısının Kur'an'daki zaman algısı ile benzeştiği de etüt edilir.

Dostoyevski, özellikle de Tolstoy, Ortodoks Kilisesinin mevcut halini eleştirirler ve bu kurumun iman ve iyiliği temsil etmekten uzak olduğunu çeşitli vesilelerle ispat ederler. Bu müşterekleri bu iki büyük yazarın aynı çatı altında bulunmasına da sebep olur. 1878 yılında Çar'ın orduları Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü başlatan (12)93 Harbini bitirirken Rus Ortodoks Kilisesi'nin sorularını cevaplamada yetersiz kaldığını düşünen Dostoyevski ve Tolstoy, XIX. yüzyıl Rus düşüncesinin en etkin ismi olan Vladimir Solovyev'in *Lectures on Godmanhood* konferansında ilk ve son kez olarak aynı çatı altında bulunurlar. Ve birbirleri ile tanıştırılmazlar.[197]

Kilisenin verdiği cevaplarla iktifa etmeyen/edemeyen Dostoyevski, Optinalı Peder Zedergolm'ün yazılarına yani manastırlara sıkışmış bir öğreti olan Staretsliğe yönelir. Dostoyevski'den önce Gogol de ilham almak için gizli Rus ruhunun ortaya çıkacağına inandığı yere, manastırlara odaklanır ve Rusya'nın ruhsal rahatsızlığının şifasını burada bulacağına ina-

would not take in exchange for it! Svetlana Evdokimova ve Vladimir Golstein, s. 398-399.

"Glory be to Him who took His servant on a night journey from the sacred place of prayer to the furthest place of prayer upon which We have sent our blessing that We might show him some of our signs. He is the all-hearing, the all-seeing."

Diane Denning Thompson, "On the Koranic Motif in The Idiot and The Demons," in Robert Reid and Joe Andrew, eds., *Aspects of Dostoevski: Art, Ethics and Faith,* Rodopi, Amsterdam 2012, 115–134.

[197] Leigh, *A.g.m.*, s. 86.

nır.[198] Dostoyevski de "*Doğudan bir yıldızın parlayacağına*"[199] ve Rus ruhunu bunun kurtaracağına inanırken, Tolstoy okurlarına Budizm'e ve İslamiyet'e bakmayı salık verir. Başka bir ifade ile Dostoyevski ısrarla kendi millî, dinî mirası üzerinden hakikati bulma yollarını ararken Tolstoy, insanlığın tüm dinî ve kültürel mirasına bakmayı salık verir. Dostoyevski önce Rusların sonra da tüm insanlığın Ortodoksluğa ihtidası ile nasıl hidayete ereceğini telkin ederken, Tolstoy için bütün mesele hakikati bulmak ve iman etmektir.

Dikkatli okur, *Anna Karenina* romanının aslında baştan sona baş kahraman Levin'in anlam ve iman arayışının sarsıntılı hikâyesi olduğunu görür. Anna Karenina ismi bugünkü tabirle sanki bir marketing/reklam cümlesidir. Yazar romanına bu ismi belli ki kitap çok okunsun diye vermiştir. Zira Tolstoy'un kitapları üzerinden maişetini çıkarmak gibi bir meselesi yoktur. Anna Karenina'nın sonuna doğru iman eden ve fakat kilise ile bir türlü ünsiyet kuramayan Levin "Budistlerin, Müslümanların" benzer dertlerine nasıl deva bulduklarını araştırmayı salık verir. Ona göre; "*Tanrı'nın varlığının en sağlam delili, onun insanlara iyilik duygusunu bağışlamış olmasıdır. Tanrı bu iyilik duygusunu neden yalnızca Hristiyan kilisesine bağışlamış olsun?* diye soran Levin şöyle der: *"İyiliği öğütleyen, iyilik yapan Budistlerin, Müslümanların diniyle Tanrı'nın Hristiyanlara verdiği iyilik duygusu arasında ne gibi bir ilişki vardı?"*[200]

Kiliseye yönelik kuşkularını başka bir yerde Levin'in iç sorgulamaları üzerinden şöyle dile getirir Tolstoy: "*Onları benimsemekle kilise denen inanmışlar topluluğunun insanlarıyla yalnızca birleşmiyorum, ister istemez onlardan biri oluyorum.*" Kilise mensuplarından sıdkı sıyrılan, yeryüzünde kendisine başka yoldaş ve şahit arayan Levin şöyle devam eder: *"Peki ya Yahudiler, Müslü-*

[198] Figes, *A.g.e.*, s. 374.

Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler,* s. 96, 443. Cemil Meriç, *Işık Doğudan Yükselir* eserini isimlendirirken Dostoyevski'nin Staretsliğe yüklediği bu misyondan ne derece etkilendi? İncelemeye değer bir konu olarak görünmektedir.

[200] Tolstoy, *Anna Karenina,* s. 352.

manlar, Konfüçyüs dininden olanlar, Budistler? Bu yüz milyonlarca insan, yaşama anlam veren bu yüce mutluluktan yoksun mu bırakılmışlardır yani?"[201]

Suç ve Ceza etüdü için geliştirilen Diğer Lazarus/*The Other Lazarus* kavramı;[202] Dostoyevski'de; *"İnsan olmanın şuuruna ermek için günahlardan arınma"*, Tolstoy'da ise; *"Dünya malında gözünün olmaması ve insanın zaman ve parasını sıkıntı içinde yaşayan insanlara yardım etmeye hasr etmesi"* şeklinde tebarüz eder. Tolstoy'un Türkçeye ilk çevirisindeki ismiyle *Bâsubadelmevt* (Sonraki çevirilerde eserin ismi *Diriliş*'e döner.*)* eserinde de benzer şekilde, insanın yaşarken dirilerek insan olma şuuruna erişeceği konu edilir. Her ne kadar bâsübadelmevt anlam itibariyle öldükten sonra dirilmek demek olsa da[203] gerek Dostoyevski'de gerek Tolstoy'da bu kavram yaşarken dirilmek, iman etmek anlamlarında kullanılmaktadır denilebilir. Ölmeden dirilmek mümkün olmayacağına göre bu ifadenin, hepimizin bildiği "ölmeden önce ölünüz" ifadesi ile yakınlığı da dikkat çekicidir.

Ahlaksız ya da ahlaktan nasibini almayan bir hayat, Dostoyevski'de merkezî bir mesele olarak görülür. Raskolnikov'un, Sonya'nın fahişeliğe rağmen nasıl olup da intihar etmeyişini; *"Gerçek ahlâk bozukluğunun bir damlası bile henüz daha onun ruhuna, yüreğine girmemişti"* hükmüyle açıklayışı, bu yaklaşımın ürünü olsa gerektir.[204] Raskolnikov'un intihar düşüncesini zihninde evirip çevirdiği bir noktada Sonya'nın odasında Lizaveta'nın getirdiği İncil'in Rusça tercümesi ile karşılaşması ve Lazar'dan/Lazarus'dan, "nerede bahsediliyor? diye sorması, Ivanits'in makalesinde verdiği hükümle[205] örtüşmektedir.

[201] Tolstoy, *Anna Karenina,* s. 112.

[202] Dostoyevski, *Crime and Punishment, s.* 445.; Linda Ivanits, "The Other Lazarus in Crime and Punishment," *The Russian Review*, Volume 61, (341–357). Yusuf Şevki Yavuz, Amentü, *TDV İslâm Ansiklopedisi, C. III,* 1991 İstanbul, s. 28-30.

[204] Dostoyevski, *Suç ve Ceza,* s. 411-412.
Ivanits, *A.g.m.,* s. 347-348.

Burada yazar; öldürdüğü kadının hidayetine vesile olabilme ihtimali ile Raskolnikov'dan ziyade okuruna Tanrı'nın merhametinin enginliğini dolaylı bir şekilde ima etmektedir. Yazar, Raskolnikov'un, zaten o engin merhametten o sırada nasibini alamayacağını, Sonya ile devam eden sohbetinden Lizaveta'nın cenaze merasimine katılmayı reddedişi ile okuruna söylemiştir.[206] Yani, "cennete gidene dek yolda" daha çekecek çok çilesi vardır Raskolnikov'un.

Yazar, Sibirya'da kendi kendisine neden intihar etmek yerine teslim olduğu sorusunu soran Raskolnikov'un halini şöyle aktarır: "*Kendisinde ve inanışlarında derin bir hata olduğunu, belki de daha o zaman, sulara eğilip baktığı sıralarda, sezmiş bulunduğunu bir türlü anlayamıyordu. Bu sezişin, yarınki hayatına ait değişikliğin, ölümden sonra dirilişinin, hayata yeni bir bakışın habercisi olabileceğini de anlamıyordu.*"[207] Ama Raskolnikov'un Sonya'ya âşık olması onun şifası olur. "*Aşk, yenileşmiş bir geleceğin, yeni bir yaşayış için dirilmenin şafağı olur. Aşk onları diriltmiş, birinin kalbi ötekinin kalbine tükenmez bir hayat kaynağı olmuştu. Beklemeye ve dayanmaya karar verdiler, önlerinde daha yedi yıl vardı. O zamana kadar ne dayanılmaz azaplar çekecekler ve ne sonsuz saadetler duyacaklardı! Ama Raskolnikov yeniden dirilmişti. O bunu biliyordu, yenileşen varlığıyla bunu iyice hissediyordu.*[208] Onda, sevgi; hayatın dirilmenin kaynağı iken sevgisizlik; yaşarken ölümün işareti olur. Bu da Özdemir Asaf'ın, *Benden Sonra Mutluluk* adlı kitabının giriş bölümünde ki; "*Yatılı okula gittiğimde kedimin ölüm haberi gelince anlamıştım sevgisizlikten de ölüneceğini*"[209] cümlesi ile aynı kapıya çıkar. Hazreti İsa'daki sevginin Lazarus'u diriltmesi gibi Sonya'daki aşk da Raskolnikov'u diriltir. Yastığının altındaki İncil'i çıkararak Lazarus bölümünü okumasa da dirilişinin müsebbibi Sonya için şu cümleyi kurar:

[206] Dostoyevski, *Suç ve Ceza,* s. 415.
Dostoyevski, *Suç ve Ceza,* s. 671.

[208] Dostoyevski, *Suç ve Ceza,* s. 671.

[209] Özdemir Asaf, *Benden Sonra Mutluluk,* Yapı Kredi Yayınları, 2008 İstanbul.

"*Artık onun inanışı, niçin benim inanışım olmasın? Hiç olmazsa onun duyguları, onun çabaları...*"[210]

Dostoyevski'nin; "*Tanrı var mı yok mu?*" diye ıstırap çeken, "*Cennete gidene dek yolda neler var?*" dedirten her yaş ve zümreden kahramanları vardır. Bazı kahramanları, "*Tanrı var mı yok mu? Okadar ızdırap çekiyorum ki! Sabahleyin, tabii oyalanırsın ve yine gece bulduğun iman kaybolur gibi olur, hem umumiyetle gündüz biraz kaybolduğunu fark edersin.*"[211]

İman arayışındaki karakterleri kadar iyi, düzgün, dürüst ve iman sahibi karakterleri de okuyucunun, iyi insan susuzluğunu giderir. Kitaplarının sayfalarında okuyucular, Tanrı'ya inanan insanın hem insanları kavrama hem de sevme yetkinliğine şahit olurlar. *Karamazov Kardeşler*'in Alyoşa'sı, *Budala*'nın Prens Lev Nikolayeviç Mişkin'i bu karakterlerdendir. Aslında günahkâr ancak "kalp gözü açık" Nastasya Filippovna'nın Prens Mişkin'i görür görmez, ömrümde ilk defa bir insan görüyorum, demesini herhalde en iyi Ziya Paşa'nın; "*Bilmez insan kadrini âlemde insan olmayan*", dizesi açıklar. Divan şiirimizin en keskin kalemi Nefî, şu rubaisinde Nastasya Filippovna'dan daha da umutsuzdur.

Ey dil hele âlemde bir âdem yoğ imiş
Vâr ise de ehl-i dile mahrem yoğ imiş.
Gam çekme hakîkatde eğer ârif isen
Farz eyle ki el'ân yine âlem yoğ imiş.[212]

Rus halk kültürü ile Rus ruhaniyetinin birbirinden ayrılamayacağını düşündüğü gibi Dostoyevski, ayrıca vatan sevgisi ile Tanrı'ya inanmanın da birbirlerinden ayrı olamayacağını düşünür.[213] Ona göre vatan sözünün lüzumsuzluğunu kabul edenler

[210] Dostoyevski, *Suç ve Ceza*, s. 677-678.
Dostoyevski, *Ecinniler III*, s. 12-13.

[212] Nefi Ömer Efendi, *Nefi Divânı*, Haz. Metin Akkuş, 2018 Ankara, s.296. Şairin bu rubaisini infazı öncesinde söylediği rivayet edilir.
Dostoyevski, *Ecinniler II*, s. 51.

dinin lüzumsuzluğunu da kabul etmiş olurlar.[214] "*Kendi milletini anlamasını unutanlar, onunla olan bağlarını kaybedenler, hemen o anda, o nispette vatana olan inançlarını da kaybediyorlar, sonunda da ya dinsiz oluyorlar yahut her şeye karşı kayıtsız.*"[215] İslam müelliflerinden Câhiz'in Bakara Suresinin 246. ayetinde insanların; "*Yurtlarından sürülüp çocuklarından koparılmasını savaş sebebi saydıkları*" şeklindeki ifadeyi vatan sevgisinin insanlarda nasıl köklü bir duygu olduğuna dair kanıt olarak anlaması, sahih olup olmadığı tartışılsa da "*Vatan sevgisi imandandır*" hadisinin inananlarda karşılık bulduğunu gösterir.[216]

Özetle Dostoyevski'nin tüm eserlerinde; "*Ülkesini tanıyan ülkesini sever*" ve "*Tanrı da ülkesini sevene himmet eder*", görüşü başat konulardan birisidir. Müslüman okurları için; "*Vatan sevgisi imandandır*" hadisi onun eserlerinde ete kemiğe bürünür. Dostoyevski'deki bu vatan sevgisine yönelik taşma, Puşkin üzerine konuşmasında en veciz halini alır.[217]

Yazarın rasyonalist, manevi değerlerden yoksun ve *okumuş*[218] karakterleri üzerinden iman etmeyen hasta insanın dramını anlattığı eserlerinden birisi de *Yeraltından Notlar*'dır. Seçme yetisini yitirip nesneleşme sonucu ortaya çıkan modern yeraltı insanının gerilimini anlatan bu kitap, Tanrı'nın yerine diğer insanların konması ya da diğerlerinin insan teki üzerinde tanrılaşma düzeyinde bir iktidar kazanmasını temsil eder. Bu tasvir, inanan birisi veya bir Müslüman için; "lailahe illallah" diyememenin dramı gibidir. İnanç ve iman bahislerine hiç girmeden, bir insanın başka bir insan üzerindeki tahakkümü yani "Kulun kula kulluğu" başka nasıl göz önüne serilebilir? "Lailahe illallah"ın izahınının Mekke'deki putlara indirgenmesinden ibaret

[214] Dostoyevski, *Ecinniler I,* s. 22-23

Dostoyevski, *Ecinniler I,* s. 37.

Mustafa Çağrıcı, "Vatan," İslam Ansiklopedisi, 42. Cilt.

Dostoyevski, *Puşkin Üzerine Konuşmalar*, s. 19-20.

Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *Yeraltından Notlar,* Çev. Nihal Yalaza Taluy, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 64-65. *Yeraltından Notlar* için Rusya'daki yatılı, modern okulların da katkısıyla ortaya çıkan bu insan türünü nasıl bir hayat beklediğinin distopyasıdır, denilebilir.

olduğunu dinleyerek iman etmeye çalışan doğuştan Müslümanlar için *Yeraltı Adamı* meseleyi daha bütünlükçü bir şekilde anlamak için en öğretici bir örnektir denilebilir.

Rasyonel ve nihilist Raskolnikov'un, fahişe Sonya'yı hakir görmesi gibi Budala romanında, şehirdeki diğer "cahil ve kötü" günahkârlar da bedensel güzellikten ibaret sandıkları ve kendisi için yarıştıkları Nastasya Filippovna'yı hakir görürler. Raskolnikov'un Sonya'yı nasıl hakir gördüğü, cinayetten duyduğu azabı bu zavallı mahlûkun üzerine kusmasından fark edilir. Dostoyevski'ye göre Raskolnikov da Sonya ile yatan diğerlerinden farksızdır. O da şerefli kadınlardan ayırır Sonya'yı. Annesinden, kız kardeşinden sakladığı günahının zehrini onun üstüne kusar.[219] Annesini ve kardeşini bir içgüdü ile sever ve aslında o da diğer kibirli rasyoneller gibi kadınları hakir görür.

Raskolnikov ve arkadaşının tercüme etmek üzere oldukları iki yazarlı Almanca bir kitabın adının *Kadın İnsan mıdır?* olması Dostoyevski'nin Batıda kadının konumuna yönelik tavrını temsil eder. Her ne kadar kitabın nihai hükmü, kadının insan olduğunun anlaşılması olsa da[220] bu sorunun soruluyor olması dahi en hafif tabirle ürkütücüdür. Batılılaşmak ona göre Rus ruhaniyetinden uzaklaşmaktır. Batılı Raskolnikov'un Sonya'ya sevgi ve saygı duyması ve teorisinden şüphe etmesi ancak kibrini sivrilten Batılı değerlerden uzaklaşması ile başlar.

Dostoyevski tüm eserlerinde, Batı'dan gelen düşünce akımları ile özellikle mücadele eder. *Ecinniler* romanı onun ateizm, nihilizm ve sosyalizm gibi ideolojilerin Rusya ve Rus insanı üzerindeki tahribatını enine boyuna tartıştığı/tartıştırdığı eserlerinden biridir. Stepan Verhovenski'nin oğlu Pyotr Stepanoviç Verhovenski, sadece annesinin etekleri arkasından tüm Rus değerlerine kılıç sallamakla yazarın nefretini kazanmaz.[221] Yazar onun şahsında Petro'nun ihtilallerine gönülden itaatin Rus

[219] Dostoyevsky, *Crime and Punishment*, s.347-349.

[220] Dostoyevsky, *Crime and Punishment*, s. 99.
Dostoyevski, *Ecinniler I,* s. 39

değerlerine nasıl saygısız insanların yetişmesine sebep olduğunu gösterir.

Batı'dan gelen emirlerin tatbik edilmesi için çırpınan bu "Generalzade" bir nihilistmiş gibi görünse de Dostoyevski'ye göre o nihilist olmanın gereklerini dahi yerine getiremez. Ona göre Stepanoviç Verhovenski aslında sadece zayıf bir iktidar müptelasıdır. Bu karakter Dostoyevski'nin gerçek hayattan aldığı ve hiç sevmediği Sergey Nechaev'in romana adapte edilmiş halidir.

Dostoyevski'nin İnsanlığın XXI. Yüzyılını Öngörmesi ve "Yaratma Cesareti"

Rollo May, *Yaratma Cesareti*'nde insanı öznel/yalnız duruşu ile ele alırken Dostoyevski insanı toplumdan bağımsız ele almaz.[222] Onun en yalnız karakteri diyebileceğimiz *Yeraltı* dünyasının kahramanı bile esas itibariyle diğerlerini yüceltmesi yüzünden malüldür. Dostoyevski'nin salık verdiği şey yalnızlık değil, insana insan olmasından daha fazla bir değer yüklenmemesidir. Dostoyevski burada beşeriyetin mutluluğu ile ilgilenme ve sorumluluk alma cesaretini kendi kültür mirasından alır. Onun için, dehasını zekâsından ve çalışkanlığından başka bu cesarete de borçludur, demek yanlış olmaz. Rus ve Ortodoks manevi değerlerinin insanlık için lüzumu üzerinde durması ile insanlığın gidişatını ön görme tefekkürü birbirlerinden bağımsız değildir. Batılılaşma serüvenini tamamlamış Ruslarla sıradan Rusları mukayesesi, bu iki topluluk arasındaki dramatik farklar onun modern insanın gidişatını ön görebilmesini de mümkün kılar. Ayrıca her iki topluluğu da yakından tanıma imkânı veren bir ömür sürmesi kıymetli görünür. Eleştirmenlerin varoluşçu felesefe kapsamında değerlendirdiği *Yeraltından Notlar* kitabında insan için en değerli şeyin, özelliklerini ve şahsiyetini korumak[223] olduğunu belirtmesi, Almanlara, Fransızlara benzemenin bu şahsiyetin yitimi olacağı[224] gibi tezleri onun insan haysiyetine verdiği önemi temsil eder. Ona göre modernleşen

[222] Rollo May, *The Courage to Create, W. W. Norton & Company,* New York 1994., s. 74-75.

Dostoyevski, *Yeraltından Notlar,* s. 33.

Dostoyevski, *Yeraltından Notlar,* s. 48.

insan özelliğini, rengini kaybeder yani bir Rus Fransızlaşırken veya Almanlaşırken hem modernleşir hem de haysiyetini yitirir.

Romanda İngiliz tarihçi Henry Thomas Buckle gibi insanlığın geleceğine yönelik nazariyeleri etüt eden Dostoyevski; refah, servet ve hürriyet gibi şeylerin artırılması ile insanların gerçek tercihleri arasında bir bağlantı olmadığını düşünür. Ona göre; istatistikçiler ve bilginler insanoğlu için birtakım hesaplar yaparken insanların tam olarak ne istediğini gözden kaçırırlar. Buckle'ın medeniyetin insanları yumuşattığı tezini; savaşların tüm vahşetiyle sürdüğünü ileri sürerek reddeden Dostoyevski'ye göre; *"İnsana lazım olan en temel şey özgürlüğü değil hür iradesi ve kendisi olabilmesidir.*[225]

Modernitede insanın; "*gerçekte iradesi, kaprisleri olmayan bir piyano tuşu, org içindeki bir civata kadar değer taşıyan bir şeye dönüşeceği*"ni ön görür. İnsan davranışlarının tabiat kanunlarının öğrenilmesiyle "*108.000'lik logaritma cetveli gibi matematik(sel) olarak hesaplanıp tanzim edilmesi*"[226] tarifiyle Dostoyevski, XXI. yüzyılın büyük bir buluşu olarak sunulan yapay zekâyı neredeyse tahmin eder. Bununla da kalmaz insan yapımı olan yapay zekânın kullanılmasının insanları nasıl robotlaştırabileceğinin tehlikesini de sezer görünür. Ona göre; insan davranışlarının bir kesinlik ve düzenle hesaplanması ile dünyadan suçun da maceranın da adı silinir. Dostoyeski'nin 1864'te matematiksel bir kesinlikle hesaplanmış bir iktisat düzeninde, her şeyin bir cetvele göre hesaplanması ile insana yapacak bir şey kalmayacağını ileri sürmesi, onun George Orwell'in 1948'de yazdığı *1984* romanı ölçeğinde ve hatta fevkinde bir öngörü gücüne sahip olduğunu gösterir.

Bilim adamlarının kuracaklarını vaad ettikleri sistemlerin müreffeh olma karşılığında insanın insanlığına, ön görülmeme hürriyetine ve hakkına halel getirdiğini şu cümlesiyle özetler: "*İnsana lüzumlu olan tek şey, onu nereye sürükleyeceği belli olma-*

[225] Dostoyevski, *Yeraltından Notlar,* s. 27-29.
Dostoyevski, *Yeraltından Notlar,* s. 30.

yan hür iradedir."[227] Ona göre insana modernitenin teklif ettiği refah değil, hür irade lazımdır. *Yeraltından Notlar* boyunca insan tekinin başka bir insanın sultasına inanmasının geriliminin içine okurunu çeken yazar, kitabı bitirirken hür iradeden yoksun insan türünün acı sonuna işaret eder. "*Aslında biz ölü doğmuş yaratıklarız. Zaten çoktandır canlı olmayan babalardan dünyaya geliyoruz. Yakında bir kolayını bulup doğrudan doğruya fikir dölleri olarak dünyaya geleceğiz"*[228] cümleleri klonlanan veya zombileşen insanları anlatan distopik bir bilim kurgu gerilim filmini tarif eder gibidir.

227 Dostoyevski, *Yeraltından Notlar,* s. 31-32.

228 Dostoyevski, *Yeraltından Notlar,* s. 119-120.

Dostoyeski Neden Roman Yazardı ve Bizde Neden Bu Evsafta Bir Romancı Çık(a)madı

Bu büyük yazarın dünya görüşünü ve hatta davasını tevarüs ettiği selefi Puşkin, şüphesiz büyük bir şairdir. Ancak Puşkin'in dünya ölçeğinde Dostoyevski ile kıyaslandığında ne şöhretinin büyüklüğünden ne de etkinliğinden söz edilebilir. Bu durum, bu iki büyük Rus edebiyatçısının edebî dehaları arasındaki farktan ziyade, dehalarını içine dökmeyi tercih ettikleri kalıplarla ilgili olsa gerektir. Puşkin'in kısa ömründe verdiği 28 eserinin 13'ünün şiir kitaplarından oluşması, roman türünde bildiğimiz kadarıyla sadece iki eserinin varlığı bu iddiayı doğrular mahiyettedir.[229]

Şiirsellik Dostoyevski'nin belirgin bir edebî özelliği iken neden eserlerini şiir türünde vermemiştir? Hakkında yazılanlar onu: *"Acı ve ıstırabın şairi,*[230] *karakterlerinin tasvirinde onların psikolojilerini ve dünya görüşlerini "şairce"*[231] ifade eden yazar olarak tanımlamaları tesadüf değildir. "Dostoyevski'nin bir Homer ya da Dante" olabileceğinin ima edilmiş[232] olması son derece yerinde bir tespit olsa da onun roman türünü bir eser verme aracı olarak seçmesinin şuurlu bir tercih olduğu varsayılabilir. Roman düşünerek eğlenmeyi, eğlenerek düşünmeyi mümkün kılar. Bir

[229] Ataol Behramoğlu, *Rus edebiyatında Puşkin gerçekliği*, İş Bankası Yayınları, 2001 İstanbul.

[230] Leyla Şener, "XIX. yüzyılın Sonu – XX. yüzyılın Başında Batı Slav Edebiyatlarında F. M. Dostoyevski" *Hece Dergisi Dostoyevski Özel Sayısı I. Cilt*, (141-152) s. 148.

Mediha Göbenli, "Alman Dilinde Dostoyevski Eleştirisi," *Hece Dergisi Dostoyevski Özel Sayısı I. Cilt* (258-277), s. 264.

[232] Mediha Göbenli, *A.g.m.*, s. 266.

meselesi olan roman yazarı, meselesini okurunu eğlendirerek anlatma zahmetine girer, "acıtmadan diş çekebilen" usta bir dişçi gibi. Ayrıca roman, insan hayatını hikâye eder. Hikâyeler insandan insana geçer. Damdan düşen herkes bir hekime ihtiyaç duysa da gönlü damdan düşmüş insan kardeşinin samimiyetini ve yoldaşlığını ister.

Romanın XIX. yüzyılda kitlesel okura ulaşma noktasında en etkin sanat türü olduğu düşünülür. Günümüzde ekranın üstlendiği rol o devirlerde romana düşer. Şiirdeki anlamın tercüme ile taşınma zorluğu, anlamın tercümede kaybolup gitmesiyle sonuçlandığı yaygın olarak kabul edilir.[233] Zihninde; *"Kırk seneden beri kafamdaki düşünceye ifade verebilsem beşeriyeti mesut ederdim?"* düşüncesini taşıyan Dostoyevski'nin roman türünü bu ülküsü gereği tercih ettiği söylenebilir.

Yeraltından Notlar adlı eserinde Dostoyevski'nin şiirle hesaplaştığı da görülür. Rus romantiklerine yönelik eleştirisinde bunların samimiyetsizilikleri üzerinde durur. Onları; *"Hiçbir şeyi hor görmeme, ilgisiz kalmama, siyasi davranıp dolambaçlı yollardan yürüyerek anlaşmazlıklardan kaçınma"* gibi davranışlarıyla, *"gayelerine estetik heyecanlarla, ciltlerce şiir kitaplarıyla ulaşmayı âdet edinmeleri"*yle, eleştirir.[234]

Rus kültür tarihçileri için Rus romanı, Rus edebî rönesansının esas enstrümanıdır. 1812 Çocukları hadisesinden sonra kendilerini "insanlık ailesinden koparılmış bir öksüz olarak bulan Ruslar"[235] geçmişleri ve tarihî kodları kadar ana dillerine de yönelirler. Başlangıçta ana dillerini öğrenmek isteyen Ruslar, Rusça metinlerin yokluğu sebebiyle Puşkin'in de tecrübe ettiği gibi kilise mensuplarına müracaat ederler. Sonuç olarak Rusça okuyanların sayısı artar. Figes'e göre; *"Rus okur sayısındaki bu artış olmasaydı XIX. yüzyılın edebi rönesansı hayal bile edile-*

[233] Shahla Naghiyeva, "Does Poetry Lose or Gain in Translation?" *English Language and Literature Studies* 5(3), 2015 (105-112)
Dostoyevski, *Yeraltından Notlar,* s. 48.
Figes, *A.g.e.,* s. 169.

mezdi."[236] Rusya'da halk arasında Rusça okur yazarlık oranının artması, Dostoyevski'nin önce kendi ülkesinde yaygın olarak okunmasını mümkün kılar. İnsan tekinin evinde doğup büyümesi gibi o da önce kendi ülkesinde doğar, büyür ve sevilir.

Osmanlı'dan veya Türkiye'den Dostoyevski evsafında, insanlığa hitap edebilecek müellifler neden çıkmadı? diye sormak kimin aklından geçmez ki? En evrensel ülküler taşıyan müellifimiz olan Nâzım Hikmet'in dahi unvanı Şair Nâzım'dır. Nazım'ın haklı bir üniversal şöhrete sahip olduğu açıktır. 1958'de Meksika'da hapis olan Che Guevara, annesine yazdığı bir mektupta Nâzım'ın *"Yarım kalmış bir şarkının acısını toprağa götüreceğim"* mısrasına atıfta bulunur. Bu mektuptaki zikr edilişi Nâzım'ın şiirlerinin yedi iklim dört kıtada dolaştığına verilecek küçük bir örnektir. Ayrıca 2015'te Yunanistan Başbakanı Aleksis Çipras'ın Gümülcine'ye yaptığı bir ziyarette Nâzım'ın; *"En güzel günler henüz yaşamadıklarımız"*, mısrasına atıfla; *"Bu topraklar bir önemli insanın memleketi"* demekle Nâzım'dan öğrendiği Şeyh Bedreddin'i zikr etmesi, Nâzım'ın Sovyet Bloku çöktükten sonra da süren şöhretini gösterir.[237]

Çipras'ın danışmanlarının, Gümülcine ziyareti öncesinde Batı Trakya Müslümanlarının gönlünü kazanmak amacıyla, halkla ilişkiler çalışması yapıp önce Simavna Kadısına, oradan oğlu Şeyh Bedreddin'e, oradan da şeyhin destanını yazan Nâzım Hikmet'e ulaşacak kadar çaba gösterdiklerini düşünmek, fazla ince düşünceli olmaktır. Çipras'ın diline dökülen mısralar onun Sosyalist gençliğinde okuduğu ihtimal yüzlerce kitaptan zihnine kazılan ve kalben bildiği Nâzım Hikmet şiirleridir. Bu yüzden Nâzım'ı Yunancaya çeviren mütercimi de tebrik etmek gerektir. Velhasılı bizim edebiyatımız şiirdir, müellifimiz şair.

Ancak şiirin en iyi tercümelerde de taşıyıcılığı sınırlıdır. Rusya sosyalizme gelene kadar Batılı insan katarları da dâhil olmak üzere her yöntemi, her enstrümanı ülkesine taşır. Rusların

[236] Figes, *A.g.e.*, s. 136-137.

Samet Altıntaş, *Ben Şeyh Bedreddin*, Timaş Yayınları, 2021 İstanbul, s. 11.

batılılaşmaktan aldığı payın cürmü de cezası da Osmanlı'nın aldığı payın fevkindedir demek yanlış olmaz. Ruslar batılılaşmanın bedelini izzetleriyle öderler. Dostoyevski'nin roman türüne hâkimiyeti, bu türü kullanmaktaki mahareti ve şuuru kadar feryadı da Rus batılılaşmışlığının sonucudur. Dünyada basın yayın faaliyetlerinin çağı geldiğinde Rus müelliflerinin eserlerini Batı dillerine kolaylıkla çevirecek Ruslar Avrupa'nın büyük şehirlerinde yer yurt sahibiydiler. Özetle basın yayın çağına Rusya ve Rus edebiyatı hazırlıksız yakalanmadı denilebilir.

Gene de yüz sene evvel 1817'de, İngiltere'nin Osmanlı-Rus Savaşı'nı takiben Rusların barbarlığının altını çizmek için başlattığı kampanyanın tesiri, istihbaratçılığı kadar yazar kimliğiyle de bilinen D.H. Lawrence'ın zihninde de ve Birinci Büyük Savaş'taki İngiliz-Rus ittifakına rağmen devam etmektedir: "*Ah, Rusları küçümsediğimi sanmayın. Benim için çok büyük anlamlar ifade ettiler, Turgenev, Tolstoy, Dostoyevski her şeyden önemliydiler ve onları tüm zamanların en büyük yazarları sanıyordum. Ama şimdi büyük bir şokla, ben onlarda belli bir kabalık ve kalın, medeniyetsiz, duyarsız bir aptallık fark edince, kendimiz olanın onlarınkinden ne kadar daha ince ve saf olduğunu anlıyorum.*" İngilizlere göre; Rus yazarları, dehalarına rağmen hâlâ medeniyet dışı ve hatta aptaldırlar.[238] Karl Marx'ın Ruslara "hantal Moğol"[239] sıfatını layık görmesi en eşitlikçi Batılı aydının dahi zihnindeki Rus algısının vehametini gösterir. Ruslar Batıya bir türlü yaranamamıştır.

Cemil Meriç'in vefatını takiben arkadaşı Tayfur için kaydettiği; *"Aşağılardan geldiği için başkalarını muhakkak küçümsemek ihtiyacındaydı"*[240] yorumu misali, Lawrence gibi İngilizler de yoksa Britanya Başbakanı Disraeli'nin ifadesiyle; *"Aşağılardan geldiklerini unutmadıkları için mi"* Rus yazarlarını küçümseme

[238] Elmas Şahin, "İngiliz Edebiyatında Dostoyevski Etkisi," *Hece Dergisi Dostoyevski Özel Sayısı* 1. Cilt, (154-184), s. 157.

[239] Svetlana Aleksiyeviç, *İkinci El Zaman, Kızıl İnsanın Sonu*, Çev. Sabri Gürses, Epsilon Yayınevi, İstanbul 2020, s. 13.

[240] Cemil Meriç, *Jurnal, I. Cilt,* İletişim Yayınları, 1992 İstanbul, s. 124-125.

ihtiyacındaydılar? Parlamentoda konuşma yaparken muhalif partiden İngiliz vekiller, aslen Yahudi olmasından dolayı Disraeli'ye Çıfıt, Çıfıt!, diye tempo tutarlar.[241] Disraeli'nin Yahudiliği için tempo tutturan vekillere cevaben; *"Sizin dedeleriniz ağaçlarda yaşarken benimkilerin ellerinde Tevrat vardı"* dediği rivayet edilir. Lawrence'ın unutamadığı da bu ağaçlarda yaşama bahsidir ihtimal. Diğer bir ihtimal de iki yüz yıldır taklitçiliklerini, yüz yıldır barbarlıklarını dinlediği Ruslardan bu büyük yazarların çıkmış olmasının zihinsel konforlarını ve üstünlük iddialarını bozmuş olmaları olabilir.

Soylu Ruslar, Rusçayı dadılarından öğrenmek zorunda kalacak kadar Batı dilleriyle tekellüm ederlerken, Tanzimat Edebiyatı'nın Batı edebiyatına en yakın isimlerinden birisi olan Şinasi bile Fransızcayı Tophane'de Müslüman olduktan sonra bir Türk kadınla evlenen bir Fransız aristokratından, onunla arkadaşlık etmek suretiyle öğrenir.[242] Osmanlının önünde çok kısa zamanda alması gereken çok uzun bir yol vardır. Cemil Meriç'in arkadaşı Ahmet Akad için; *"Ahmet'i bu heredite mahvetti"* dediği mirasının yükü gibi bizim de yükümüz ağırdır.[243] Ancak Osmanlıların yükü sadece yükte değil pahada da ağırdır. Bu hamuleyi ne kadar gözden geçirseler de hafifletmek mümkün olmaz. Yerine yenisini kuralım diye eski bir kuruma kıymak da kolay bir tercih değildir. O yüzden mesela Şer'îye Mahkemelerini lağvetmek yerine yanına Nizamiye Mahkemelerini kurar,[244] Medreselerin yanına da Darülmuallimin, Darülfünun Mekteplerini kurar Osmanlı.

[241] Nurcan Özkaplan Yurdakul," How the British Could lose their Arab and Jewish Friends at Once? An Overview of British Antisemitism," *TYB Akademi, Cilt.11*, Sayı. 31, 2021, (164-182)

[242] Halide Edip Adıvar, *Türkiye'de Şark Garp ve Amerikan Tesirleri,* Çev. Can Ömer Kalaycı, Can Yayınları, 2015 İstanbul, s. 216.

Cemil Meriç, *Jurnal, I. Cilt,* İletişim Yayınları, 1992 İstanbul, s. 83-85

[244] Serkiz Karakoç, *Tahşiyeli Usûl-i Muhâkeme-i Şer'iye*, İstanbul 1339/1341; Avi Rubin, *Ottoman Nizamiye Courts, Law and Modernity*, Palgrave Macmillan, 2011 New York.

Serin kafalı Şinasi'ye karşın romantik ve fazlasıyla şair ruhlu Namık Kemal, Batıya duyduğu tepki noktasında, çağdaşı Dostoyevski'ye neredeyse en çok benzeyen Osmanlı müellifidir. "*Türk topraklarını, örtüsüne sarılmış bir halde olağanüstü acılarına rağmen çocuklarını göğsüne bastırmış yaralı bir anne*" olarak tanımlayan Namık Kemal'in anne-vatan benzetmesi ile Dostoyevski'nin "*Rusların annesi Rusya*" benzetmesinin aynılığı çarpıcıdır.[245] Ancak, "Vatan Şairi" ismiyle maruf Namık Kemal'in de belirgin edebiyat eserleri romanlardan değil, şiirlerden oluşur.

Bizde roman türünün neden geç geliştiği, büyük romancımız Tanpınar'ın üzerinde uğraştığı bir meseledir. Ona göre Hristiyanlıktaki günahlarını kilisede papaza/rahibe itiraf etme pratiği Batı romanının temel nüvelerindendir, hatta Rus romanı bu pratiğe çok şey borçludur. Ayrıca "dram"ın İslamiyette Hristiyanlıkta edindiği konumu edinmemiş olması da önemli görülür. İlk günah kavramının ve de sınıfların yokluğu da dinî dramın İslam'da karşılığı olmamasının nedenleri olarak görülür. Devamlı ve tabii kadın erkek ilişkilerinin yokluğu ve burjuva sınıfının teşekkül edememiş olması da bu sebeplere eklenir.[246] Bizde şiirin

[245] Adıvar, *Türkiye'de Şark Garp ve Amerikan Tesirleri*, s. 218-219.

[246] Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı*, s.25-32. İleri sürülen "devamlı ve tabii kadın erkek ilişkilerinin yokluğu" iddiası oldukça zayıf ve hatta yanlış görünmektedir. Çoğunluğu köylerde yaşayanların tarımsal üretimine dayanan ve kadın ve erkeğin birlikte çalışmasını gerektiren Osmanlı ekonomisi için kadın erkek ilişkilerinin devamsızlığından söz edilemez. Kadın ve erkeğin sözkonusu tabii birlikteliği zaten türküler üzerinden ziyadesiyle gözlemlenir. Bir Urfa türküsü olan *Kara çadırın kızı, fervanesi kırmızı, gâh giyer gâh sallanır, şu zalimin kızı*, türküsündeki kara çadır, kara keçi yetiştiren bir aşireti temsil eder. Aynı türküde geçen *yüzüğüm var dar benim*, dizesi türküye romansı bir boyut kazandırır. Yüzüğün darlığı âşık olan erkeğin evli olduğunu, düşündürür. Bu itibarla Hocası Yahya Kemal Beyatlı'ya atfen aktardığı diyalogda da belirttiği üzere Tanpınar haklıdır ve türküler hakikaten de bizim romanımızdır. *Bu klasik, bir gün bana "Bizim romanımız şarkılarımızdır" demişti. Önce cümlenin meseleyi kesip atışı hoşuma gitti. Sonra düşündüm, hak verdim. Hakikaten bütün santimantal tarafımız, bütün romaneskimiz hâlâ bile şarkılarımızda ve türkülerimizde değil mi? Hiç olmazsa büyük halk kütlemiz onlarla yetinir. Kaldı ki, halkımızın kalbine ancak bu lirizmi manalandırarak erebiliriz. Meseleler elbette mühimdir, fakat hayatın dışında kalırlar. İnsan, içinde çalışan zembereklerle anlaşılır.* Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Haz. Zeynep Kerman, Dergâh Yayınları, İstanbul 1977, s. 349-350.

kesif egemenliğinin nesrin gelişimi önünde bir engel oluşturduğu üzerinde duran Tanpınar'a göre; "*Şark çizilmiş hadleri sürekli zorlar fakat ötesine geçemez.*"[247]

Halide Edip'e göre modern formlarda roman yazan ilk romancımız ve modern Türk romanının öncüsü Halit Ziya Bey'dir. Osmanlı aydınlarının anayasal mücadelesinin önünde bir şer olan İstibdadın hayrı Edebiyat-ı Cedide'dir.[248] Halit Ziya Bey, modern Türk dizilerine ilham olan *Aşk-ı Memnu*'dan Türk Sinemasına ilham olan *Kırık Hayatlar*'a kadar roman türündeki nefis eserleri bu dönemde verir.[249] Uşaklıgil, *Kırık Hayatlar*'da modernleşmenin nice hayatları kırıp döktüğünden başka, Viktor Hugo'nun *Sefiller*'de fotoğraflarını çekercesine yaptığı Paris tasvirlerine benzer İstanbul tasvirleri yapar.[250]

Tanpınar'ın edebiyatımızda roman türünün geç gelişmesine yönelik tespitlerine ek olarak Adnan Adıvar'ın şu yaklaşımı ancak bir açılım sağlar. Yaygın olarak bilindiği üzere

---

[247] Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı*, s. 33.

[248] Adıvar, *Türkiye'de Şark Garp ve Amerikan Tesirleri*, s. 225-226.

Kırık Hayatlar romanında Türk aile yapısının temel gerilimlerinden birisi olan gelin-görümce çekişmesinin ayrıntılı etüdü oldukça ilginç veriler sağlar. Zeki Demirkubuz'un *Kıskanmak* filminde işlenen gelin-görümce çekişmesi onun Uşaklıgil'in analizlerinden esinlendiği hissini verir. İster Uşaklıgil'den esinlenmiş olsun ister olmasın Demirkubuz, bu gerilimi başarıyla işlemiştir. Bu durum da kendi toplumunu samimiyetle anlayan bir yönetmen veya bir romancının dünya seyircisine ve okuruna hitap edebileceğini gösterir.

[250] Uşaklıgil'in ve benzer başka edebiyatçıların şehir tasvirlerine, İstanbul'un şehir tarihi çalışmalarında ve tarihî çevreyi koruma mücadelelerinde müracaat edilmesi beklenir. Mesela, 2010'ların Türkiye'si için önemli bir siyasi vakıa olan Gezi Olayları, Gezi Parkı'nın korunması çabaları ile başlamıştı. *Kırık Hayatlar*'da tüm güzellikleri ile tasvir edilen bu park, aile için günlük bir tenezzüh destinasyonudur. Parkın korunmasını arzu eden çevreci ve korumacı aktivistlerin Uşaklıgil'in tasvirlerinden de esinlenerek savunacakları koruma planı sadece bu planı iyi kılmakla kalmaz, Sultan Reşad'ın Mabeyn Başkâtibi olan Uşaklıgil'in Gezi tasvirlerini kapsayan bir planın meşruiyeti de şüphesiz daha az sorgulanırdı. Maalesef Batılı şehir korumacılarının romanlardan şehirlerini gözlemledikleri örnekler dahi bizim şehir korumacılarına yol gösterici olmaz. Mesela, İngiltere'nin Bath şehri hakkındaki koruma planı, şehri romanlarında tasvir eden Jane Austen'ın tasvirlerini referans alır. Bu konuda Bkz. English Heritage, *City of Bath: World Heritage Site Management Plan 2003–2009*, Londra 2003, s. 23-24.

Batı edebiyatının gelişimi ve modern formunu alması, Antik Yunan edebiyatının tevarüsünü takiben mümkün olur. Halide Edip, Adnan Adıvar'ın Antik edebiyat eserlerinin Türkiye'de aslı yerine ikinci el kaynaklardan yani Batı dillerinden okunmasının sakıncaları üzerinde durduğunu aktarır. Adnan Bey'e göre antik eserler aslından okunsaydı Türk okurları onların asli kaynağının gene Doğu olduğunu idrak edilebilecekti. Böylece kendi kültürümüzle antik edebiyatın müştereklerini kavrayacak, bu edebiyatı ödünç almamış olacaktık.[251] Başka bir ifade ile lüzumsuz yere Batıya borçlanmayacak, gereksiz ve haksız aploletleri Batı'ya takmayacak ve durumun türlü yan etkileriyle uğraşmayacaktık.

Edebiyatımızda roman türünün geç gelişmesinde, modern tabirle izah edilirse müelliflerin kendilerine hedef kitle/okuyucu olarak kimi gördüklerinin bir payı olduğu üzerinde pek durulmaz. Figes, Rus romanının gelişimi ile Rusça okur yazarlığın artması arasında bir paralellik kursa da[252] Dostoyevski'nin hedef kitlesinin beşeriyet olması onun roman türünü seçmesinde etkili olmuştur, denilebilir. Nâzım Hikmet'in sosyalizme yönelik ülküsü ve Orhan Pamuk'un Nobel Edebiyat Ödülünü alma hedefine yönelik çabaları[253] hariç tutulursa hangi edebiyatçımızın tüm beşeriyete samimi sözler söyleme gayesi vardır, sorusu üzerinde düşünmeyi hak eden bir sorudur.

Hatta, Cumhuriyet devri yazarlarının hedef okur kitlesinin Osmanlı müelliflerinden daha dar ve daha yerel olduğu dahi iddia edilebilir. Osmanlı yazarlarının tecrübesini birinci elden tevarüs ettikleri coğrafyanın ölçek olarak daha geniş olmasının da bu hedef kitle meselesinde etkisi olabilir. Fatma Aliye'nın

---

[251] Adıvar, *Türkiye'de Şark Garp ve Amerikan Tesirleri*, s. 232-233. Figes, *A.g.e.*, s. 136-137.

[253] Cemil Meriç edebiyatçılara verilen ödüller için *Ayakta durmayacak fikirler için koltuk değnekleri* ifadesini kullansa da Orhan Pamuk'un, Nobel Edebiyat Ödülünü alma çabalarıyla dünya okurunu kendi okuru olarak görme hedefini yakalamış olması sebebiyle Türk roman tarihi ve özellikle bu çalışmada vurgulanan perspektif açısından önemi ortadadır. Cemil Meriç, TRT Konuşması, 1976, https://www.youtube.com/watch?v=WXI8NnYqlZQ

Osmanlı'da kadın haklarının sorunlarını da konu eden *Muhadarat* romanı ağırlıklı olarak Beyrut'ta geçer.[254] Ahmet Mithat Efendi'nin 1814 Waterloo yenilgisinin sürecini ve bu devirde Fransız bürokrasisinin işleyişini anlattığı *Cellat* romanında kahramanların yolu Osmanlı Ülkesine düşmez.[255] Bu itibarla Ahmet Mithat Efendi için kendi okurlarına dünyanın ahvalini anlama ve anlatma gayesi de güder denilebilir.

Edebiyatçılarından başka Osmanlı araştırmacılarının da ilgilerinin kapsamı, ölçek itibariyle Cumhuriyet devrinden başka bir ölçektir. Server Tanilli'nin *Fransız İhtilalinden Portreler*i 1989'da basılmasından çok önce Ali Kemal, *Rical-i İhtilal-i Kebir*'i[256] yazar. Ali Kemal'in 1911'de Fransız İhtilalinin portrelerini telif etmesinden çok sonra Stefan Zwieg, 1929'da Fransız İhtilalinden *Bir Politikacının Portresi*ni kaleme alır.[257] Bu itibarla bir Osmanlı aydınının bir Avusturya aydını ölçeğinde bir tecessüse sahip olduğu ve geniş ölçekli bir okuyucu kitlesine hitap etme kaygısı taşıdığı düşünülebilir.

Ancak gene de gerek Osmanlı gerek Cumhuriyet edebiyatçıları Dostoyevski gibi ne dünya okurunu hedeflerler ne de beşeriyetin mutluluğu gibi bir sorumluluk taşırlar. "Bizim derdimiz başımızdan aşmıştır." Bizim aydınımız kendi aralarında yarışır, birbirlerine ve eğitmeyi, aydınlatmayı düşündükleri halklarına hitap etmeyi tercih ederler. Özetle bizde; "Türkün Türk'e propogandası"nın mazisi oldukça eskidir. Bu nedenlerle bizim müelliflerimiz "Nizam-ı Âlem" gailesi güden atalarının bu ülkülerini tevarüs etmezler ve Dostoyevski gibi beşeriyetin mutluluğu ile ilgilenme ve böyle bir sorumluluk alma cesaretini göstermezler.

---

[254] Fatma Aliye, *Muhadarat*, Bilge Kitap, 2022.

[255] Ahmet Mithat Efendi, *Cellat*, Dergâh Yayınları, 2017.

[256] Ali Kemal, *Rical-i İhtilal-i Kebir*, İkdam Matbaası, 1329 İstanbul.

[257] Stefan Zweig, *Joseph Fouché: Portrait of a Politician*, Çev. Eden and Cedar Paul, The Viking Press, 1930.

Dostoyevski Türkiye'de Cam'a Çıkar mı?

"Dostoyevski'nin cama çıkması" ile kastedilen şey tahmin edileceği üzere bu büyük yazarın eserlerinin etkilerinin televizyon ve sinema filmlerinde gözlemlenmesidir. "Cama çıkma" tabirini ilk kez İlber Ortaylı'dan duydum. İlber Hoca, bir sohbetinde televizyona çıkmanın entelektüel veya siyasi duruşuna şu veya bu sebeplerle halel getirmesinden imtina eden birisi için "cama çıkmaz" demişti. Bu ifade o mecliste, halk tarafından kendisine özlem duyulan bu kişiye yönelik özlemin ekran üzerinden giderilemeyeceğine yönelik bir hayal kırıklığına işaret etmişti. Az kitap okuması ile maruf Türkler kendileri ile pek çok müştereği olan Dostoyevski'yi ekrandan yakalayabilir miydi?

Yüksek kültürle popüler kültür arasındaki geçirgenlik meselesi ya da ikisinin birbirinden etkilenmesi ve tabii ki beslenebilmesi başka bir tartışmanın konusu olmakla birlikte, bizim neşlimizin içine doğduğu dünyada çok hâkim olmasa da cam vardı. 1970'lerin sonlarından 1980'lere kadar Cam'ın akşamlarımıza neşe katan tek kanallı karakteri 1990'ların sonuna gelindiğinde çoklu dönüşmüş, kanallarla yirmi dört saati kendi sınırları içine almış ve medya imparatorluğu genişleme devrini de tamamlamıştı. 2000'lerden itibaren ise Orwell'ın *1984* romanında distopyasını[258] ifşa ettiği hakikat, o büyük kafanın dahi muhayyilesini aşmış, duvarlardaki ekranlar çoğalarak, küçülerek ve kendilerine yeni yeni hokus pokus meziyetler katarak ceplerimize girmekle kalmamış, gönüllerimizi bilemem ama gözlerimizi ve kulaklarımızı da teslim almıştı.

[258] George Orwell, *Nineteen Eighty-Four*, Secker & Warburg, Londra 1949.

Yayıncılık tarihi ile başlayan, entelektüel, bilimsel ve edebî eserlerin kitlelerle paylaşımını temsil eden bu yolculuğun son istasyonunda kitaplar bir tarafa bırakılır, okumaktan seyretmeye geçilir. Dahası artık eli kalem tutsun-tutmasın akıllı telefonlar marifetiyle herkes okur yazar olur. XIX. yüzyılın yayıncılık kumpanyalarından pazar dışı kalmamayı becerenlerin halefleri, XX. yüzyılda holdinglerinin bünyesine televizyon kanallarını da eklerler. Bu ekleme işinden başarılı çıkan basın ve yayın kumpanyaları XXI. yüzyılda dijital çağı ve henüz boyutları tespit edilmemiş bambaşka bir gücü idrak ederler.

Yayıncılığın serüveni basın hürriyeti, okuryazarlık kampanyaları ve ifade ve düşünce özgürlüğü gibi insanlığın insanlığını idrak edebildiği hayırlara vesile olmuşsa da[259] bu serüvenin son istasyonu olan Cam'ın egemenliğinin yüksek düşünce ve edebiyat ile kitlelerin arasını açtığı doğrudur.

Hasan Bülent Kahraman'ın "*Basının Dışladığı Kültür*" başlıklı makalesi Cam'ın egemenliğinin kitlelerle kültürün arasını nasıl açtığı sorusuna cevap arar. Matbaa Strasburg'da icat edilse de yaygın olarak kullanımı Amerika'da başlar ve Evangelist misyonerlerin de dahli ile dünyaya yayılır. Misyonerlerin İncil basmak için kurdukları matbaalarda başka kitaplar da basılır. "Neye niyet neye kısmet" dedirtecek bu süreçte ilginç şeyler olur. Mesela Rumca basılan Evangelist yayınlar Ortodoks Rumların Evangelizme ihtidasına değil Rumcanın yaygınlaşmasına yarar.[260]

[259] Basın ve yayın becerisini *San'at-ı Tabıâ'at* olarak tabir eden Ahmet Cevdet Paşa Avrupa ve Amerika'nın *sanâyi-i mütenevvi'a ve terakkiyât-ı azimelerini* basım sanatında gerçekleşen ıtlak/liberasyon ile ilişkilendirir. Ona göre basın hürriyeti nice nice şeylerin yeniden keşfine, akvamın birbirlerini tanımasına imkân sağlar. Paşa'ya göre evvelce ileri medeniyetler kurmuş olan bizim gibi milletlerde fünun ve maarif ilerlemiş olduğu halde sınırlı nüshalar halinde yazılan ve okunan eserler münteşir olmadığından bu milletlerin ortaya çıkardıkları medeniyetler de bu sebeple *ke-en-lem-yekün*/ sanki hiç olmamış ve yaşanmamış varsayılır. Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. I, s. 66-68.

[260] Burada, Robert Kolejin de kurucularından sayılan Rufus Anderson'ın derin hayal kırıklığını görürüz Yunanistan misyonunun başarısızlığı konusunda. 1884'te kurumuna sunduğu bu raporda Misyonerliğin bir milyondan fazla kitap ve 200.000 İncil basmak ve dağıtmak, 10000'den fazla Rum öğrenciyi leylî meccani okutmak gibi olağanüstü fedakârlıklarına rağmen Rumların

Zaten şaşırtıcı olan şey kültürle kitlenin arasının açılmasına sebep olan gelişmenin de gene Amerika'dan çıkmasıdır. Kahraman'ın iddiasına göre; *"Amerikan eğlence kültürü büyük kitleleri gerek kendi ülkesinde gerek dünyanın geri kalan kısmında yüksek kültürden koparır."*[261] Edebiyat gibi yüksek kültür ürünleri de böylece iyi eğitim almış mutlu azınlığın payına düşer.

Tiyatroyu sinemadan çok önce kitlelere hitap eden sanat enstrümanı olarak tanımlarsak, Dostoyevski'nin Türk Tiyatrosu'nda Cam'a çıkması ancak Cumhuriyet devrinde gerçekleşir. Bu itibarla; "Türkiye'deki sinema ve tiyatro yönetmenlerinin Dostoyevski'nin eserlerine hemen hemen hiç ilgi göstermedikleri", tespiti yanlış olmasa da eksiktir.[262]

"Dostoyevski'nin tiyatro ve Cam'dan önce edebiyatımızda yer bulmuş olması gerekir" hükmünden hareketle Tanpınar'ın da bu yazara yönelik algısına kısaca bakmak gerekir. Bizde roman türünün kendi devrine gelinceye kadar en iyi örneklerini kaleme alan Tanpınar da bu yazarın tesiri altında kalmıştır.[263] Tanpınar'a göre; *"Dostoyevski'nin büyük yazar olması onun sadece Balzac veya*

kendilerini en hafif tabirle kullandığını bunların aydınlatılmasının imkânsızlığını yazar. *Report to the Prudential Committee of a visit to the missions in the Levant." Boston: 14 ABCFM, 1844. Anderson strongly suggests discontinue of the Greek missionary. Somehow, he finds them arrogant, prejudiced against Evangelicalism, superstition and ignorance of Greek Church, and even spoiled after getting their independence from Istanbul and difficult to convert. 27 Ordained missionaries have worked, more than a million of books have been printed and scattered among Greek communities, 200.000 copies of New Testaments written in modern Greek languages have been printed and scattered, more than 10.000 Greek students have been educated in American schools in Greece and Turkey, and not ten Greek persons are known truly converted to God!* s. 7-8. *The disappointment resulted with the direction of the missionaries from the Greeks to the Armenians with whom they think they will harvest better.* s. 9. Digital Library for International Research Archive | Report to the Prudential Committee of a visit to the missions in the Levant (dlir.org)

261 Hasan Bülent Kahraman, "Basının Dışladığı Kültür," Üsküdar Kültür, *Sanat ve Medeniyet Dergisi,* Sayı 1, 2016

262 Birsen Karaca, "Dünya Edebiyatında Yaşayan Bir Fenomen Olarak Dostoyevski," *Hece Dostoyevski Özel Sayısı,* 2022, (253-258), s. 256.

263 Sefa Kaplan, Yolu Dostoyevski'ye düşen yazarlar, 8 Şubat 2018, https://t24.com.tr/k24/yazi/yolu-dostoyevskiye-dusen-yazarlar,1590#sdfootnote1sym.

Stendhal gibi Fransız klasiklerini okumuş ve anlamış olmasından kaynaklanmaz. Büyük yazarlığın kaynağı Dostoyevsky'nin hüviyetidir, sarasıdır, muvazenesizliğidir, hastalıklarıdır ve hilkatin o erişilmez sırrı, dehasıdır.[264] *Dostoyevsky'de konuşma, Stendhal'den daha çok, daha esaslı yer alır. Raskolnikof'un macerası bir konuşmayı istemeyerek dinlemesiyle başlar ve konuşa konuşa inkişaf eder. Her kahraman kendi hakikatine konuşarak erişir. Hastalar, Budala, Karamazov'lar hep kendi kendileriyle veya birbirleriyle konuşarak yürürler."*[265] Tanpınar'ın bu yorumları, yazarın eserlerindeki konuşma tekniğine dikkat çekse de bu durum onun eserlerinin senaryo formatına aktarımına elverişliliğini de gösterir.

Dünya sinemasının ona gösterdiği ilgi ile onun eserlerinin bu boyutunun teknik incelemesi, inter-disipliner bir bakış açısı ile tetkik edilebilir, edilmektedir de. Nitekim dünya sinemasının en iyi örnekleri dahi ilhamlarını ondan alırlar. Senariste hikâye, yani söz gerektir ve her zaman önce söz vardır. Alfred Hitchcock'un 1948 yapımı *Rope* filminin kahramanlarından Brandon, adam öldürme ruhsatını entelektüel ve fiziksel üstünlüğü ile savunurken, neredeyse Raskolnikov'un ta kendisidir. Martin Scorsese'in 1976 yapımı *Taksi Şoförü*'nde kahramanın kendisini; *"Ben hasta bir adamım... Kötü bir adamım. Suratsız bir adamım ben. Galiba karaciğerimden zorum var. Doğrusu hastalığımın ne olduğunun da farkında değilim ya, hatta neremin ağrıdığını bile iyice bilemiyorum"* sözleri *Yeraltından Notlar*'ın baş kahramanının doğrudan cümleleridir.[266] Romanın anlatıcısı kahramandan farklı olarak filmdeki Travis/Robert De Niro toplumla kaynaşmaya çalışır. Ayrıca Robert De Niro'nun Jodie Foster'a yardım etmeye çalışması sahnesinin, romandaki anlatıcının fahişe Liza ile ünsiyetine[267] doğrudan gönderme olduğu görülür.

[264] Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler,* s. 47., Tanpınar ve Dostoyevski ilişkisi için ayrıca Bkz. Nurdan Gürbilek, *Benden Önce Bir Başkası*, Metis Yayınları, İstanbul 2011.

[265] Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler,* s. 66.

[266] Dostoyevski, *Yeraltından Notlar*, s. 15.

Dostoyevski, *Yeraltından Notlar*, s. 89-91.

Türkiye'de sinemadan çok önce tiyatroda Dostoyevski'nin eserlerine ilginin yaygın olduğu anlaşılır. *Karamazov Kardeşler*'in tiyatro gösterimini de konu alan bir gazete yazısı, Dostoyevski'nin "*Kırk seneden beri kafamdaki düşünceye ifade verebilsem beşeriyeti mesut ederdim*" cümlesini alıntılayarak onun sanatının gayesini gösterir. *Akşam* gazetesinde 3 Kanunuevvel 1935 tarihinde yayınlanan bu yazıda Dostoyevski'nin *Cürüm ve Ceza* adlı eserinin bir sene evvel sergilenip pek beğenildiği de hatırlatılır. "*Bu sefer Şehir Tiyatrocuları seyircilerinin Karamazov Kardeşler'in şahsiyetlerini Cürüm ve Ceza'daki şahsiyetlerden çok daha canlı, çok daha mütebellir, daha kudretli bir ruhla karşılarında bulacaklardır*" sözü verilir.[268] *Posta* gazetesinde İsmet Hulusi ise aynı eserden bahseden başka bir yazıda tercümenin Reşat Nuri Güntekin tarafından yapıldığını kaydeder.[269]

Vakit gazetesinin 24 Mayıs 1939 tarihli nüshasında *Karamazov Kardeşler*'in Hakkı Süha Gezgin tercümesiyle tefrika edildiği görülür. Başka bir belgede eserin tefrikasına 5 Kânunusani 1938'de *Kurun* gazetesinde başlandığı anlaşılır. Mütercim Hakkı Süha tercümeyi; "*Bu kitabın derinliğini benden önce sezen Hamdi Akçur'un ruhuna saygıyla*" sunar.

Tiyatrodan başka Türk sinemasındaki Rus etkisini kronolojik olarak Aytmatov'un eserleri üzerinden izlemek mümkündür. *Selvi Boylum Al Yazmalım* bir yana, Aytmatov'un *Toprak* adlı romanı Yeşilçam'ın trajikomik köy filmlerine ilham kaynağı olur. Yeşilçam'ın bazı senaristlerinin Aytmatov'u beceriksizce kopyaladıkları açıktır. Aytmatov'un karakterlerinin buğday tarlaları, mahsulün hasadı [270] ile ekmeğini taştan çıkarma yetkinlikleri ve vakarı, Yeşilçam'da ağanın zulmüne veya bu zulme karşı verilen

[268] Selami İzzet Kayacan (Sedes), "Şehir Tiyatrosunda: Karamazov Kardeşler," *Akşam Gazetesi*, 3 Kanunuevvel 1935, s. 7.

Güntekin'in ilgili tercümeyi Fransızcadan yaptığı tahmin edilebilir. Adnan Adıvar'ın Antik Yunanca eserler için sözünü ettiği bariyer bu sefer de Dostoyevski ile aramıza girer, denilebilir. Adıvar, Türkiye'de Şark Garp ve Amerikan Tesirleri, s. 232-233.

[270] Cengiz Aytmatov, *Toprak Ana*,

mücadeleye indirgenir. *Toprak* romanındaki anneyi, Aliye Rona gibi oyuncular kendi annelik algıları kadar Cam'a taşıyabilirler.

Demirkubuz Fillmlerinde Dostoyevski

Zeki Demirkubuz için; Türk sinemasında Dostoyevski tesirlerinin en belirgin görüldüğü yönetmendir, demek yanlış olmaz. Dostoyevski'nin insanlık namına sorumluluk alma cesareti göstermesi gibi Demirkubuz da Dostoyevski'yi anlama cesareti gösterir. Bu cesaretin rehberliğinde sinemamızı işgal eden "kolektif kıvanç" duygusundan uzaklaşır, hatta bu duygudan tiksinir denilebilir. Yazarın samimiyetini ve karakterlerinin masum olmayışını kavrar. Kolektif kıvançtan özenle uzak duran yönetmen, Dostoyevski'nin konu ettiği suçun kolektifliğini kavrar ve mücrimleri tek tek ifşa eder.

Dostoyevski'yi anlarken Lermontov'un rehberliğine müracaat eden Demirkubuz bir söyleşisinde; Lermontov'un Peçorin adlı kahramanının, "*insanların tatlıyla beslendiği yeter; bundan mideleri bile bozuldu. Biraz acı ilaç, katı gerçekler gerek onlara*"[271] cümlelerine atıfta bulunur.[272] Bu suretle Demirkubuz, kötücül ve sinik olmadığını, aksine kıvanç düşüncesine karşı gerçeğin ve samimiyetin yanında olduğunu ve Dostoyevski'nin demonik ruhunu[273] anladığını göstermeye çalışır.

Yeraltı filminde "yılın bilmem kim roman ödülünü" alan Cevat'ın romanının adı olan *Ankara Sıkıntısı* bile çalıntıdır. Cevat, zahmet edip kitaba özgün bir ad dahi bulamaz. Baudelaire'in *Paris Sıkıntısı*[274] adlı şiir kitabından aparır romanının adını. Demirkubuz'un mekân olarak İstanbul yerine Ankara'yı

[271] Mihail Lermontov, *Zamanımızın Bir Kahramanı,* Çev. Servet Lünel, Sosyal Yayınlar, İstanbul 2002, s. 10.

Zeki Demirkubuz, Yönetmenlerle Buluşma 3: Zeki Demirkubuz ile Söyleşi, 04 Şubat 2016, https://www.youtube.com/watch?v=dEXjPoX2cWk

Michael Stoeber, "Dostoevsky's Devil: The Will to Power," The Journal of Religion, Vol. 74, No. 1, Ocak 1994, (26-44).

Charles Baudelaire, *Paris Sıkıntısı,* Çev. Tahsin Yücel, İş Bankası Kültür Yayınları, Hasan Âli Yücel Klasikleri, İstanbul 2006.

seçmesi de düşündürücüdür. Romandaki mekân da Petersburg şehridir, başkent Moskova değil. Romana konu olan karakterlerin memur sınıfından olması yönetmenin bu tercihinde etkili olur. Filmdeki karakterler ya memurdur ya da memur çocukları. Romanın sonundaki şu cümleler bu sınıfın naylon vasfına işaret eder. "*Aslında biz ölü doğmuş yaratıklarız; zaten çoktandır canlı olmayan babalardan dünyaya geliyoruz. Yakında bir kolayını bulup fikir dölleri olarak dünyaya geleceğiz.*"[275]

Yeraltından Notlar romanı merkezde olsa da Demirkubuz filmde sık sık Dostoyevski'nin başka eserlerinden esinlenir. Muharrem'in gündelikçisi Türkân'a Aslan Bey'i öldürmesi fikrini telkin etmesi ve cinayete meşruiyet kazandırması Muharrem'le Raskolnikov'un müşterek ahlakına bir gönderme gibidir. Ancak Muharrem bu planı Türkan'a yardım için yapıyor görünse de aslında bu yardımı kendi gururuna düşkünlüğünden ve intikam alma isteğinden yapar.

Alınganlık belirgin bir konudur filmde. Kahramanın alınganlığı kibrinin işaretidir.[276] Dostoyevski'de alınganlık, yalancılıkla da ilişkilendirilir. Muharrem alıngandır çünkü haklı olsa da yalancıdır, tıpkı *Ecinniler*'in bazı alıngan karakterleri gibi.[277] Yalancı kişi alıngandır. Bırakınız başka insanların şahitliğini, karakter yalancılığı yüzünden kendi öz benliğinin ve vicdanının şahitliğinden dahi yoksundur.

Cevat'ın etrafındakiler bu adamın kulları mesabesindedir. Kendisine tanrısallık atfedilen Cevat, oyunun kurallarını dilediği yerde değiştiren kanun koyucu gibidir. Üstelik bu kanunlar geçmişe de şamildir. Bu kanun koyucu, arkadaşları namına hep "biz" öznesi ile konuşur. Solcu olduğu anlaşılan topluluğun kulaklarına sanki; "*Yok olsun insanın insana kulluğu*", dizesi hiç çalınmamış gibidir. Bu itibarla *Kızıl İnsanın Sonu* hakkında, Demirkubuz, çağdaşı Svetlana Aleksiyeviç'le aynı görüştedir.

[275] Dostoyevski, *Yeraltından Notlar*, s. 121-122.

[276] Dostoyevski, *Yeraltından Notlar*, s. 19.

[277] Dostoyevski, *Ecinniler. I. Cilt*, s. 96-97.

Her iki aydın için de Sosyalizm, bir şekilde kulun kula kulluğunu kuvvetlendirmiştir.[278] Demirkubuz da Aleksiyeviç de Dostoyevski'nin insanın hür iradesini teslim edişinin, insanın haysiyeti üzerindeki hasarını tevarüs etmiş görünürler.[279] Filmdeki Cevat, *Yeraltından Notlar*'ın Zverkov'udur. Zverkov'un zorbalığı karşısında muztarip baş karakter hariç diğerleri ona dikkat kesilerek, huşu içinde dinlerler.[280] Filmde de Cevat'ın tahakkümü bir tek Muharrem'e acı verir. Diğerleri ise mesut ve metindirler. Çünkü; "*O ferah ve delişmen gözüken birçok alınlarda betondan tanrılara kulluğun zırhı vardır.*"[281]

Cevat'la Muharrem arasında "*gerçek her şeyin anası mıdır babası mıdır?*" üzerine olan bir tartışmadan babanın galip çıkması, romanın sonundaki "gerçek olmayan babalar ve onların fikir dölleri" bahsini hatırlatır.[282] Yüzlerine "kulluğun zırhını" giyen ve hür iradelerini başka bir kula teslim eden bu adamlar öz saygıdan yoksun oldukları halde öz güven sahibiymiş gibi davranabilirler.

Cevat'ın kulları üzerindeki tahakkümü için Muharrem'in; "*Dünyanın en aşağılık düzeni tam karşımdaydı*" demesi ve kulların koro halinde "Enternasyonel"i söylemeleri tesadüf değildir. Muharrem koroya iştirak etmez. Onun, Cevat'ın veda yemeğinde solosu vardır. Ancak arkadaşlarından habire borç alan ve geri ödemeyen baş kahraman sistemin tabii ortağıdır; alıngandır çünkü suç ortağıdır. Demirkubuz da Dostoyevski ile benzer şekilde şöyle der gibidir: *"Böyle iktidara bu kadar muhalefet!"*

Dostoyevski insanoğluna, kula değil Tanrı'ya boyun eğmesini telkin eder.[283] Ona göre bunun aksi, Cevat'ın kullarının yaptığı gibi insana boyun eğmektir. Cevat, *Karamazov Kardeşler*'in

[278] Aleksiyeviç, İkinci El Zaman, s. 9-18.

[279] Dostoyevski, *Yeraltından Notlar*, s. 27-29.

[280] Dostoyevski, *Yeraltından Notlar*, s. 70-75.
İsmet Özel, *Erbain*, s. 37.

[282] Dostoyevski, *Yeraltından Notlar*, s. 121-122.

Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s. 41. *Kendilerini çileye, bu korkunç hayat okuluna girmeye gönüllü olarak mahkûm edenler ömür boyunca sürecek bir boyun eğiş ve her şeyi Tanrıya bırakışla benliklerini sindirerek tam bir ruh özgürlüğüne kavuşmak umudundadırlar.*

büyük engizisyoncusudur. "*Bize hayran olacaklar, başlarına geçip onları ürküten özgürlükten kurtarmaya razı olduğumuz için bize Tanrı gözüyle bakacaklardır; özgür kalmaktan bu derece korkar bunlar.*"[284]

Masumiyet filminin masumu Yusuf'un peşinde sürüklenirken film boyunca doğrudan veya dolaysız Dostoyevski'yi yad eder yönetmen. Otel resepsiyonundaki Çilem adlı kız çocuğu *Sefiller*'deki Cosette, Yusuf da Jean Valjean izlenimi verse de bu umutlanma haline fazla izin vermez yönetmen. Yoksul hastalar ve perişan hastane ortamı Dostoyevski'nin doktor babasının etrafındaki gözlemlerine götürür bizi. Sonya'nın sabırla, ısrarla Raskolnikov'a eşlik edişi Raskolnikov'a şifa olsa da *Masumiyet* filminde Yusuf'un masumiyeti bir türlü Uğur'a huzur getirmez/getiremez. Bu noktada Dostoyevski ve Demirkubuz hemfikir değildir.

Masumiyet'in devamı olduğu varsayılan *Kader* filminde kötülüğün ve kadersizliğin hükümranlığı artarak devam eder. Karısının başka adamlarla ilişkisine şahit olmak zorunda kalan Uğur'un babası *Üç İstanbul* romanındaki Sofular Mahallesinin dilberi Macide'nin kötürüm kocası Senih Efendi'ye götürür izleyiciyi.[285] Ancak Uğur'un kabadayı, katil ve mahkûm Zagor'un peşi sıra şehir şehir gezmesi Sonya'nın Raskolnikov'un peşine Sibirya'ya gidişine benzese de Uğur, Zagor'a zerre şifa olmaz.

Uğur, Zagor'un peşinden, Uğur'un kara sevdalı aşığı evli ve çocuklu Bekir de Uğur'un peşinden şehir şehir sürüklenirler. Nâzım Hikmet'in annesi Ayşe Celile Hanım da Bursa'ya mahpus oğlunun peşinden gider.[286] İnsan sevdiğinin arkasından gider çünkü. *Vatan Yahut Silistre*'nin Zekiye karakteri de bu düstur üzere erkek kılığında İslam Bey'in peşinden cepheye gitmemiş midir?[287]

[284] Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s. 366.

Mithat Cemal Kuntay, Üç İstanbul, Sühulet Kitabevi, İstanbul 1938.

[286] Altıntaş, *A.g.e.*, s. 244-245.

Namık Kemal, *Vatan Yahut Silistre*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

Kader filminde bir akşam nöbetçi eczaneden ateşli çocuğu için ilaç alan Bekir'in elindeki ilaç poşeti, Sonya'nın elinden düşürmdiği haç gibi[288] görünse de haçın Raskolnikov'a şifa olmasına karşın bu ilaç poşeti Bekir'e şifa olamaz. Raskolnikov'un "basübadelmevt"ine[289] karşın Bekir ve Uğur karakterlerinin "kadersizliği", *Yeraltından Notlar*'ın anlatıcı karakterinin kadersizliğine benzer. Bir şehirden başkasına uzayan bu sürüklenişlerde kar örtüsünü bir kefen gibi giyinmiş tarlalar, Raskolnikov'un Sibirya sürgününü hatırlatır. Bu itibarla Demirkubuz her vesile ile Dostoyevski'yi yad eder gibidir.

Raskolnikov'un, şöhret düşkünlüğünü, alınganlığını, kibirliliğini ve dinsizliğini bilen Sonya'nın bu sürüklenişi, suçun cezasını ilk sevgililerin çekmesi ile açıklanabilir. Sonya'nın Raskolnikov'un kibrinden arınması karşısında; "*Korkaklık ve ölüm korkusu onu hayata bağlamış olabilir mi? diye ümitsizce düşünmesi*[290] *Yeraltı* filmindeki ölüm üzerine geçen diyaloğu çağrıştırır. Muharrem'in, karlı bir günde mezara girmekten korkup korkmayacağını sorması üzerine, fahişe ölmüş birisinin bir şey hissetmeyeceğini söyler. Muharrem'in; "*Nereden biliyorsun, ya hissediyorsa?*" sorusu kabir azabı iması ile seyirciyi teslim alır!

Türk Komedi Dizilerinde Dostoyevski Karakterleri

Amcanın Rüyası'nın *Marya Aleksandrovna* karakteri Gülse Birsel'in *Yalan Dünya* dizisindeki *Vasfiye Teyze*'yi, *Stepançikova Köyü*'ndeki *Generalin Karısı* ise *Jet Sosyete*'deki Şennur Hanım karakterlerini hatırlatır. Dostoyevski'nin trajedi kadar Molliere'i aratmayacak düzeyde bir mizah yazarı olduğunu gösteren

[288] Dostoyevski, *Crime and Punishment*, s. 407-419.
Raskolnikov büyük bir ıstırapla bu soruyu kendisine soruyor, kendisinde ve inanışlarında derin bir hata olduğunu belki de daha o zaman, sulara eğilip baktığı sıralarda, sezmiş bulunduğunu bir türlü anlayamıyordu. Bu sezişin, yarınki hayatına ait değişikliğin, ölümden sonra dirilişinin, hayata yeni bir bakışın habercisi olabileceğini de anlamıyordu. Dostoyeviski, *Suç ve Ceza*, s. 680.

[290] Dostoyevski, *Suç ve Ceza*, s. 647.

Amcanın Rüyası ve *Stepançikova Köyü* gibi romanlarının baş karakterleri ile Gülse Birsel senaryolarının baş karakterlerinin benzerliği dikkat çekicidir. Her iki romanda da baş karakter olan bu kötücül ve narsistik kadınların konu edilmesi Dostoyevski'nin kadın karşıtlığını değil onun kötülüğü trajik olsun komik olsun kovalama becerisini temsil eder.

Aksine Dostoyevski'nin dünyasında kadınların özellikle de Rus annelerinin mevkii oldukça yüksektir. Yazar Rusya'nın ağır yükünü Rus mujiklerinden sonra Rus kadınlarının çektiğini bizzat kendi annesinden bilir. Babaların, babalık rollerini taşımamaları ya da babasızlık temasını romanlarında sıkça işlese de annelerin anneliğini genelde pek sorgulamaz. Hatta mustarip kahramanları ya öksüzdür ya da zayıf annelerin çocuklarıdır. *Karamazov Kardeşler*'de hem Dimitri'nin hem de Fyodor Pavloviç'in beraber olmak istediği dünya güzeli ve fakat bahtsız karakteri Agrafena Aleksandrovna Svetlova [291] *Suç ve Ceza*'nın Sonya'sı annesiz kalmış kızlardır.[292]

Marya Aleksandrovna, Dostoyevski'nin 1859 yılında yayınladığı *Amcanın Rüyası* romanının baş karakteridir.[293] Bu hanımefendi kimsenin sevmediği ve herkesin hem korktuğu hem de ölesiye çekindiği birisi olsa da kadın, bu durumu politika gereği tercih eder. Asılsız dedikodulara ölesiye meraklı olan "saygın" Marya Aleksandrovna'nın yaşadığı şehir olan Mordasov şehrinin dedikoduların kaynağı olduğu kimsenin aklının ucundan geçmez. [294]

Vasfiye Teyze de tıpkı Marya Aleksandrovna gibi yaptığı tüm fenalıkları ve laf sokmaları ya "kurbanlarının iyiliğini düşündü-

[291] Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s. 483.

[292] Dostoyevski, *Crime and Punishment*, s. 22. Öksüz kızlar sadece Dostoyevski romanlarının değil klasik romanların ortak konusudur, denilebilir. Gustave Flaubert'in *Madam Bovary*'si, Jane Austen'ın *Emma*'sı, Tolstoy'un *Anna Karenina*'sı, Halit Ziya Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnu*'sunun Nihal'i, Reşat Nuri Güntekin'in *Çalıkuşu*'nun Feride'si annesiz kızlara verilecek örneklerden sadece bazılarıdır.

[293] Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *Amcanın Rüyası*, Çev. İnci Kara, MEB Yayınları, Ankara 2004.

[294] Dostoyevski, *Amcanın Rüyası*, s. 10.

ğü için" ya da kendi "iyi niyetliliğinden" yapar.[295] Söz düellosu ustası olan bu kadınlar, kurbanlarının kendilerini savunmak veya muhataplarını suçlamak için söyledikleri tüm sözleri duymazlıktan gelerek boşa çıkarma hünerine sahiptirler. Bu kadınlar, insanın kendisini savunmaya yeltenmesinin peşinen tartışmayı kaybetmek olduğunu bilen müzakere ustalarıdır. Kurbanlarının kendilerinden duyacakları en makul ve zayıf cümle; *"Bir yandan fikir ayrılığına düşmemiz bir yandan da birbirimize saygı duymamız mümkün değil mi?"* olur. [296]

Yaşadığı şehrin ileri gelenleri hakkında sahip olduğu gizli bilgiler ve sırlar, Marya Aleksandrovna'nın hazinesidir. [297] Bu ileri gelenlerden herhangi biri kendisinin rakibi olmaya görsün, hazinesinden çekeceği doğru bir kelime ile o kişiyi paramparça edebilir. Bu kelimeyi söylerken tesirinin farkında değilmiş gibi davranması, Vasfiye Teyze'nin Rıza'ya; *"Senin bir pısırık olduğunu, kazık kadar olana kadar altını ıslattığını hiç söylüyor muyum?"* demesini hatırlatır. Vasfiye Teyze de kurbanlarını Marya Aleksandrovna gibi tatlı dili ile ağına çeker, lafa tutarak zaman kazanır ve Allah yarattı demeden zehirler.

Stepançikova Köyü'ndeki Generalin Karısı[298], tıpkı *Jet Sosyete*'nin Şennur Hanım'ı gibi sadece kendi mutluluğunu düşünür. Hem Rus hem de Türk annelerinin müşterek vasıfları olan evlatlarının mürüvvetini görmek gibi bir gayeleri yoktur bu kadınla-

[295] Dostoyevski, *Amcanın Rüyası,* s. 10-11.

[296] Dostoyevski, *Amcanın Rüyası,* s. 86. *Hem fikir ayrılığına düşmek hem de birbirine saygı duymaya devam etmek* cümlesi Dostoyevski'ye göre güçlünün kurbanını kendi dediğine ikna edene kadar hapsettiği bir kompartımandır. Modern dünya insanının günümüzde pek tercih ettiği yegâne birlikte yaşama formülü olarak karşımıza çıkan bu fikir ayrılıklarına rağmen ya da fikir ayrılıklarından dolayı birbirine saygı duyma hali, sosyal psikolojinin konusu gibi dursa da büyük yazara göre bu bir ahlak sorunudur. Zira insanlar saygı duymaz sadece saygı duyuyormuş gibi yaparak aslında saygı duyulandan uzaklaşırlar. Bu çözümlemesi ile de çağımızın birbirine saygılı görünen ve aslında birbirini önemsemeyen yalnız insanlarının sorununa işaret eder yazar.

[297] Dostoyevski, *Amcanın Rüyası,* s. 87.

[298] Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *Stepançikova Köyü,* Çev. Nihal Yalaza Taluy, İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

rın. Hatta oğullarının evlenip, çoluğa çocuğa karışmalarından ölesiye korkarlar. Bu korku, oğlunu başka bir kadınla paylaşamama gibi "Freudyen" bir refleksten de kaynaklanmaz. Onlar, hizmetkârları olan oğullarını kimseyle paylaşmak istemezler. Ayrıca kendilerinden genç ve güzel bir dişinin çevrelerindeki varlığına tahammül dahi edemezler.

Şennur Hanım'ın para gözlülüğünü perdelemek için olur olmaz yerde; "*Vallahi benim derdim hep ahiret*" demesi ile Marya Aleksandrovna'nın her türlü açık gözlülüğünü mümin bir Hristiyan olma gayesiyle meşrulaştırması şaşırtıcı derecede benzerdir.[299] Her iki karakter de kötü niyetlerini ya "ana yüreği" klişesi ya da sözde müminlikle kamufle ederler.[300] Gerek Generalin Karısı gerekse Marya Aleksandrovna karakterlerinin, son zamanlarda pek moda olan, narsistik ebeveynlerin, evlatları ve çevreleri üzerindeki ağır tahribatını anlatan televizyon dizilerinin esin kaynağı olma potansiyeli Freudyen çözümlemelere nispetle çok daha yüksektir. Zira, oğlunun acısına katlanamayıp efkarından ölen Raskolnikov'un annesi, Rus kadının iffetini Nataşa'ya şefkatle aktaran annesi ve oğlunun bir ateist olma ihtimalini dahi aklından geçiremeyen Maksim Gorki'nin Ana'sı gibi Rus anneleri ile bizim annelerimiz birbirlerine ne çok benzerler!

[299] Dostoyevski, *Amcanın Rüyası,* s. 44, 50, 51, 89.

[300] Dostoyevski, *Amcanın Rüyası,* s. 51.

Dostoyevski'yi Anlamak İçin Osmanlı ve Çarlık Rusya'sı Reformlarının Benzerlikleri ve Farklılıkları Üzerine Birkaç Söz

1812 Çocuklarının "izzetli" ve içeriden başkaldırısına kadar Ruslar ne pahasına olursa olsun Batılılaşmak azmindedirler. Halide Edip, batılılaşmayı, bizim; "ne pahasına olursa olsun" diyerek idrak ettiğimiz devrin İttihat ve Terakki devri olduğunu söyler. Panslavizme bir karşılık olarak Panturanizmin telaffuz edildiği bu devrin devamında harf inkılabı üzerinden yani Latin Alfabesi kanalıyla Batıya daha da çok yaklaşılır.[301] Bu yaklaşım Petrovari bir Batılılaşmayı temsil eder. Panturanizme karşı Mehmet Akif gibi müelliflerin bir reaksiyon olarak savundukları akım ise Panislamizmdir ki bu da 1812 Çocuklarından itibaren savunulan Ortodoksluk üzerinden ulaşılmak istenen dini siyasi birliği hatırlatır.[302] Yani, karşılaşılan menü oldukça benzerdir.

Lozan'daki murahhas elçimiz ve heyet başkanı olan İsmet Paşa'nın Lozan dönüşü "*Dini verdik devleti kurtardık*" dediği rivayet edilir. Ruslar ise Petro'dan başlamak üzere dini de dili de kültürü de Batılılaşma uğruna feda ederler. Osmanlı modernleşmesi ise hep şartlı bir modernleşmedir. Askeri yenilgilerle idrak edilen geri düşme, reformlar tasarlanırken evvela orduyu ihya etme hedefine yönelir. Kurumların ihya edilmesi sonradan gelir. Klişeleşse de *Batının fennini alıp kültürünü dışarıda bırakmak* gibi tuhaf fakat iddialı bir ideal benimsenir ve Rus tipi moder-

[301] Adıvar, *Türkiye'de Şark Garp ve Amerikan Tesirleri*, s. 231-232.

[302] Adıvar, *Türkiye'de Şark Garp ve Amerikan Tesirleri*, s. 232-233.

nleşmeden ayrışılır. Rus ve Türk modernleşmesinin önemli müştereği ise bu reformların gerçekleşmesinde tabandan gelen bir taleple gerçekleşen Batıdaki seyrinin aksine, hükümdarlar başta olmak üzere idari elitlerin ve devamında aydınların iradesinin esas olmasıdır. Devlet eliyle gerçekleştirilen reformların Rusya'daki hükümdarı Petro iken bizdeki II. Mahmut'tur. Hatta Halide Hanım, II. Mahmut için; *"Türklerin Büyük Petro'su"* dendiğini kaydeder.[303] Ancak Batıyı harfiyen kopya etme konusunda her iki hükümdarın yolları tamamen farklıdır. Osmanlının Batıya yönelik çekincelerinin çok katmanlı olduğu görülür.

Osmanlı modernleşmesi hakkında her kafadan bir sesin çıktığı bilim insanı veya biraz okumuş yazmış herkesin orijinal/tuhaf/komplovari fikirleri olsa da genel hatlarıyla bu konuda birbirine taban tabana zıt iki bakış mevcuttur. Bunlara göre; *"Reformları gerçekleştiren paşalar ya ikbal karşılığında devleti satmıştır ya da vatansever idealistlerdir."*

Aslında, Batılı devletlerle iyi ilişkiler kuran paşalara yönelik şüphe ve bu paşaların Osmanlı kamuoyunda zan altına girmesi Sokollu Mehmet Paşa'dan beri süregelir. Mübahat Kütükoğlu'nun Hammer'dan aktardığına göre İngilizlere verilen ticari imtiyazların sebebi, Sadrazam Sokollu Mehmet Paşa'nın (1561-1574)[304] "menafi-i ticarete hizmet" amacı değil, "kendi kesesine külli para idhali"dir.[305] Sokollu'ya yönelik bu itham Batılı devletlerle iyi ilişkiler kurulmasında "bir bit yeniği" aranmasının da kadimliğini gösterir.

Osmanlı reformlarında içeriden ve milli bir irade ile devlet ve kurumlarını asıllarına avdet ettirme gayesi vardır ve tarihini XVII. yüzyıla kadar götürmek mümkündür. Erken dönem reformcu aydın ve bürokratların dışarıdan müracaat ettikleri kaynağın

[303] Halide Edip Adıvar, *Conflict of East and West in Turkey,* Haz. Shaikh Muhammad Ashraf, Jamia Millia, Delhi 1935, s. 65.

[304] Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmani*, *III. Cilt,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996 İstanbul, s. 1029.

[305] Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz Münasebetleri, I. Cilt (1580-1838),* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1974 Ankara, s. 10-11

-ana sütü gibi helal kabul edilen- İbn Haldun olması, Devleti aslına avdet ettirme gayesini ve İslami olana inancını temsil eder denilebilir. 1541-1600 yılları arasında yaşayan ve 20 yaşında iken Şehzade ll. Selim'in maiyetinde başlayan katiplik görevini ömrünün sonuna kadar farklı devlet makamlarında sürdüren Mustafa Âli'nin *Fusûlü'l-hal ve'l-akd fî usûli'l-harcı ve'n-nakd* adlı eseri, toplum ve devlet felsefesi; adalet dairesi, tıbbî analoji ve döngüsel hanedanlık çöküşü[306] gibi İbn Haldûncu izler taşır. Bu, Osmanlı'da reform ihtiyacının hem eskiliğine hem de aydınların rolüne ve sistemin bozulması karşısındaki eleştirel tutumlarına yönelik erken dönem örneklerinden birisidir. Erken dönemde Türkçeye çevrilmemiş İbn Haldun'un eserlerinin asıllarından okunduğu ve daha önemlisi okunabildiği anlaşılmaktadır.

Lawrence'a göre Osmanlı aydınları üzerinde reform ihtiyacını temsil eden Halduncu etki XVIII. yüzyılda yaygınlaşır.[307] İbni Haldun'un 1375 veya 1377 yazım tarihli *Mukaddime*'sinin, herhangi bir yabancı dile ve Türkçeye ilk defa 1730'da Pirizade Sahib Mehmet Molla Efendi tarafından, üstelik I. Mahmut'un emriyle tercüme edilmesi, reform ihtiyacının bu yüzyılda belirginleştiğini ve üstelik bu ihtiyacın padişah tarafından da paylaşıldığını gösterir.[308] Bu itibarla reformların toplumsal tabandan gelen talep yerine hükümdarların iradesiyle merkezden yönetilmiş olması, Rus ve Osmanlı modernleşmesinin ortak noktası olarak belirginleşir. Ancak Büyük Petro başta olmak üzere Rus Çarlarının ve aydınlarının hareket noktası Rus ve Ortodoks kurumlarından şüphe etmek iken Osmanlıların maksadı ihya yoluyla İslami esaslara avdet etmektir.

Osmanlı modernleşmesini Müslüman ve muhafazakar ulema ve tebaa karşısında meşrulaştırmak için söylenen "Batının fen-

[306] Gelibolulu Mustafa Âli, *Nushatü's Selatin*, Haz. Faris Çerçi, 2015 İstanbul, s.324.

[307] Bruce B. Lawrence, "Ibn Khaldun and Islamic Ideology", *Journal of Asian and African Studies*, C.13. (1983), s.155.

[308] *Tercüme-i Mukaddime-i İbn Haldûn*, Çev. Pîrîzâde Mehmed Sâhib, Ahmet Cevdet Paşa, Ankara, 2015, III. Cilt. s.12.

nini alıp kültürünü dışarıda bırakmak" klişesinin aslı var mıdır? Halide Hanım'ın reformist Türklere yönelik yaptığı tasnif bu klişenin aslının astarının anlaşılmasını mümkün kılar. Genç Türkleri Tanzimatçı Genç Türkler ve İttihatçı Genç Türkler olarak iki başlıkta değerlendiren Halide Hanım, Tanzimatçı Genç Türklerin Batılı idealleri aslen Doğulu ideallerin Batıda vücut bulmuş biçimi olarak benimsediklerini kaydeder. Ona göre Tanzimatçılar Batıyla eşit bir zeminde ilişki kurmuş ve herhangi bir aşağılık kompleksi göstermemişlerdir. Batının ticari, endüstriyel ve mekanik gelişmişliğine serin bir kafayla bakan bu aydınların zihin dünyası üzerinde Batının net bir zaferinden söz edilemez. Onlara göre Batılılar kendileri ile reformlarda yol alınması noktasında iş birliği yapacakları akıllı ve kullanışlı iyi komşulardır. Özetle Tanzimat aydınının şüphe duyduğu şey, kendi kurumlarının köhnemiş olması ve ataletidir, yoksa sahip oldukları Doğulu ve İslami değerler değildir.[309]

Tanzimat öncesi aydınlar da İbni Haldun'un eserlerine bu öz güvenle müracaat ederek, onun devlet eleştirisinden istifade etme yoluna giderler. Onlara göre İbni Haldun'un eleştirileri İslam'ı değil İslami olduğunu iddia eden ve fakat bu düsturdan sapan devletlere yönelir. Haldun hakkında en kapsamlı etütlerden birini yapan Gibb, onun siyasi yapıların oluşumuna ve devlet kavramının geçirdiği dönüşüme yönelik bir metodoloji geliştirdiğini kaydeder. Gibb'e göre; *"İbni Haldun bu yetkinliğini kendi devrinde yaptığı gözlemlerden başka, İslam tarihine yönelik kapsamlı bilgisi ve kalıplaşmış ön yargılardan bağımsız düşünmesinden alır. Haldun, gözettiği ilkeler ve kullandığı aksiyomları erken dönem İslam düşünürlerinin içtihatlarına dayandırır ve gerçek ve tek rehberi şeriattır."*[310]

Ancak İbni Haldun'un görüşlerini XX. yüzyıl Türkiye düşünce dünyasının gündemine taşıyan Cemil Meriç, Gibb ve Lawe-

[309] Adıvar, *Conflict of East and West in Turkey,* s. 115-117.

[310] H. A. R. Gibb, "The Islamic Background of Ibn Khaldūn's Political Theory," *Bulletin of the School of Oriental Studies,* C.7. S.1 (1933), s.22-29.

rence'ın anladığından başka bir İbni Haldun'dan bahseder. Ona göre; *"Tarihin tenkit edilmesi, hadislerin sahih olup olmadıklarının tetkik edilmesi hatta Müslümanlık geliştikçe Kuran'ın yetmemesi"* yaklaşımları Haldun'un İslam düşünce dünyasına bıraktığı mirastır." Meriç'in *"Kuran yetmez"*[311] tabiri Haldun'un İslami olmayan bir bakış açısını kendisine referans aldığını düşündürür. İbni Haldun'un eserlerinde akıl ve ilmi egemen kıldığını kaydeden Uludağ, bu konuda Meriç'ten daha net bir tutum takınarak, Haldun'un İslami naslara ve mukaddes ahkâma uygun olması endişesi taşımadığını söyler.[312]

Halide Edip'in tarif ettiği Tanzimatçı aydınların kendi dini ve Doğulu değerlerden şüphe etmeyen vasfını en çok temsil eden aydın şüphesiz Cevdet Paşa'dır. Paşanın, devletlerin hayatının düz bir çizgi izlemediğine, "terakkide ve tenezzülde" olabileceğine, "tedabir-i hâkîmane" yani reformlarla Osmanlı Devleti'nin kendisini yenileyeceğine yönelik görüşleri, [313] Halide Edip'in ilgili tarifini teyid eder, denilebilir. Bu nedenlerle İbn Haldun'un metodolojisini takip eden Tanzimat aydınları için; "Batının fennini alıp kültürünü almamak" gibi sınırları belirsiz bir gaye gütmektense, Batının kendilerine uygun ve doğru buldukları uygulamalarını iktisap etmek gibi bir yol izledikleri söylenebilir.

Osmanlı modernleşmesi için yapılan başka bir tartışma reformların yerli bir irade ile mi yapıldığı yoksa Batılı devletler tarafından mı empoze edildiği tartışmasıdır. Reformların Batılı devletlerce Osmanlı'ya empoze edildiğini düşünenler de genel olarak iki gruba ayrılırlar. Marksist metodoloji ve tarihsel materyalizm yöntemi ile tarihi değerlendirenler, kabaca reformların Osmanlı topraklarını sömürge veya yarı sömürgeye dönüştürme noktasında bir araç olarak kullanıldığını öne sürerler. Milliyetçi ve muhafazakâr bir bakış açısıyla Osmanlı modernleşmesini

[311] Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, 1993 İstanbul, s.174-175.

[312] Abdurrahman İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, 2018 İstanbul, s.142.

[313] Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, Cilt I, s.21-24, 79.

değerlendirenler ise Tanzimatçı aydınların İslam karşıtlıkları veya kendi ikballerini düşünmeleri nedeniyle reformlara cevaz verdiklerini iddia ederler.

Gerçek genelde arada bir yerdedir, denir. Mesela İlber Ortaylı, Horowitz'in "yarı sömürge"[314] yaklaşımını reddeder. Reformlar üzerinden "yarı sömürge" bir iktisadi yapının tedricen oturtulduğunu iddia eden Horowitz'in tezini Tezel ise;[315] "*Tanzimat'ın Osmanlı topraklarını kapitalist ekonomiye açmasıyla sonuçlanan uygulamalar getirdiği*" tezi ile destekler. Gerçekte, ister ekonomik çöküş isterse dünya pazarlarına entegrasyon olarak tanımlansın Tanzimat reformlarının XIX. yüzyıl Osmanlı iktisadi tecrübesinin boyutları bugün dahi net olarak bilinmemektedir. Çünkü dünyanın büyük bölümünün sömürgeleştirildiği bu yüzyılda Osmanlı direncinin yöntemleri ve derecesi gizliliğini hâlâ korumaktadır. Gerek Şevket Pamuk gerek Mehmet Genç gibi iktisat tarihçilerine göre; "İmparatorluk hiçbir devletin resmi ya da gayri resmi sömürgesi olmamıştır."[316]

İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Aberdeen'in (1841-1846), 1842'de İstanbul'daki İngiltere Büyükelçi S. Canning'e; "*akıllı ve iyi düşünülmüş reformlar yoluyla Sultan'ın yönetimine istikrar getirmek*"[317] talimatını vermesi reformların imparatorluğu sömürgeleştirdiği tezini haksız çıkarır. Aberdeen sadece müttefiki olan bir devletin siyasi istikrarının sürmesini ister görünür. Aberdeen'in talimatı olsa olsa İngiltere'nin Halide Edip'in dediği gibi "akıllı komşu/wise neighbour" olduğunu gösterir.

İngiliz-İran ilişkilerini değerlendirdiği bir çalışmasında Ing-

[314] Richard S. Horowitz, "International Low and State Transformation in China, Siam and The Ottoman Empire During the Nineteenth Century", *Journal of World History*, Vol: 15, No: 4 (Aralık 2004) s. 289-305.

[315] Yahya Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisad Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994 s.76.

[316] Mehmet Genç, *Osmanlıda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, 2000 İstanbul, s. 208.; Şevket Pamuk, *Osmanlı Türkiye iktisat Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, 2000 İstanbul, s.246-247.

[317] Uğur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları, İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580–1900)*, İletişim Yayınevi, İstanbul 2004, s. 43-44.

ram'ın; "*Günümüzde olduğu gibi bu dönemde de dünya siyasi sistemi, Avrupa merkezli bir sistem üzere organize olmuştur. Dünyanın geri kalanı sabırla Avrupa'nın kendilerini yönetmesini beklemektedir. Fakat Osmanlılar dünyanın geri kalanının aksine, -elbette hepsi de İngiliz olan- en tedbirli ve akıllı danışmanları dahi dinlememişler*" mealindeki yorumu, sadece Tanzimat Paşalarının reformları kendi devletlerinin menfaati doğrultusunda ve kendi iradeleri ile yaptıklarını değil aynı zamanda Osmanlıların bağımsız davranan ender bir Doğulu devlet olduğunu gösterir.[318] Kendisi de bir "Genç Türk" olan Halide Edip'le ondan altmış sene sonra gelen bir İngiliz tarihçinin Tanzimat Paşaları hakkındaki yorumlarının benzerliği, Ortaylı'nın reformları kendi ülkelerinin menfaatleri doğrultusunda örgütleyen bu Paşalara duyduğu derin saygının[319] yerindeliğini teyit eder.

Tanzimat Paşalarının kendi din ve kültürlerine duydukları güvene karşın Rus soyluları, 1812 Çocuklarının büyüyüp serpilmelerine ve Tolstoy ve Dostoyevski'nin yetişmesi devrine gelene kadar tüm karar ve davranışlarını Batılı değerler üzerinden kalibre ederler. O kadar ki Rus soylularının malikanelerinde; *"Daha çok hizmetkarların bölümünde uygulanan Ortodoksluk, hiyerarşik olarak, Alman öğretmenlerin Protestanlığı ve Fransızların Katolikliği altında, sosyal katmanın en dibindedir."*[320] Ruslar sadece Voltaire ve Rousseau gibi danışmanlarını değil Çarlarının babalarını dahi Avrupa hanedanlarından ithal ederler. Mesela; Avrupalı bir haneden üyesi olan III. Petro'nun uzun künyesi Holstein-Gottorp Dükü Karl Peter Ulrich'tir. 1762'de soyluları

[318] Ingram, *A.g.e.*, s. 255. *Too many accounts of the International system or world system as it's now called are Eurocentric. The wider world waits paitently for Europeans to manage it. The Ottomans, however, were unlikely to follow any foreign advice: How anxious they are to prove that no one councels, however judicious, can ever have any effect on them. By judicious counsels the British meant their own councels and were puzzled and disappointed when the Ottomans failed to take their advice to appease the Russians.*

İlber Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe,* Ufuk Kitapları, İstanbul 2000, s.24-26.

Figes, *A.g.e.*, s. 88-89. Hristiyan mezhepleri arasında Ortodoksluk aleyhine vaki olan bu hiyerarşiyi Figes 1870'lere kadar bir Rusça İncil'in olmayışının sebeplerinden biri olarak değerlendirir.

devlete zorunlu hizmet etme görevinden azat eden de bu Çar'dır. Petro'nun eşi Büyük Katerina ise kendi soylularının Avrupalı soylulara benzemesini ister. [321]

Halide Edip'in Genç Türkleri, Tanzimatçı Genç Türkler ve İttihatçı Genç Türkler şeklindeki tasnifine dönersek; Tanzimat Paşalarının Ingram tarafından dahi teslim edilen "tedbirli ve akıllı İngiliz danışmanlardan dahi akıl almayan" ve kendi Doğulu değerlerinde bir eksiklik görmeyen ve Batılı kurumlardan bu bakış açısı üzerinden istifade etmelerine karşın İttihat ve Terakki Partisi'nin Genç Türkleri sadece materyalist, endüstrileşmiş ve ticari Batıyı görürler. Bu anlayışlarında Doğunun dengeyi sağlayacak bir teklifi/vaadi/vizyonu yoktur ve İttihatçı Genç Türklerin Batı karşısında aşağılık kompleksi duymaları kaçınılmazdır.

Yaklaşık 200 sene önce Büyük Petro'nun yaptığı gibi İttihatçı Genç Türkler de Batı medeniyetinin teknik dahil tüm standartlarına erişmek için yoğun bir arzu duyarlar. Muhafazakârlar ise Doğunun Batı karşısında ahlaken ve manevi olarak üstün olduğuna inanmaya devam ederek İttihatçıları kıyasıya eleştirirler. Bu eleştiriler karşısında İttihatçılar da aşırı güç kullanmaya yönelirler. Yıllardır özlemini duydukları Anayasal uygulamaları terk ederek hukuku ihlal eden keyfi uygulamalara geçerler. Halide Hanım'a göre İttihat ve Terakki'nin hukuku ihlal eden bu sert siyasi tavrı Cumhuriyet devri tek parti rejiminin öncüsü olur.[322]

Fransa başta olmak üzere, Batıyı yücelten Rus soyluların tutumlarının benzerleri özellikle İttihat ve Terakki devrinde belirginlik kazanır. Abdullah Cevdet, İkinci Meşrutiyet dönemi düşünce dünyasının Halide Edip'in tarif ettiği Batıcı aydınlarından birisidir. 1869'da Arapgir'de doğan, Ma'mûretülazîz Askerî Rüştiyesinden sonra İstanbul'da tıp tahsili gören Doktor Abdullah Cevdet, "modernliği sindirmekte güçlük çeken" devrinin en "yaralı bilinç"lerinden[323] birisidir. Ondaki bu yaralı bilinç onu

[321] Figes, *A.g.e.*, s. 67-68.

[322] Adıvar, *Conflict of East and West in Turkey*, s. 115-118.

[323] Daryuş Shayegan, *Yaralı Bilinç, Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni*, Çev. Mehmet Ali Demirbaş, Metis Yayınları, 1992 İstanbul, s.7.

"Ruhumun Annesi Fransa" sernameli bir makale yazmaya kadar götürür.[324] Tevfik Fikret gibi Cevdet için de Batı medeniyetin tevarüs edileceği yerdir. Buna karşın Batılılaşma serüveninde Rus aydının tecrübesi bizim Jön Türklere nispetle oldukça eskidir. Mesela Denis Fonvizin, 1778'de; "*Fransızlar özgürlükleri ile çok şey yapmışlardı ama sıradan bir Fransız'ın gerçek durumu kölelikten başka bir şey değildi. Çünkü fakir insan köle gibi çalışmazsa kendini doyuramazdı, bu yüzden özgürlük sadece içi boş bir kelimeydi. Fransız filozoflar ise birer dolandırıcıydılar, çünkü kendi öğütlerini kendileri uygulamıyorlardı*"[325] diyebilecek kadar Fransız İhtilalini kavramış görünür.

Batıyı yücelten Osmanlı edebiyatçılarına karşın Cevdet Paşa, İhtilal-i Kebir'i ve Fransa'yı Dostoyevski ve Fonvizin'in fevkinde bir soğukkanlılıkla değerlendirir. Günümüzde "hükumet-i cumhuriyye"nin Fransız İhtilali'nin mirası olduğu bilgisine karşın Paşa bu idare tarzının teorik ve pratik kaynağının aslında "Amerika Hükumet-i Cumhuriyyesi" olduğunu kaydeder ve Bonaparte'nin kurduğu yönetim için; "*hakikat-i halde bir hükumet-i mutlakadır*" der.[326] Birleşik Devletlerin XX. yüzyılın süper gücü olacağını da öngören Paşa'nın Fransız düşüncesine yönelik şu yorumlarından Jön Türklerin neden haberi olmaz? "*O asrın feylesoflarından Monteskiyö' nün fikirleri, Volter'in akayid ve efkâr-ı atîkayı itibardan düşürmesi, gibi gelişmeler öteden beri gerek efkâr-ı politikiyye ve gerek efkâr-ı dîniyye ve mezhebiyyece her dürlü serbestiyetten mahrum Fransa ahalisi'nin bu fikirlere yanlış mana vermesi, gibi sebeplerle Fransa acib bir hale düşer.*"[327] Buna göre ihtilalden önce siyaseten ve dinen baskıcı bir sistemde yaşamış Fransızlar, ihtilalden sonra hem kadim fikirlere dönüp bakmamışlar hem de bu özgürlükçü felsefenin "*ebhâs-ı amikayı*"/derin bahislerini anlamamışlar ve sonuçta Fransa'da "dinsizlik efkârı"

[324] Abdullah Cevdet, "Ruhumun Annesi Fransa" İçtihad,

[325] Figes, *A.g.e.*, s. 96.

Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, I. Cilt, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Kültür Yayınları, Ankara, 2017, s. 23-24.

Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, I. Cilt, s. 193-195.

alıp yürümüştür. Bazı Fransız müellifler; *"Dünya hoşça yaşamaktan ibarettir, başka fazilet ve vakâhat yoktur"* diyerek *"halkı bütün bütün dinsizlik yoluna sevk ederler."*[328]

Cevdet Paşa'nın Fransa'nın ahvaline yönelik yukarıdaki görüşleri onun çağdaşları olan Dostoyevski ve Tolstoy'un Fransa algısı ile paralellik arz eder. Tolstoy da Paşa gibi Fransız müelliflerinin toplumu değersizliğe sevk ettiklerini, düşünür. Tolstoy, tüm Fransız edebiyatından sadece Viktor Hugo'nun eserlerini, dinî duyguları insanlığın birlik ve kardeşliği yönünde teşvik etmesi nedeniyle gerçek sanat olarak görür. Rusya'dan bir tek Dostoyevski'nin, İngiltere'den ise Charles Dickens'ın eserlerini bu çerçevede gerçek sanat eseri olarak tasnif eden Tolstoy için sanat; güzellik ve estetiği değil, ahlaki ve dinî değerlerin aktarımını başarıyorsa gerçek sanattır.[329]

Batılılaşmanın gerek Rus gerek Türkiye toplumuna olan etkileri başka bir çalışmanın konusu olmakla beraber, bu sürecin her iki toplumun aydını üzerinde tahripkâr etkileri olduğunu söylemek gerekir.Gerek Çarlık Rusya'sının gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun aydınlarının yaralanmış bilinçleri edebiyata da yansır. Roma Kilisesi'ne geçecek kadar Batıcı olan ve 1825'te Rusya'nın Batı yolunda ilerleme konusundaki başarısızlığı nedeniyle yeise kapılarak intihar eden Çadayev[330] gibi Osmanlı aydınları arasında intihar hiç olmadığı kadar yaygınlaşır.[331] Beşir Fuad'dan[332] Ziya Gökalp'a kadar Osmanlı aydınları ya intihar eder ya intihardan döner. Hilmi Ziya Ülken, Gökalp'ın intiharını Hocası Dr. Yorgi Efendi'nin telkinleri ile ailesinin telkin

[328] Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, I. Cilt, s. 194.

[329] Tolstoy, *What is Art?*, s. 94, 97, 111. İlgili eserinde Tolstoy, XIX. yüzyıl Fransız resminin çoğunluğu da dâhil Fransız edebiyatında ilgili ilgisiz kadın çıplaklığını konu etmeyen tek bir sayfa bulunamayacağını belirterek Fransız sanatını eleştirir.

[330] Figes, *A.g.e.*, s. 168.

Nurullah Ulutaş, "Türk Romanında İntihar (1872-1960)" *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Doktora Tezi, Bursa 2006.

Ahmet Mithat Efendi, *Beşir Fuad*, Haz. N. Ahmet Özalp), Oğlak Yayıncılık, İstanbul 1996. s.22-25.

ettiği değerler arasında, arafta kalması ile açıklar.[333] Tolstoy'un *Anna Karenina*'sının hayatı intiharla biterken, intiharın kıyısında dolaşan Raskolnikov intihardan Sonya'nın sınır tanımaz sadakati ve sevgisi sayesinde kurtulur. Ekim Devriminden sonra da intihar Rusların yakasını bırakmaz. Devrimi sevinçle karşılamasına rağmen Mayakovski'nin[334] şiirlerinde intihar belirgin bir tema olmaya devam eder. İntihar Sovyet Rusya'da devam eder ve mesela Stalin'in eşi Nadezhda Sergeyevna Alliluyeva dahi intihar eder.[335]

[333] Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 2001, s. 304

[334] Ann Charters ve Samuel Charters, *I Love: The Story of Vladimir Mayakovski and Lili Brik*, Farrar Straus Giroux, Londra 1979.

[335] R. Brackman, *The Secret File of Joseph Stalin: A Hidden Life*, Routledge, Londra 2001, s. 196-197, 219-220.

Sonuç Yerine

Bu çalışmada; Ruslarla Türklerin müşterek değer ve tecrübeleri, Osmanlı-Çarlık Rusyası çekişmesi, modernleşme karşısında Osmanlı'dan Cumhuriyete bizdeki aydın davranışı, gibi konular Dostoyevski'nin eserleri üzerinden genel bir bakışla etüt edilmiştir. Hem Rus dış politikasının hem Osmanlı-Rus çekişmesinin hem de her iki ülkenin modernleşme serüvenlerine bu yazarın eserlerinin ışık tutabileceği gözlemlenmiştir. Ayrıca bizde neden Dostoyevski liginde bir romancının çıkmadığına kabaca değinilmiş ve bu yazarın eserlerinin popüler kültürümüzdeki tesirleri ve Dostoyevski okumalarının modern insana anlam arayışı, ahlak ve vicdan gibi meselelerde yol göstericiliği üzerinde durulmuştur.

Rus tarihinde reform çağı bizden yüz küsur sene önce Petro'nun liderliği ve Avrupalıların baş öğretmenliği ile başlar. Çarlık Rusya'sında bu başöğretmenliğe itiraz 1812'den itibaren ortaya çıkar ve Dostoyevski bu itirazın yazarı olur. Yazarın bu itirazı çok katmanlı bir itirazdır. Eserlerinde gözlemlediğimiz itiraz, sadece Batılılaşma karşısında Rus kültürünün aldığı hasarın tespiti ve teşhisinden ibaret değildir. Onun itirazı modernleşmenin insanlık üzerindeki tahribatını ve tedavisini de kapsar.

Ecinniler romanında yeni bir "Efkâr-ı Umumiye"nin konu edildiği bir tartışmada ortaya sürdüğü tezler Batılılaşma meselesi ile nasıl başa çıkılacağına ilişkin bakış açısını gösterir. "*Efkâr denen şeyi elde edebilmek için insanın en önce çalışması, kendi emeği, bir işte kendi siftahı, kendi tecrübesi olması gerektiğini anlamıyorlar mı? Bedavadan bir şey elde edilmez. Çalışır çabalarsak o zaman kendi fikrimiz olur. Ama biz hiçbir zaman çalışmayacağımıza göre de şimdiye kadar bizim yerimize çalışmış olan, yani iki yüz yıldan*

beri bize hocalık eden gene bütün o Avrupa, gene aynı Almanlar fikre sahip olacaklardır."[336] Onun itirazı Batı kültürünün kayıtsız şartsız ülkesine ithal edilmesinedir. İthal kelime, düşünce ve sistemlerin Rusya'ya zararı neredeyse tüm eserlerinin konusudur. İngilizcede yabancı kelimelere "loan words"/borç kelimeler, bu fiile de "barrow"/ödünç alma denilmesi, bu borcun bir gün hem de faizi ile ödeneceğinin ihtarıdır sanki. Ortada kaydı kuydu olan bir borç olmadığına göre bu borçlar nasıl tahsil edilecektir?

Aslında her düşünceyi, her buluşu, bu buluşların sonucu üretilen ürün ve hizmetlerin tamamını bir millet kendi yeni baştan imal edemeyeceğine göre, düşüncede de buluşlarda da ithalat kaçınılmazdır. O halde mesele; Batıya benzemek veya benzememek değil mesele insanlığın müşterek mirasından borçlanarak pay almamak için ona değer katmak ve katılan değer miktarınca da ortak olmak olabilir belki. Kurulan sofrada dilenci olmamak için önceden bu sofraya katkıda bulunmak gerekir.

Ancak Batılı devletler ve hatta müellifler kendilerinden alınanı borç saymaktan ve Rusların başına kakmaktan geri kalmazlar. Rusların ne maymunluğu kalır ne barbarlığı. Tüm bunlar Dostoyevski'nin kanına dokunur, milleti namına bu hakaretleri hazmedemez. Osmanlı aydını ile Rus aydınlarının yolları böylece kesişiverir. Osmanlılar da hazmedemez bu hakaretleri. Ama tüm vakarına rağmen Namık Kemal'in *Renan Müdafaanamesi* en nihayetinde bir müdaafadır, reaktiftir ve müsabakaya yenik başlar.

Bizim aydınlarımız arasından modernleşme meselesine tedbirli ve hatta çekingen bir üslûpla belki en takip edilebilir/*sürdürülebilir* yaklaşımı Tanpınar gösterir. "Neydik?, Nereden geldik?, Nereye gidiyoruz?" mealindeki sorularına cevap aradığı makalelerinde Dostoyevski ve Çehov gibi Rus müellifleri ile benzer cevaplara ulaşır. Ona göre; *"Asıl Kaynak ne mazide ne Garptadır, önümüzde bir yumak gibi duran hayatımızdadır. Bu sorunlara kendimiz çözüm ürettiğimiz zaman tarihî ve hususi coğrafyanın bize*

[336] Dostoyevski, *Ecinniler I*, s. 35.

yüklediği büyük role erişeceğiz."[337] Böylece Tanpınar insanlığın müşterek mirasına değer katma noktasında bize ancak gelecekte bir rol yükler. O da Çehov gibi; *"Bizi çalışmak kurtarır"*[338] der gibidir. Bugün Türkiye'nin "hususi coğrafyasının kendisine yüklediği büyük rolü" icra ettiği söylenebilir mi? Tanpınar'ın temkinli ve tedbirli üslûbuna karşın Dostoyevski, Rusların dinlerinin ve Rus ruhunun insanlığın derdinin devası olduğunu öne sürer. Milletine evrensel bir mesuliyet yükler ve kendisi de beşeriyeti mutlu kılmak için yazar.

Dostoyevski'nin eserleri Rus modernleşmesinin hasar tespit raporunu çıkarmakla kalmaz, Rusların ve insanlığın geleceği için neyi nasıl yapmalı, fert olarak insan nereden işe başlamalı sorularına da cevap arar. Bu sorulara cevap ararken kendisi de işlerin bir ucundan tutar ve sorumluluğunu roman türünde eser verme yoluyla icra eder. Modern insanı, anlam arayışı sürecinde yalnız bırakmaz. Tüm eserleri ile aklı karışan, modern dünyada bir köşede sıkışıp kalmış veya yolunu kaybetmiş insanın rehberi ve yoldaşı olsa da kimsenin kimseye kurtarıcı olamayacağının sıkça altını çizer.

Bu noktada Tanpınar'ın bu büyük yazarın meselesini anladığı görülür. *"Değişme dönemlerinde hemen herkes, ufukları belirsiz bir toplumsal vicdan ütopyası etrafında çırpınmayı marifet saydığından, ferdî vicdanı temenni kürsülerine emanet bırakmakta bir sakınca görmüyordu...Hâlbuki Dostoyevski, topluma da dünyaya da, inanca da ferdî vicdan perspektifinden bakıyordu."*[339] İnsanın esas gayesini hür iradesini korumak, hayatı anlama ve yaşama sorumluluğunu devredilemez bir hak ve borç olarak görmek olarak kabul etmesi onun bireysel ahlak ve hürriyetten ne anladığını gösterir. Bu ahlak; "ferdî vicdanın" mesela millî menfaatler veya devletin bekası uğruna "temenni kürsülerine emanet"

[337] Ahmet Hamdi Tanpınar, "Asıl Kaynak," Ülkü, No. 38, 16 Nisan 1943.

[338] Anton Çehov, *Vanya Dayı*, çev. Ataol Behramoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 95.

[339] Sefa Kaplan, Yolu Dostoyevski'ye düşen yazarlar, 8 Şubat 2018, , https://t24.com.tr/k24/yazi/yolu-dostoyevskiye-dusen-yazarlar,1590#sdfootnote1sym

bırakılmasından kişiyi men eder. Bireysel vicdanının idrakinde olan kişi ancak o zaman "cemiyetin vicdanına" hakkıyla iştirak eder.[340] Tanpınar'a göre zaten dünya ölçeğinde bir sanat üretmenin şifresi de burada gizlidir.[341] Namık Kemal'in hürriyeti "mâşuka-ı vicdan" olarak tanımlaması[342] da Dostoyevski ile fikrî yollarının kesiştiğini düşündürür.

Özetle Dostoyevski'deki vicdan bahsi bireysel ve toplumsal ahlakın inceliklerini izhar etmekten başka iman etme ihtiyacında ya da menzilinde olan okuruna da el verir, tasavvufta merhale kat etmek isteyen okurunu da ihya eder.

Dostoyevski'nin ifadesiyle kendi özelliklerini koruyarak varlığını sürdürmek isteyen milletlerin sadece ülkelerinin değil, tüm dünyanın kurtuluşunun kendilerinde olduğuna inanmak zorunda olmaları, çok ince bir anlayışı gösterir. Sadece kendi ülkesini ve insanlarını kurtarma isteği bir milleti ötekileştirmeye ve önce çevresi, sonra da elhak kendisi için dünyayı yaşanamaz bir yer haline getirmeye sürükler. Diğer taraftan dünyanın kurtuluşunun kendilerinde değil başkalarında olduğuna dair bir inanç da izzet kaybını doğurur ve sonra da elhak bizatihi kendi özelliklerinin yitip kaybolmasıyla sonuçlanır.

Dostoyevski'nin duyup işitenlere anlattığı incelik; kişinin aslını saymadan ve sevmeden, yani reddederek haramzade olacağı ama kendisi olamayacağı; kendisi olmayan bir kişinin vatanının da olamayacağı ve vatanını kaybedenin imanını da kaybedeceği; vatan denen şeyin zahirde dünya ve tüm dünya insanları, batında tüm insanları kesrette vahdette birleştiren kulluk olduğu; insan ne zaman kulluğundan gaflet ederse de o zaman ebedî gurbette / sürgünde olacağıdır. Zaten hasreti duyulan şey; "*Yaşamak bir*

[340] Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı*, s. 440.

[341] Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler,* s. 40. Böyle bir sanatta dünya ölçüsünü nasıl arayacağız? Dışarıdan hiçbir yardım bekleyemeyeceğimize göre bu dünya ölçüsü dediğimiz değer hükmünü nasıl veririz? Elbette ki kendi içimizde ve cemaatin vicdanında.

[342] Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı*, s. 440.

ağaç gibi tek ve hür ve bir orman gibi kardeşçesine"[343] değil midir?

Rus kültürünün hem kendi meselelerine hem insanlığın dertlerine çare bulabilecek yetkinlikte olduğunu ispat için çırpınmış Dostoyevski hem müşterek "Doğulu" meselelerimize yönelik düşünce dünyası ile hem modern insanın anlam arayışı ve ahlak meselelerine tuttuğu ışıkla daha nice nesillerce okunup tartışılacaktır. Ne mutlu Dostoyevski'ye ne mutlu onu okuyanlara!

Osmanlı ve Türk aydınlarının Ruslarla müşterek meselelerimize yönelik teliflerinde Dostoyevski ile yolları sık sık kesişse de bizde onun liginde ve evrensel şöhrete sahip bir müellifin çıktığını söylemek güçtür. Dostoyevski'yi özel kılan şey nedir sorusu bana Axel Munthe'nin çocukluk arkadaşı Lars Anders'ın hikâyesini hatırlatır.

Lund'da geçen hikâyede Axel ve arkadaşları okula yanlarında mumları ile giderler. Gündüzleri de karanlık olan İsveç kışlarında mumsuz ne okul yolunu bulmak ne de sınıfta ders görmek mümkündür. Herkesin mumu kendi kesesine göredir. Zengin çocukların büyük ve bol ışık saçan mumları vardır. Fakir çocukların ise mumları ya yoktur ya da cılız ve çok az ışık saçan ucuz mumları vardır. Yetim olan Lars Anders ikinci gruptandır. Fakat herkesin ikmale kaldığı okulu o birincilikle bitirir.

Munthe bu arkadaşı için; "*Onun ışığı kafasının içindeydi*" diye yazar.[344] Evet, tam olarak böyle yazar: "*Onun ışığı kafasının içindeydi.*"

[343] Nâzım Hikmet, *Bütün Şiirleri*, s. 612.

[344] Axel Munthe, *The Story of San Michele*, John Murray, Londra 1929, s. 126.

KAYNAKÇA

Abdullah Cevdet, "Ruhumun Annesi Fransa" İçtihad, 1904-1392

Abdullah Kıran, "Malazgirt Savaşı, Sultan Alparslan ve Diyojen,"Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(2), s. 405–418, 2020

Abdurrahman İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul 2018

Ahmet Arif, *Hasretinden Prangalar Eskittim*, Metis Yayınları, İstanbul 2007

Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet, I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018

Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet, I. Cilt*, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Kültür Yayınları, Ankara 2017

Ahmet Hamdi Tanpınar, "Asıl Kaynak", Ülkü, No. 38, 16 Nisan 1943

Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Haz. Zeynep Kerman, Dergâh Yayınları, İstanbul 1977

Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1988

Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı*, Haz. Abdullah Uçman, Dergah Yayınları, İstanbul 2012

Ahmet Haşim, *Bütün Şiirleri*. Haz. İnci Enginün-Zeynep Kerman, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010

Ahmet Mithat Efendi, *Beşir Fuad*, Haz. N. Ahmet Özalp, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 1996

Ahmet Mithat Efendi, *Cellat*, Dergâh Yayınları, 2017

Ahmet Mithat Efendi, *Türklüğe Dair*, Sırat-ı Müstâkim , Sayı 21, Dersaadet Zihicce 21 1327

Aleksandr Sergeyeviç Puşkin, *Yüzbaşının Kızı*, Çev. Şükrü Tarlabelenler ve Mustafa Bahar, Kumsaati Yayınları, İstanbul 2001

Ali Kemal, *Rical-i İhtilal-i Kebir*, İkdam Matbaası, İstanbul 1329

Aliya Izzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, Çev. Rahman Ademi, Fide Yayıncılık, İstanbul 2007

Andre Gide, *Dostoyevski*, Çev. Sema Gül, Timaş Yayınları, İstanbul 2005

Ann Charters ve Samuel Charters, *I Love: The Story of Vladimir May-*

akovski and Lili Brik, Farrar Straus Giroux, London 1979

Anton Çehov, *Vanya Dayı*, Çev. Ataol Behramoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014

Ataol Behramoğlu, *Rus Edebiyatında Puşkin Gerçekliği*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2001

Avi Rubin, *Ottoman Nizamiye Courts, Law and Modernity*, Palgrave Macmillan, New York 2011

Axel Munthe, *The Story of San Mchele*, John Murray, Londra 1929

Ayşe Şasa, *Bir Ruh Macerası*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009

Baykan Sezer, "Doğu Batı Çatışmasında Yunanlılığın Yeri", Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Tarımı, İstanbul 1990

Benjamin Braude, and Bernard Lewis, ed., Christians, and Jews in the Ottoman Empire I-II, Holmes & Meier Publication, New York 1982

Birsen Karaca, "Dünya Edebiyatında Yaşayan Bir Fenomen Olarak Dostoyevski," *Hece Dostoyevski Özel Sayısı*, s. 253-258, 2022

Bruce B. Lawrence, "Ibn Khaldun and Islamic Ideology", Journal of Asian and African Studies, C.13. p. 155, 1983

Bruce Ward, *Dostoevsky's Critique of the West: The Quest for the Eartly Paradise*, Wilfrid Laurier University Press, Canada 1986

Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih, Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu 1929-1937*, Afa Yayınları, İstanbul 1992

Celadet Bedirhan, *Bir Kürt Aydınından Mustafa Kemal'e Mektup*, 1933

Celaleddin Ezine, "Modern Rus Romanına Giriş," *Cumhuriyet* Gazetesi, 8 Temmuz 1943

Cemil Meriç, *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985

Cemil Meriç, *Jurnal, I. Cilt*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992

Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, İstanbul 1993

Cemil Meriç, TRT Konuşması, 1976, https://www.youtube.com/watch?v=WXI8NnYqlZQ

Cengiz Aytmatov, *Beyaz Gemi*, Çev. Refik Özdek, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020

Cengiz Aytmatov, Toprak Ana, Çev. Refik Özdek, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020

Charles Baudelaire, *Paris Sıkıntısı*, Çev. Tahsin Yücel, İş Bankası Kültür Yayınları, Hasan Âli Yücel Klasikleri, İstanbul 2006

Christine Sutherland, *The Princess of Siberia: The Story of Maria Volkonski and the Decembrist Exiles*, Farrar, Straus and Giroux, London 1984

Daryuş Shayegan, *Yaralı Bilinç, Geleneksel Toplumlarda Kültürel*

Şizofreni, Çev. Mehmet Ali Demirbaş, Metis Yayınları, İstanbul 1992

David J Leigh, "The Philosophy and Theology of Fyodor Dostoevsky," URAM, Volume 33, Issue 1-2, p. 85-103, March 2010

Diane Denning Thompson, "On the Koranic Motif in The Idiot and The Demons," in Robert Reid and Joe Andrew, eds., Aspects of Dostoevski: Art, Ethics and Faith, Rodopi, Amsterdam 2012

Edward Hallet Carr, *Dostoyevski*, Çev. Ayhan Gerçeker, İstanbul 2007

Edward Ingram, *British Persian Connection, 1798–1828*, Prelude to the Great Game in Asia, Clarendon Press, Londra, 1992

Elmas Şahin, "İngiliz Edebiyatında Dostoyevski Etkisi," *Hece Dergisi Dostoyevski Özel Sayısı I. Cilt*, s. 154-184, 2022

English Heritage, City of Bath: World Heritage Site Management Plan 2003– 2009, Londra 2003

Fatih M. Şeker, "Her şey geleneğe bakarak kıymet kazanır.", Söyleşi, 26 Haziran 2014, https://www.dunyabizim.com/soylesi/her-sey-gelenege-bakarak-kiymet-kazanir-h17479.html

Fatih M. Şeker, *Osmanlı Entellektüel Geleneği*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013,

Fatma Aliye, Muhadarat, Bilge Kitap, 2022

François-Marie Arouet Voltaire, *The History of Peter the Great Emperor of Russia,* Johnson & Son, Manchester MDCCCXLV, 1840

Fyodor Mihayloviç Dostoevsky, *The Brothers Karamazov Brothers,* Çev. Richard Pevear and Larissa Volohonksy, Vintage Books: A Division of Random House, Inc., London 1992

Fyodor Mihayloviç Dostoevsky, *The Idiot,* Translated by Richard Pevear ve Larissa Volokhonsky, Vintage Classics, New York 2001

Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *Amcanın Rüyası,* Çev. İnci Kara, MEB Yayınları, Ankara 2004

Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *Bir Yazarın Günlüğü,* Çev.: Kayhan Yükseler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005

Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *Crime and Punishment*, Translated by Constance Garnett, Haz. Keith Carabine, Wordsworth Classics, Herthfordshire 2000

Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *Ecinniler*, çev. Ahmet Muhip Dranas, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1958

Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Çev. N. Yalaza Taluy, İstanbul 2007

Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *Öteki*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, çev. Tansu Akgün, İstanbul 2022

Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *Puşkin Üzerine Konuşmalar*, Çev. Tektaş Ağaoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2009

Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *Stepançikova Köyü*, Çev. Nihal Yalaza Taluy, Kültür Yayınları, İstanbul 2010

Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *Suç ve Ceza*, Çev. Hasan Ali Ediz, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1948

Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *Yeraltından Notlar*, Çev. Nihal Yalaza Taluy, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008

Gelibolulu Mustafa Âli, Nushatü's Selatin, Haz. Faris Çerçi, İstanbul 2015

George Orwell, *Nineteen Eighty-Four*, Secker & Warburg, Londra 1949

H. A. R. Gibb, "The Islamic Background of Ibn Khaldūn's Political Theory," Bulletin of the School of Oriental Studies, C.7, S.1, p .22-29, 1933

Halide Edib Adıvar, *House with Wisteria, Memoirs of Turkey Old and New*, Century Company, New York ve Londra 1926

Halide Edip Adıvar, *Conflict of East and West in Turkey*, Haz. Shaikh Muhammad Ashraf, Jamia Millia, Delhi 1935

Halide Edip Adıvar, *Tatarcık*, Ahmet Halit Kitapevi, İstanbul 1939

Halide Edip Adıvar, *Türkiye'de Şark Garp ve Amerikan Tesirleri*, Çev. Can Ömer Kalaycı, Can Yayınları, İstanbul 2015

Halide Edip Adıvar, Yeni Turan, Tanin Matbaası, İstanbul 1329

Halide Edip Adıvar, *Zeyno'nun Oğlu*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1928

Halimur Khan, "Dreaming of Islam: Dostoevskij's Vision of a New Russia in Prestuplenie i nakazanie", Russian Literature, c. XLVIII/3, p. 231-261, 2000

Hannah Arendt, *Between Past and Future*, Penguin Books, New York 2006

Hasan Bülent Kahraman, "Basının Dışladığı Kültür," *Üsküdar Kültür, Sanat ve Medeniyet* Dergisi, Sayı 1, 2016

Henrietta Mondry, "Jewish-Christian encounters, suicide and transitory spaces in Dostoevsky's Crime and Punishment and Trollope's Nina Balatka" Contınental Thought & Theory: A Journal of Intellectual Freedom, Volume 2, Issue 3, p. 37-69, 2009

Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 2001

İbnül Emin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar I*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1940

İdil Tunçer Kılavuz, "Sovyetler Birliği'nde Rus Milliyetçiliği ve Rus Kimliğinin Gelişimi," Journal of Political Sciences, 26(2), s 79-110, 2017

İlber Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe,* Ufuk Kitapları, İstanbul 2000

İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,* Kronik Yayıncılık, İstanbul 2018

İsmail Habib Sevük, *Cumhuriyet*, Sayı, 5704, 1940

İsmet Özel, *Erbain*, Çıdam Yayınları, İstanbul 1987

İsmet Özel, *Türk Olamadıysan Oldun Amerikalı*, Tam İstiklâl Yayıncılık Ortaklığı, İstanbul 2015.

Joseph Betz, "An Introduction to the Thought of Hannah Arendt," Transactions of the Charles S. Peirce Society 28 (3), s.379- 422, 1992

Joseph Frank, *Dostoevski: The Years of Ordeal*, 1850-1859, Princeton 1983

Judith Gunn, *Dostoevsky: A Life of Contradiction,* Amberly Publishing, London 2016

Kalpana Sahni "Oriental Phantoms: F. Dostoevsky's Views on the East", Social Scientist, c. XIV/7, 1986

Kara Güneş, Aya Bak Yıldıza Bak, İspir Türküsü, https://www.youtube.com/watch?v=t69pL6wfxjg

L. Stanton, *The Optina Pustyn Monastery in the Russian Literary Imagination: Iconic Vision in Works by Dostoyevsky, Gogol, Tolstoy and Others,* Peter Lang Inc., New York 1995

Leo Tolstoy, *Anna Karenina*, Çev. Ergin Altay, İletişim Yayınları, İstanbul 2015

Leo Tolstoy, *Savaş ve Barış,* Çev. Leyla Sorkut, İletişim Yayınları, İstanbul 2003

Leo Tolstoy, *War and Peace,* Translated by Anthony Louise and Aylmer Maude, Wordsworth Classics, London 2003

Leo Tolstoy, *What is Art?,* Translated by Aylmer Maude, Walter Scott, Londra, 1898

Leyla Şener, "XIX. Yüzyılın Sonu-XX. Yüzyılın Başında Batı Slav Edebiyatlarında F. M. Dostoyevski" *Hece Dergisi Dostoyeviski Özel Sayısı I. Cilt*, s. 141-152, 2022

Linda Ivanits, "The Early Dostoevsky And Folklore: The Case Of The Landlady," Slavic & East European Journal, Vol. 52, No.4, p. 513-528, 2008

Linda Ivanits, "The Other Lazarus in Crime and Punishment," The Russian Review, Volume 61, p 341–357, 2002

Lisa Di Bartolomeo, "The Female Characters of Fyodor Mikhăilovich Dostoevsky," MLitt(R) Thesis, University of Glasgow, p. 92, 1993

Lucia Aiello, *The Reception of Fedor Dostoevski in Britain (1869-1935),* Thesis Submitted for the Degree of Doctor of Philosophy Bakhtin Centre, University of Sheffield, October 2000

Mediha Göbenli, "Alman Dilinde Dostoyevski Eleştirisi," *Hece Dergisi Dostoyevski* Özel Sayısı I. Cilt, s. 258-277, 2022

Mehmet Genç, *Osmanlı'da Devlet ve Ekonomi,* Ötüken Yayınları, İstanbul 2000

Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmani, III. Cilt,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996

Michael Clark, "Jewish Identity in British Politics: The Case of the First Jewish MPs, 1858–87," Jewish Social Studies: History, Culture, Society, 13, no. 2, p. 93–126, Winter 2007

Michael Clark, "Jewish Identity in British Politics: The Case of the First Jewish MPs, 1858–87," Jewish Social Studies, V. 8, p. 111-112, 2007

Michael Stoeber, "Dostoevsky's Devil: The Will to Power," The Journal of Religion, Vol. 74, No. 1, p. 26-44, January 1994

Mihail Lermontov, *Zamanımızın Bir Kahramanı,* Çev. Servet Lünel, Sosyal Yayınlar, İstanbul 2002

Mithat Cemal Kuntay, *Üç İstanbul,* Sühulet Kitabevi, İstanbul 1938

Mithat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi, Resimli-Haritalı,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011,

Muhsin Kızılkaya, *Sanatçı muhalif olmalı (mı)!,* Habertürk Köşe Yazısı, 11 Aralık 2012, https://www.haberturk.com/yazarlar/muhsin-kizilkaya-2291/3546326-sanatci-muhalif-olmali-mi

Musa Duman, "Yenileşme Dönemi Türk Dili," Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, XV. Cilt, s. 107-130, Ankara 2002

Mustafa Çağrıcı, "Vatan," İslam Ansiklopedisi, 42. Cilt

Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz Münasebetleri, I. Cilt (1580-1838),* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1974

Müjgan Canbur, *Karacaoğlan, Şiirler,* Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1973

Namık Kemal, *Vatan Yahut Silistre,* İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018

Nâzım Hikmet, *Bütün Şiirleri,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007

Nâzım Hikmet, *Kuvayi Milliye,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017

Necdet Subaşı, *Tedâvüldeki Kitaplar –Kritik Öyküler,* Tezkire, İstanbul 2015

Necip Fazıl Kısakürek, *Çile,* Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2016

Nefi Ömer Efendi, *Nefi Dîvânı,* Haz. Metin Akkuş, Ankara 2018

Nejat Göyünç, *Tanzimat'a Yöneltilen Eleştiriler, Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri,* 13-14, Mart 1985, Ankara 1994

Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020

Nurcan Özkaplan Yurdakul, "Çalıkuşu ve Yaban: Aydın Diktatörlüğü," *Lacivert* Dergi, s 4, Ağustos 2004

Nurcan Özkaplan Yurdakul, "How the British could lose their Arab and Jewish friends at once? An Overview of British Antisemitism," TYB Akademi, Cilt.11, Sayı. 31, p. 164-182, 2021

Nurcan Özkaplan Yurdakul, *From the British Consulate to the US Embassy in Jerusalem,* Hurriyet Daily News, 4 January 2018, https://www.hurriyetdailynews.com/opinion/nurcan-ozkaplan-yurdakul/

Nurcan Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?,* Kronik Yayınları, İstanbul 2018

Nurdan Gürbilek, *Benden Önce Bir Başkası,* Metis Yayınları, İstanbul 2011

Nurullah Ulutaş, "Türk Romanında İntihar (1872-1960)" Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Bursa 2006

Onur İşçi-Onur Önol, *Rusya İmparatorluğu'nun Çöküşü* (1881-1917) Kronik, İstanbul 2019

Orlando Figes, Nataşa'nın Dansı, *Rusya'nın Kültür Tarihi,* çev. F. Dereli, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018

Ömer Tuğrul İnançer, *Allah ile Kul Arasına Girilir mi?,* 26 Ocak 2021, https://www.youtube.com/watch?v=T64oq0JfuAs&ab_channel=MyMecra

Özdemir Asaf, *Benden Sonra Mutluluk,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008

Pınar Üre, "İmpa'ratorluk Rus Filistin Ortodoks Cemiyeti ve 1882-1914 Yıllarında Filistin ve Suriye'de Rus Şarkıyatçılar", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 30, s. 79-98, Bahar 2019

Pîrîzâde Mehmed Sâhib ve Ahmet Cevdet Paşa, *Tercüme-i Mukaddime-i İbn Haldûn,* Ankara 2015

R. Brackman, *The Secret File of Joseph Stalin: A Hidden Life,* Routledge, Londra 2001

Richard S. Horowitz, "International Low and State Transformation in China, Siam and The Ottoman Empire During the Nineteenth Century", Journel of World History, Vol: 15, No: 4, p. 289-305, December 2004

Rollo May, *The Courage to Create*, W. W. Norton & Company, New York 1994

Sadettin Ökten, *Yahya Kemal'in Rüzgârıyla Düşünceler ve Duyuşlar*, Ötüken, İstanbul 2008

Sait Halim Paşa, *Buhranlarımız ve Son Eserleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2009

Salvestroni, S. 'Isaac of Nineveh and Dostoyevsky's Work,' in H. Alfeyev, ed., Saint Isaac the Syrian and His Spiritual Legacy: Proceedings of the International Patristics Conference, held at the Sts Cyril and Methodius Institute for Postgraduate Studies, Moscow, October 10-11, 2013, St Vladimir Seminary Press, New York 2015

Samet Altıntaş, *Ben Şeyh Bedreddin*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021

Sefa Kaplan, *Yolu Dostoyevski'ye Düşen Yazarlar*, 8 Şubat 2018, https://t24.com.tr/k24/yazi/yolu-dostoyevskiye-dusen-yazarlar,1590#sdfootnote1sym.

Selami İzzet Kayacan, "Şehir Tiyatrosunda: Karamazov Kardeşler," *Akşam* Gazetesi, s. 7, 3 Kanunuevvel 1935

Serkiz Karakoç, *Tahşiyeli Usûl-i Muhâkeme-i Şer'iye*, İstanbul 1339/1341

Shahla Naghiyeva, "Does Poetry Lose or Gain in Translation?" English Language and Literature Studies 5(3), p. 105-112, 2015

Simon Karlinski, *Russian Drama From Its Beginnings to the Age of Pushkin*, University of California Press, Berkeley 1985

Simonetta Salvestroni, 'Isaac of Nineveh and Dostoyevsky's Work,' in H. Alfeyev, ed., Saint Isaac the Syrian and His Spiritual Legacy: Proceedings of the International Patristics Conference, held at the Sts Cyril and Methodius Institute for Postgraduate Studies, Moscow, October 10-11, 2013, New York, St Vladimir Seminary Press 2015.

Stefan Zweig, *Joseph Fouché: Portrait of a Politician*, Çev. Eden and Cedar Paul, The Viking Press, 1930

Stefan Zweig, *Üç Büyük Usta: Balzac, Dickens, Dostoyevski*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010

Stevlana Aleksiyeviç, *İkinci El Zaman, Kızıl İnsanın Sonu*, Çev.Sabri Gürses, Epsilon Yayınevi, İstanbul 2020

Svetlana Evdokimova ve Vladimir Golstein, *Dostoevsky Beyond Dostoevsky: Science, Religion, Philosophy*, Academia Studies Press, 2016

Şevket Pamuk, *Osmanlı Türkiye iktisat Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000

Şükrü Erbaş, "Köylüleri Niçin Öldürmeliyiz?", *Milliyet* Gazetesi, 27 Şubat 1994

Şükrü Kurgan, *Ziya Paşa, Hayatı, Sanatı, Eseri*, Varlık Yayınları, İstanbul 1963

Tevfik Fikret, *Haluk'un Defteri,* Tanin Matbaası, İstanbul 1338

Theodore R. Weeks, *Nation and State in Late Imperial Russia: Nationalism and Russification on the Western Frontier, 1863-1914*, Northern Illinois University Press, 1996

Theofanis George Stavrou, "Russian Interest in the Levant 1843-1848: Porfirii Uspenskii and Establishment of the First Russian Ecclesiastical Mission in Jerusalem," Middle East Journal, 17/1/2, 91-1039, 1963,

Uğur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları, İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580–1900),* İletişim Yayınevi, İstanbul 2004

Vladimir Borisovich Lutsky, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi,* 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla, Çev. Turan Keskin, Yordam Kitap, İstanbul 1969

Yahya Kemal Beyatlı, *Eski Şiirin Rüzgârıyle,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993

Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz,* MEB Yayınları, İstanbul 1989

Yahya Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisad Tarihi,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Samimiyete Davet", Kadro Dergisi, S.16, s. 29-30, Nisan 1933

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Türk Edebiyatında Yaban" Yaban, İletişim Yayınları, s. 182-213, İstanbul 2004

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Sodom ve Gomore*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995

Yaron Perry, British *Mission to The Jews in The Nineteenth Century Palestine,* Frank Cass Publishers, London 2003

Yuri Vladimiroviç Puşçayev, "SSCB'de Dostoyevski: 1930-1960'lı Yıllar Arasında, Sovyet Kültürü, İdeolojisi ve Felsefesinde F.M. Dostoyevski'nin Sanatıyla İlgili Algı," *Hece Dostoyevski Özel Sayısı,* s.81-100, Ankara 2021

Yusuf Şevki Yavuz, *Amentü*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. III, s. 28-30, İstanbul 1991

Yürgen Habermas, *Öteki Olmak Öteki'yle Yaşamak,* Çev. İlknur Aka, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015

Zeki Demirkubuz, *Yönetmenlerle Buluşma 3: Zeki Demirkubuz ile Söyleşi,* 04 Şubat 2016, https://www.youtube.com/watch?v=-dEXjPoX2cWk

Zeki Duman, *Beyânu'l-Hak, I,* Fecr Yayınları, Ankara 2006

Batılılaşma Karşısında
Osmanlı-Türk ve Rus Aydın Davranışı

DOSTOYEVSKİ ve BİZ

NURCAN ÖZKAPLAN YURDAKUL

Dostoyevski'nin, Batılılaşma karşısında Rusların izzet ve haysiyetini savunmak için gösterdiği titizlik ve yaşadığı hayal kırıklıkları ile Osmanlı ve Cumhuriyet müelliflerinin benzerlikleri nelerdir?

Ondaki yaratma cesareti ile milletine duyduğu saygı, samimi sevgi ve insanlığın mutluluğu adına sorumluluk alma cesareti arasında nasıl bir ilişki vardır? Bizde neden onun liginde bir romancı çıkmamıştır?

Eserleri ile denizler aşırı ve çağlar ötesi bir etki yaratmış olan Dostoyevski'nin Türk okurları için önemi, başka ülkelerin okurlarından daha farklıdır. O bize, diğer okurlarına söyleyebileceğinden daha çok şey söyler. Biz de onu, diğer okurlarının anlayabileceğinden daha iyi anlarız. Birlikte acı tatlı, iyi kötü günlerimiz olan çok eski bir aile dostumuz, kapı komşumuz gibidir Dostoyevski.

Nabi Avcı'nın söze döktüğü *enformatik cehaletin tahakkümüne* rağmen bir fikir büyüğümüzdür Dostoyevski. Bundan dolayı edebiyatçılarımızın ve tarihçilerimizin yanı sıra sinemacılarımıza da yol göstermiştir.

O, gerek Ruslarla müşterek *Doğulu* meselelerimize yönelik düşünce dünyası ile gerek modern insanın anlam arayışı ve ahlak meselelerine tuttuğu ışıkla daha nice nesillerce okunup tartışılacaktır.

9 786258 162837

HECE YAYINLARI
www.hece.com.tr hece@hece.com.tr heceyayinlari